

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΣΤΗ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

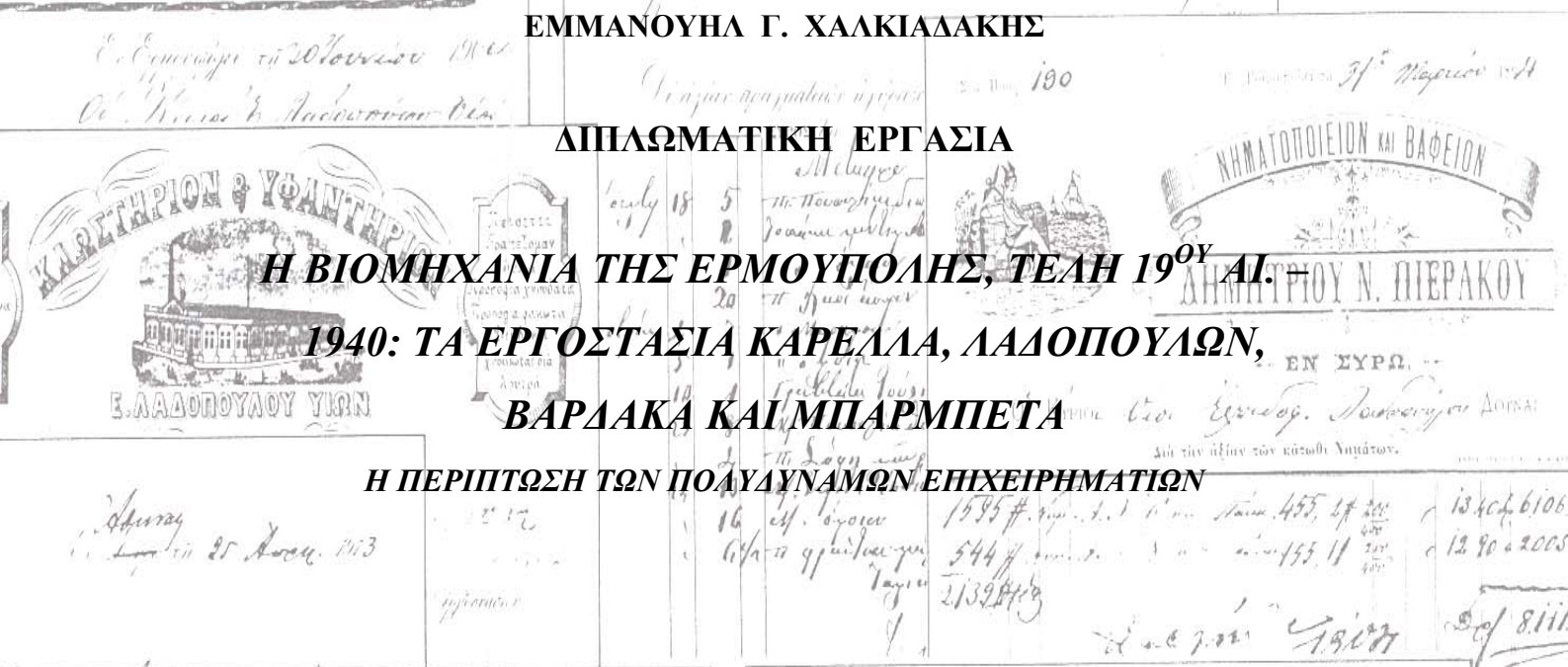
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ. ΧΑΛΚΙΑΔΑΚΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ, ΤΕΛΗ 19^{ΟΥ} ΑΙ.

**1940: ΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΡΕΛΛΑ, ΛΑΔΟΠΟΥΛΩΝ,
ΒΑΡΛΑΚΑ ΚΑΙ ΜΠΑΡΜΠΕΤΑ**

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΥΔΥΝΑΜΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ:

**ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΕΠΟΠΤΗΣ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ**

28 Ιανουαρίου 1981
ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ
ΑΝΔΡΕΑΣ Α. ΜΑΛΟΥΧΟΣ
Αντίστοιχον των ετήσιων εμπορευμάτων εκτελεστικών μετ.

1921
Μ.Ε. Λαδούπουλος
ΒΑΦΕΙΟΝ
ΛΕΥΚΑΝΘΗΡΙΟΝ

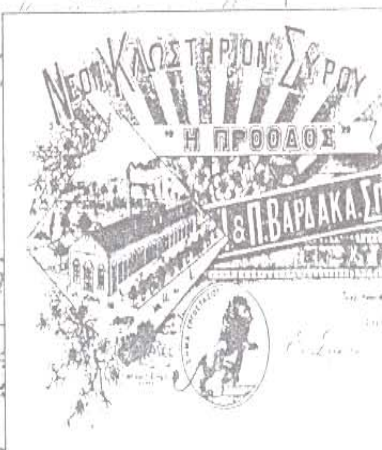
Τα παρακάτω Γραμμάτια Αρχειοθέτησαν με βάση τους
Βιογραφικούς μας μνημν αναθεωρητικούς περιεχόμενους Τόμους

Επίσης	Επίσης	Επίσης	Επίσης	Επίσης	Επίσης	Επίσης	Επίσης
26	4	4	4	4	4	4	4
1458	156	932	156	771	163	1624	181
527.65	435	598.20	459	900	700		
7438	4449.85						
7438	134.45						
	4280.40						

Επίσης

ΡΕΘΥΜΝΟ 2003

Στοιχείο	Ποσό	Είδος Έμπεδωμάτων	Αριθμ.
Επίσης	2613	αποθήκη	1
Επίσης	2613	αποθήκη	1
Επίσης	2834	αποθήκη	1
Επίσης	7.405	αποθήκη	1
Επίσης	6%	αποθήκη	1
Επίσης	6961	αποθήκη	1

Επίσης

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο Πρώτο:	
Η βαμβακουργία – κλωστοϋφαντουργία στην Ερμούπολη και γενικότερα στην Ελλάδα	16
Κεφάλαιο Δεύτερο: Τα εργοστάσια	
1. Το εργοστάσιο Καρέλλα	
α. Η ίδρυση του εργοστασίου.....	24
β. Η μετατροπή του εργοστασίου σε Ανώνυμη Εταιρεία.....	30
(Οι Ανώνυμες Εταιρείες στην Ελλάδα)	
γ. Η μετέπειτα λειτουργία του.....	33
2. Το εργοστάσιο των Υιών του Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου	
α. Η ίδρυση του εργοστασίου.....	38
β. Η μετατροπή του σε Ανώνυμη Εταιρεία.....	48
γ. Η μετέπειτα λειτουργία του.....	50
3. Το εργοστάσιο Βαρδάκα	
α. Η ίδρυση του εργοστασίου.....	51
β. Η μετατροπή του εργοστασίου σε Ανώνυμη Εταιρεία.....	54
γ. Η μετέπειτα λειτουργία του.....	55
4. Το εργοστάσιο Μπαρμπέτα	
α. Η ίδρυση του εργοστασίου.....	58
β. Η μετατροπή του σε Ανώνυμη Εταιρεία.....	60
γ. Η μετέπειτα λειτουργία του.....	62
Κεφάλαιο Τρίτο:	
Ανταγωνισμοί: Μία πρώτη εικόνα	
1. Η περίοδος πριν το μεσοπόλεμο.....	67
2. Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και εξής.....	70
Κεφάλαιο Τέταρτο:	
Συγκρίσεις – Αναλογίες	
1. Αριθμός εργατών	
α. Πριν το μεσοπόλεμο.....	72
β. Την περίοδο του Μεσοπολέμου και εξής.....	74
2. Μηχανολογικός εξοπλισμός εργοστασίων.....	77
3. Παραγωγή - Οικονομικά μεγέθη.....	83
4. Τόπος εγκατάστασης των εργοστασίων.....	91
5. Τόποι πελατείας.....	92

Κεφάλαιο Πέμπτο:

Οι πολυδύναμοι επιχειρηματίες.....	94
Συμπεράσματα – Επίλογος.....	106
Παράρτημα Φωτογραφιών.....	112
Παράρτημα με τα Καταστατικά των Εταιρειών *	
Καταστατικό κλωστοϋφαντηρίου Δ. Καρέλλα.....	120
Καταστατικό βιομηχανίας βάμβακος Α.Ε. Σύρου (Υιοί Λαδόπουλου).....	130
Καταστατικό νηματουργείου Βαρδάκα.....	138
Καταστατικό υφαντηρίου Ευάγγελου Σ. Μπαρμπέτα.....	147
Πηγές & Βιβλιογραφία.....	163-174.

*Οι σελίδες 120-174 αναφέρονται στις σελίδες της εργασίας που έχει κατατεθεί στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στο τέλος της έντυπης μορφής της εργασίας επισυνάπτονται τέσσερις χάρτες με τους τόπους πελατείας των εργοστασίων.

Πρόλογος

Τον 19^ο αιώνα η Ερμούπολη υπήρξε ένα από τα μεγαλύτερα οικονομικά κέντρα της Ελλάδας, κυρίως, λόγω της ανάπτυξης της ναυτιλίας και του εμπορίου. Μετά την κρίση που γνώρισε η τοπική οικονομία από την επέκταση του ατμόπλοιου και τον παραγκωνισμό της Σύρου ως διαμετακομιστικό κέντρο, η βαμβακουργία διέσωσε την πόλη από τη παρακμή· τόσο που η Ερμούπολη μετατράπηκε σε μια μεγάλη βαμβακούπολη.

Ο λόγος που επιλέχτηκαν να μελετηθούν στην εργασία αυτή τα εργοστάσια του Καρέλλα, των Λαδόπουλων, του Βαρδάκα και του Μπαρμπέτα είναι γιατί υπήρξαν από τα μεγαλύτερα εργοστάσια επεξεργασίας βάμβακος στην Ερμούπολη, και κάποια από αυτά από τα μεγαλύτερα στην Ελλάδα. Επιπρόσθετα, το κοινό στοιχείο που υπάρχει σ' αυτά τα εργοστάσια και που θα αναλυθεί σε επιμέρους κεφάλαιο, είναι το μοντέλο των «πολυδύναμων επιχειρηματιών». Οι ιδρυτές, δηλαδή, των συγκεκριμένων βιομηχανικών μονάδων δεν ασχολούνταν αποκλειστικά με την βαμβακουργία, αλλά είχαν αναπτύξει αξιόλογη επιχειρηματική δράση και σε άλλους τομείς της εγχώριας οικονομίας ή ασκούσαν κι άλλο επάγγελμα.

Επιπλέον, είναι τα μόνα εργοστάσια των οποίων μέρος του αρχείου τους έχει διασωθεί και βρίσκεται στα Γ.Α.Κ. Κυκλάδων, στην Ερμούπολη. Το γεγονός ότι συμμετείχα στην διάσωση και ταξινόμηση αυτών των αρχείων για επτά συνεχόμενα έτη, μου επέτρεψε να έρθω σε άμεση επαφή με το αρχειακό υλικό και να μελετήσω το χώρο και τις συνθήκες μέσα στις οποίες δημιουργήθηκαν οι παραπάνω επιχειρήσεις.

Παράλληλα, αυτή η μελέτη αποσκοπεί να αναφερθεί, εκτός από τις συνθήκες ίδρυσης, στην μετατροπή των επιχειρήσεων σε ανώνυμες εταιρείες, στη σύγκριση μεγεθών των παραπάνω εργοστασίων, στους οικονομικούς ανταγωνισμούς, στο μοντέλο των πολυδύναμων επιχειρηματιών και στο κοινωνικό και οικονομικό προφίλ των συγκεκριμένων ιδρυτών των επιχειρήσεων, προκειμένου να καταλήξουμε σε συμπεράσματα που αφορούν τους στόχους, τη συμπεριφορά τους και τη θέση τους στην Ερμούπολιτική κοινωνία απ' τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως τις αρχές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο χρονικός αυτός περιορισμός κρίθηκε αναγκαίος, καθώς χωρίς αυτόν το θέμα θα ήταν εκτενέστατο και επομένως δύσκολο να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο μιας διπλωματικής εργασίας.

Για την συγγραφή αυτής της μελέτης χρησιμοποιήθηκαν ειδικά και γενικά εγχειρίδια και γενικότερα υλικό που βρέθηκε στα Γ.Α.Κ.- Αρχεία Νομού Κυκλάδων (στην Ερμούπολη), τη βιβλιοθήκη της Βουλής και τη Μπενάκειο βιβλιοθήκη, τη βιβλιοθήκη του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, του Πανεπιστημίου Κρήτης, τη Δημοτική βιβλιοθήκη Ερμούπολης και τη βιβλιοθήκη του Σταύρου Βαφία, την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, καθώς και εφημερίδες της εποχής και προξενικές εκθέσεις που απόκεινται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη (Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών). Επιπλέον, αξιοποιήθηκε αρχαιακό υλικό από το Δημοτικό αρχείο Ερμούπολης, τα Γ.Α.Κ. Κυκλάδων και συγκεκριμένα από τα διασωθέντα αρχεία των παραπάνω βιομηχανιών, ενώ χρήσιμες υπήρξαν και μερικές, σχετικές με το θέμα, μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις.

Εισαγωγή

Ένα πλέγμα ιστορικών συγκυριών (Επανάσταση του 1821, εποικισμός των προσφύγων στη Σύρο), οικονομικών δραστηριοτήτων (ανάπτυξη διαμετακομιστικού εμπορίου και βιομηχανίας), γεωστρατηγικής θέσης της Σύρου και κοινωνικών συμπεριφορών (ανέλιξη αστικής τάξης) κατέστησαν την Ερμούπολη αναμφισβήτητο εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο του νεοελληνικού κράτους τον 19^ο αιώνα.¹

Η ναυτιλία, η ναυπηγική και το εμπόριο γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη στη Σύρο του 19^{ου} αιώνα.² Ο αναπτυξιακός κύκλος συμπληρώθηκε με τη δημιουργία των πρώτων βιομηχανιών. Το 1867 ο Α. Μανσόλας, τμηματάρχης, τότε, της δημόσιας οικονομίας στο Υπουργείο Εσωτερικών καταγράφει 22 ατμοκίνητα εργοστάσια σ' όλη την Ελλάδα. Απ' αυτά 2 βρίσκονταν στην Αθήνα, 6 στον Πειραιά, 3 στην Πάτρα, 1 στην Στυλίδα και 8 στην Σύρο.³ Όπως παρατηρούμε η μεγαλύτερη συγκέντρωση εργοστασίων, εκείνη την εποχή, εντοπίζεται στη Σύρο, γεγονός που φανερώνει τον ρόλο της περιοχής ως σημαντικό βιομηχανικό και κατ' επέκταση οικονομικό κέντρο της νεότερης Ελλάδας. Αν και, κατά τη Χριστίνα Αγριαντώνη, ο Α. Μανσόλας δεν υπογραμμίζει πουθενά στο έργο του την ξεχωριστή θέση και προτεραιότητα της Ερμούπολης και οι πίνακες παρουσιάζονται άνευ σχολίων, η υπεροχή της Σύρου είναι εμφανής.⁴

Λίγο αργότερα, στα 1874, σε έκδοση του Εμπορικού Συλλόγου «Ερμής» αναφέρονται τα ακόλουθα για τη βιομηχανία της Σύρου: «Η σήμερον υπάρχουσα βιομηχανία δίδει εργασίαν εις απείρους εργατικούς χείρας, ενασχολεί μεγάλα ελληνικά

¹ Βλ. σχετικά: Τιμολέων Δ. Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου από των αρχαιότατων χρόνων, μέχρι των καθ' ημάς*, Ερμούπολη (τύποις Ρ. Πρίντζη) 1874, (ανατύπωση: Χρ. Α. Καλημέρης, Ερμούπολη) 1998, σ. 708-714 - Ιωάννης Τραυλός – Αγγελική Κόκκου, *Ερμούπολη, η δημιουργία μιας νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα (έκδοση Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος) 1980 και συγκεκριμένα βλ. την ενότητα που αναφέρεται στην ναυτιλία, το εμπόριο και την βιομηχανία. Για την ιστορία της Ερμούπολης και της Σύρου γενικότερα βλ. ενδεικτικά και Ανδρέα Θ. Δρακάκη, *Ιστορία του οικισμού Ερμούπολεως Σύρας*, τ. Α' - Β', Αθήνα 1979, 1983, Emile Y. Kolodny, «Ερμούπολις – Σύρος, γέννησις και εξέλιξις μιας Ελληνικής νησιωτικής πόλεως», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 8 (1969), σ. 249-286 και Christos Loukos, «La petite ville face a la grande: Le cas d' Ano Syra au XIXe siecle», *Αριάδνη* 7 (1994), σ. 151-164.

² Περισσότερα για την ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου στη Σύρο βλ. στο βιβλίο του Βασίλη Καρδάση, *Σύρος, Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Αθήνα (MIET) 1987.

³ Α. Μανσόλας, *Πολιτειογραφικά Πληροφορία περί Ελλάδος*, Αθήνα 1867, σ. 101.

⁴ Κατά τη συγγραφέα, ο μελετητής των απαρχών της ελληνικής εκβιομηχάνισης στο 19^ο αιώνα, αν αρκασθεί στις κρατικής προέλευσης πηγές, δύσκολα θα διακρίνει, ως τη δεκαετία του 1880, κάποια ιδιοτυπία της Ερμούπολης σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ελλάδα. Αντίθετα σε άλλες πηγές, τοπικές ή ξένες, εμφανίζεται καλύτερα η ξεχωριστή θέση που κατέχει η Σύρος τις πρώτες δεκαετίες της ζωής του ανεξάρτητου κράτους. Βλ. σχετικά Χριστίνα Αγριαντώνη, «Η θέση της Ερμούπολης στην ελληνική οικονομία του 19^{ου} αιώνα: οι παγίδες των πηγών», *Τα Ιστορικά* 1 (1983), σ. 193-199.

κεφάλαια, παρέχει είδη εμπορίου, βοηθεί την γεωργίαν, κατεργαζομένην τα προϊόντα αυτής, ευεργετεί τον τόπον και μεγάλην περιποιεί τιμήν εις την Ελλάδα, συν τη οποία δίδει αυτή ωφελεία...».⁵

Η πρώτη βιομηχανία που άκμασε στο νησί ήταν η κατεργασία των δερμάτων⁶. Στα 1828-1829 ο Χιώτης Π. Καλουτάς και αργότερα ο Κρητικός Εμμ. Σαλούστρος ίδρυσαν βυρσοδεψεία.⁷ Αργότερα δημιουργήθηκαν νέα βυρσοδεψεία, όπως αυτά των αδελφών Μαρινάκη, Α. Παπαδάμ, Ι. Κουρκουτάκη, Δ. Λιθαρόπουλου, Γ. Λαγουρού, Π. Γλύκα, Μ. Κορηγιάκη και Αλ. Γάγκου. Το 1876 υπήρχαν στην Ελλάδα επτά εργοστάσια αυτού του είδους, έξι απ' τα οποία βρίσκονταν στην Ερμούπολη⁸. Σύντομα τα βυρσοδεψεία του νησιού γίνονται γνωστά σ' όλο τον κόσμο ως «τα καλύτερα της Ανατολής»⁹.

Στα 1886 ο Ν. Γ. Ζωγραφάκης χαρακτήριζε τη βυρσοδεψία ως το σπουδαιότερο κλάδο της βιομηχανίας της πόλης¹⁰. Παράλληλα, στην Ερμούπολη αναπτύχθηκε η αλευροποιία με τέσσερα μεγάλα ατμομηχανικά εργοστάσια¹¹. Στα 1898 οι Αφοί Γ. Βρατσάνου ίδρυσαν το «μέγαν ατμοκίνητον μακαρονοποιείον» και στα 1908 ο Ασυμούτης ατμοκίνητο «ζυμωτήριο»¹².

⁵ *Ο εν Σύρω Εμπορικός Σύλλογος «Ερμής» και ο ελεύθερος λιμάν αυτής*, Ερμούπολη (τύποις Ρ. Πρίντζη) 1874, σ.22.

⁶ Το 1830 οι όροι «βιομηχανία» και «εργοστάσιο», με έννοια που κάπως να πλησιάζει τη σημερινή, αναφέρονταν κυρίως στις περιοχές της Μεγάλης Βρετανίας, όπου υπήρχε βαμβακουργία. Βλ. σχετικά E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*, μετάφραση: Μαριέττα Οικονομοπούλου, Αθήνα⁴ (ΜΙΕΤ) 2000, σ. 61. Τα περισσότερα ατμοκίνητα εργοστάσια της πόλης (μύλοι, σχοινοποιεία, βυρσοδεψεία, μηχανουργεία κ.λπ.) κατασκευάστηκαν το χρονικό διάστημα 1865-1873. Βλ. σχετικά Υπουργείο Πολιτισμού – Δ/ση Λαϊκού Πολιτισμού, Εφορείες Νεωτέρων Μνημείων, *Βιομηχανικά Μνημεία της Ελλάδας*, Αθήνα, Φεβρουάριος 1999, σ. 90. Κατά τη Χριστίνα Αγριαντώνη δε μπορεί να τεθεί ακριβές όριο ανάμεσα και σε βιοτεχνία και βιομηχανία. Η βιομηχανία διαφοροποιείται «χάρη στο πεδίο της επιχειρηματικής δράσης στο οποίο ανήκει, τη συστηματικότητα της εργασίας, τη συνεχή ανανέωση της τεχνολογικής υποδομής και κυρίως την αυξητική της δυναμική». Βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη, «βιομηχανία», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Οι Απαρχές 1900-1922*, Αθήνα (βιβλιόραμα) 2002, σ. 181.

⁷ Μάλιστα, κατά τον Μανσόλα το εργοστάσιο του Καλουτά είχε ισχύ 16 ίππων, ενώ του Σαλούστρου 12. Βλ. Α. Μανσόλας, *ό.π.*, σ. 115-116. Τα βυρσοδεψεία έγιναν αργότερα ατμοκίνητα την περίοδο 1856-1857.

⁸ Γ. Α. Αναστασόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής βιομηχανίας 1840-1940, Α' (1840-1884)*, Αθήνα 1947, σ. 344.

⁹ Ιωάννης Τραυλός – Αγγελική Κόκκου, *ό.π.*, σ. 41 και Τιμολέων Δ. Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου, ό.π.*, σ. 708-710. Να σημειωθεί ότι από την παραγωγή των δερμάτων το 1/3 απορροφούταν στην τότε Ελλάδα και τα υπόλοιπα 2/3 αποστέλλονταν στο εξωτερικό. Βλ. *Ο εν Σύρω εμπορικός Σύλλογος Ερμής, ό.π.*, σ. 24

¹⁰ Ν. Γ. Ζωγραφάκης, *Η Ερμούπολις υπό εμπορικήν, βιομηχανικήν, ναυτιλιακήν έποψιν*, Αθήνα 1886, σ. 7.

¹¹ Τιμολέων Δ. Αμπελάς, *ό.π.*, σ. 710 – 711. Μάλιστα τα εργοστάσια είχαν συνολική ισχύ 51 ίππους. Βλ. Α. Μανσόλας, *ό.π.*, σ. 120-121.

¹² Ιωάννα Κατσιγιάννη, Αντωνία Κονδύλη – Λάγαρη, *Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 2000, σ.17.

Άλλος βιομηχανικός κλάδος που αναπτύχθηκε είναι αυτός της σιδηρουργικής με σημαντικότερο εργοστάσιο εκείνο της Ελληνικής Ατμοπλοΐας¹³, που ιδρύθηκε το 1861 και κατασκεύαζε μηχανές, λέβητες, εργαλεία, πυροβόλα, σφαίρες και καπνοδόχους, ενώ διέθετε χωνευτήριο, σιδηρουργείο και άριστο νεώριο. Το εργοστάσιο αυτό βραβεύτηκε στην παγκόσμια έκθεση του Λονδίνου του 1862¹⁴ με τον πρώτο έπαινο και με χρυσό μετάλλιο πρώτης τάξεως στην έκθεση των Ολυμπίων¹⁵. Εκτός από τα παραπάνω υπήρχαν άλλα επτά σιδηρουργεία¹⁶. Σημαντικό ήταν επίσης το μηχανουργείο των αδελφών Μπαρμπέτα που ιδρύθηκε αργότερα..

Η σαπυνοποιία ήταν μία από τις βιομηχανίες που αναπτύχθηκε στην Ερμούπολη. Γνωστά ήταν, επίσης, τα εργοστάσια «φεσοποιίας» και «καλεμκερίων» ή «κεφαλοδεμάτων» που έφτιαχναν φουλάρια για τις γυναίκες και προμήθευαν την ελληνική αγορά και πόλεις της Τουρκίας. Παράλληλα τα λουκουμοποιεία των Ι. Δαπόλα, Γ. Παναγάκου και Π. Σταματελάκη είχαν βραβευτεί και τα προϊόντα τους ήταν περιζήτητα. Στα 1850 ο Θεσσαλός Σπυρίδων Σαμψωνίδης και Β. Γιαννούτζος ίδρυσαν το «παιγνιοχαρτείων» που παρήγαγε χαρτιά τράπουλας, ενώ στα μέσα του 19^{ου} αιώνα άρχισε να λειτουργεί η «κτενοποιία Θεμιστοκλής Μιχάλοβιτς και Βράιζλερ». Το 1860 ο υδραίος Γ. Καλαποδόπουλος σύστησε τη βιομηχανία «πυρειών και σημαντρίδων»¹⁷.

Το πρώτο ατμοκίνητο εργοστάσιο υαλουργικής στην Ερμούπολη ιδρύθηκε το 1870 από τον Δ. Αργυρόπουλο και ακολούθησε δεύτερο που ιδρύθηκε από τον Πέτρο Ράλλη, γνωστό με την ονομασία «Σιδών».

Αξίζει να αναφέρουμε την ίδρυση 3 τυποβαφείων, 7 τυπογραφείων, το εργοστάσιο πηλοπλαστικής του Γ. Βαλμά, το «πιλοποιείον» του Χωραφά, το «σχινοποιείο» του Γ. Γλύκα, το «ελαιοχρωματοτριβείο» του Μ. Κατσιμαντή και το κατάστημα «ξοαναοποιητικής» του Σ. Φραγκούλη. Το 1870 διατηρούνταν 4

¹³ Ο Μανσόλας το αναφέρει ως ένα από τα σπουδαιότερα ιδιωτικά βιομηχανικά εργοστάσια στην Ελλάδα. Βλ. Α. Μανσόλας, *ό.π.*, σ. 109.

¹⁴ Στην πρώτη παγκόσμια έκθεση του Λονδίνου (1851) η Ελλάδα αντιπροσωπεύτηκε από 36 εκθέτες και έλαβε 3 επαίνους. Στην δεύτερη που πραγματοποιήθηκε το 1855 στο Παρίσι, η Ελλάδα συμμετείχε με 131 εκθέτες και απέσπασε 73 βραβεία (11 α' τάξεως, 10 β' τάξεως και 32 επαίνους). Στην τρίτη που έγινε το 1862 στο Λονδίνο, η Ελλάδα συμμετείχε με 295 εκθέτες και έλαβε 100 βραβεία (55 νομισματοδόσημα και 45 επαίνους). Βλ. Α. Μανσόλας, *ό.π.*, σ. 104-105. Η Ελλάδα συμμετείχε και σε άλλη διεθνή έκθεση, όπως αυτή των Παρισίων. Βλ. σχετικά Α. Mansolas, *La Grèce a l'exposition universelle de Paris en 1878*, Αθήνα 1878.

¹⁵ Το 1859 με προσφορά του Ευάγγελου Ζάππα έγιναν για πρώτη φορά και θεσπίστηκαν ανά τετραετία στην Αθήνα βιομηχανικές και γεωργικές εκθέσεις με την επωνυμία «Ολύμπια». Βλ. Α. Μανσόλας, *ό.π.*, σ.104.

¹⁶ Τιμολέων Δ. Αμπελάς, *ό.π.*, σ. 711 – 712.

¹⁷ *Ο.π.*, σ. 712-713.

φωτογραφικά καταστήματα, 1 «καλαποδοποιείον», 2 «καρεκλοποιεία», 1 «ανδριαντοποιείο και αγαλματοποιείο» του Γ. Βιτάλη και αρκετά πνευματοποιεία που παρασκεύαζαν ποτά και κρασιά¹⁸.

Η βαμβακουργική βιομηχανία που αναπτύσσεται από πολύ νωρίς στην Πάτρα¹⁹, τη Λιβαδειά και τον Πειραιά, εμφανίζεται στη Σύρο γύρω στα 1870. Τότε ο Γ. Καλαποδόπουλος ίδρυσε το πρώτο μεγάλο εργοστάσιο του είδους, την «Ελληνική Βαμβακουργική Εταιρεία Ομόνοια» που περιελάμβανε εκκοκκιστήριο, κλωστήριο, υφαντήριο και πλεκτήριο. Ωστόσο η βαμβακουργία γνώρισε αλματώδη ανάπτυξη στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ώστε να θεωρείται η Ερμούπολη το Manchester²⁰ της Ελλάδας, με αντιπροσωπευτικότερα εργοστάσια του είδους αυτά του Α. Λαδόπουλου, Δ. Βελισσαρόπουλου, του Δ. Καρέλλα και του Π. Φουστάνου.²¹

Η παρακμή της Σύρου θα γίνει φανερή απ' τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ύστερα από τη διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου στα 1882 και την ανάπτυξη των σιδηροδρόμων θα χάσει την πρωταρχική της σημασία και θα δώσει τη θέση της στον Πειραιά²². Ωστόσο, η παρακμή της πόλης ήταν ένας συνδυασμός πολλαπλών αιτιών· ο διεθνής προσανατολισμός της συριανής βιομηχανίας και οικονομίας γενικότερα, την έκανε ευαίσθητη στις διακυμάνσεις του διεθνούς εμπορίου και της ισοτιμίας της δραχμής. Στις αρχές του 1879 η Σύρα νιώθει τις συνέπειες μιας παγκόσμιας νομισματικής κρίσης. Η τιμή των ξένων νομισμάτων, κυρίως των ρωσικών, στα οποία πληρώνονταν οι εργάτες, έπεσε. Η μείωση του μεροκάματου των εργατών σε συνδυασμό με την αύξηση της τιμής του ψωμιού και άλλων ειδών πρώτης ανάγκης τους ώθησε σε απεργίες (1879)²³. Η παρατεταμένη κρίση της Ερμούπολιτικής

¹⁸ Για τις παραπάνω βιομηχανίες βλ. Τιμολέον Δ. Αμπελάς, *ό.π.*, σ. 713-714, Ιωάννης Τραυλός – Αγγελική Κόκκου, *ό.π.*, σ. 42-43 και Ανδρέας Κ. Φραγκίδης, *Ιστορία της νήσου Σύρου, 1865-1941*, Αθήνα (έκδοση του Συλλόγου των εν Αθήναις και Πειραιεί Συριανών) 1975, σ. 519.

¹⁹ Το πρώτο εντελές εργοστάσιο νηματουργίας κατασκευάστηκε στην Πάτρα με συνδρομή της Ελληνικής κυβέρνησης το 1846. Ήταν υδατοκίνητο και ανήκε σε κάποιον Πέτρο Φωτεινό που εκπαιδεύτηκε στην Ευρώπη με δαπάνες της ελληνικής κυβέρνησης. Το εργοστάσιο λειτούργησε μέχρι το 1862, οπότε δολοφονήθηκε ο διευθυντής του. Βλ. σχετικά εφημ. *Ήλιος*, Ερμούπολη 10 Απριλίου 1904, αρ. 902 και Α. Μανσόλας, *ό.π.*, σ. 114.

²⁰ Το Manchester είχε πρωταγωνιστική θέση στη Βιομηχανική Επανάσταση μαζί με πόλεις, όπως το Birmingham, το Leeds, η Γλασκώβη κ.α. Βλ. σχετικά Fernand Braudel, *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός, οι δομές της καθημερινής ζωής, το δυνατό και το αδύνατο*, μετάφραση: Αικατερίνη Ασδραχά, τ. Α', Αθήνα (ΜΙΑΤ) 1995, σ. 604.

²¹ Ιωάννης Τραυλός – Αγγελική Κόκκου, *ό.π.*, σ. 42

²² *Ο.π.*, σ. 40.

²³ Μάκης Φρέρης, «Η πρώτη απεργία στη Σύρο», *Συριανά*, τευχ. 6 – 7(1986), σ. 12-13 – Εμμανουήλ Λυκούδης, *Η εν Ελλάδι βιομηχανία και αι απεργίαι υπό την έποψιν της νομικής και πολιτικής οικονομίας*, Ερμούπολη 1883 – Χρήστος Λούκος, *Πεθαίνοντας στη Σύρο τον 19^ο αιώνα - οι μαρτυρίες των διαθηκών*, Αθήνα (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης) 2000, σ. 163-166 (στις σελίδες αυτές ο συγγραφέας αναφέρεται στις απεργίες στη Σύρο).

οικονομίας στη δεκαετία του 1880, σε συνδυασμό με την παρακμή της ιστιοφόρου ναυτιλίας (η επέκταση των ατμοπλοϊκών συγκοινωνιών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα συνέδεσε απευθείας τα λιμάνια της δυτικής Ευρώπης με τα εμπορικά κέντρα της Ανατολής, κάνοντας περιττή την διαμεσολάβηση της Σύρου στις διεθνείς εμπορικές ανταλλαγές)²⁴ και την ανάπτυξη του Πειραιά, στέρησαν από τη Σύρο, τις αγορές των Βαλκανίων και της Ανατολής. Ωστόσο, η Ερμούπολη παρέμεινε για πολλές δεκαετίες κεντρική αγορά υφασμάτων, λόγω ειδικών σχέσεων με το Manchester²⁵.

«Η εμπορική παρακμή της δεκαετίας του 1880 έπληξε πολλές από τις πρώτες βιομηχανίες. Η αλευροβιομηχανία πρακτικά καταστράφηκε, οι εξαγωγές των δερμάτων κατέρρευσαν και το ναυπηγείο συρρικνώθηκε. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα νεώτεροι μετανάστες, κυρίως Πελοποννήσιοι δοκίμασαν την τύχη τους στην κλωστοϋφαντουργία, που ανέκοψε την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση και απορρόφησε, όσο ήταν δυνατό, το πλεονάζον εργατικό δυναμικό²⁶. Οι κεφαλαιούχοι αυτοί πήραν παλαιότερες φθίνουσες επιχειρήσεις, εγκαταλειμμένες αποθήκες και δανείστηκαν χρήματα, ενώ προμηθεύτηκαν βαμβάκι από τη Σμύρνη και την Αίγυπτο»²⁷. Στις ευνοϊκές συνθήκες για επενδύσεις στην κλωστοϋφαντουργία σημειώνουμε την ύπαρξη διαθέσιμων κεφαλαίων, την προστατευτική νομοθεσία²⁸, την υποτίμηση της δραχμής και την παρουσία στο νησί φθηνού εργατικού δυναμικού,

²⁴ Βασίλης Καρδάσης, «Σύρος, Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857), *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ου}-20^{ου} αιώνας)*, επιμέλεια: Γ. Δερτιλής – Κ. Κωστής, Αθήνα – Κομοτηνή 1991, σ. 331 και 335-336. Ο Καρδάσης ασχολήθηκε με την κρίση συνοπτικά, καθώς το έργο του σταματάει στα 1860. Για την κρίση της Ερμούπολης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα βλ. και Χρήστο Λούκο, «Μία ελληνική πόλη σε παρακμή: η Ερμούπολη το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα», *Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου ιστορίας για την Νεοελληνική Πόλη, οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*, τ. β', Αθήνα (ΕΜΝΕ) 1985, σ. 591-601. Επίσης βλ. και Emile Y. Kolodny, «Ερμούπολις – Σύρος, γέννησις και εξέλιξις μιας ελληνικής νησιωτικής πόλεως», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 8 (1969), σ. 249-286.

²⁵ Χριστίνα Αγριαντώνη – Αγγελική Φενερλή, *Ερμούπολη – Σύρος, Ιστορικό οδοιπορικό*, Αθήνα (Ολκός) 2000, σ. 119.

²⁶ Χριστίνα Αγριαντώνη, «Οι μετασχηματισμοί της βιομηχανικής δομής της Ερμούπολης τον 19^ο αιώνα», *Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου ιστορίας για την Νεοελληνική Πόλη*, ό.π., τ. Β', σ. 603-608.

²⁷ Χριστίνα Αγριαντώνη – Αγγελική Φενερλή ό.π., σ. 119. Στην Αίγυπτο, ήδη από την εποχή του Μωχάμετ Άλη υπήρχε ώθηση της βαμβακοκαλλιέργειας. Ο τελευταίος ενθάρρυνε από το 1821 την καλλιέργεια βαμβακιού για την παγκόσμια αγορά. E. J. Hobsbawm, ό.π., σ. 257.

²⁸ Κατά τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο, αρχικά ο προστατευτισμός και οι δασμολογικές απαλλαγές αλληλοσυμπληρώνονταν και αλληλοαναιρούνταν, εκφράζοντας παραστατικά, στο επίπεδο της νομοθεσίας, τη ρευστότητα και τις παλινδρομήσεις μιας κοινωνίας που πρωτίστερα αγωνίζεται να συγκροτήσει την οικονομική της βάση. «Είναι αλήθεια ότι για μερικά χρόνια θα εμφανιστεί ένα πραγματικό κίνημα για την καθιέρωση προστατευτικών ρυθμίσεων στην ελληνική οικονομία που θα καταλήξει, κατά τη δεκαετία 1870-1880, σε μια πιο συνεπή βιομηχανική πολιτική, ένδειξη που προαναγγέλλει την εδραίωση νέου τύπου καπιταλιστικών σχέσεων στη χώρα». Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Η Βιομηχανική Επανάσταση και η Ελλάδα, 1832-1871», *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1980, σ. 218.

λόγω ανεργίας²⁹. Πριν τελειώσει ο 19^{ος} αιώνας αρκετοί μεγαλέμποροι μπήκαν στις νέες επιχειρήσεις και ως το 1910 είχαν δημιουργήσει 24 εργοστάσια κλωστοϋφαντουργίας. Η εντυπωσιακή ανάπτυξη της βαμβακουργίας τα χρόνια εκείνα είχε πίσω της την παράδοση της τυποβαφικής.³⁰

Η μεγάλη εμπορική και βιομηχανική ανάπτυξη ευνόησε ιδιαίτερα την ίδρυση ασφαλιστικών καταστημάτων και πρακτορείων των ξένων ασφαλιστικών εταιρειών³¹, αλλά και τραπεζών. Επιπλέον, μία πόλη σαν την Ερμούπολη, με τόση ζωηρή εμπορική και βιομηχανική κίνηση έπαιρνε μέρος όχι μόνο στις ελληνικές, αλλά και στις διεθνείς εκθέσεις. Πολλά προϊόντα της Ερμούπολης είχαν τιμηθεί στην έκθεση των «Ολυμπίων» που γινόταν, από το 1858 και κάθε τέσσερα χρόνια, στην Αθήνα, αλλά και στις διεθνείς εκθέσεις, όπως αυτή του Λονδίνου στα 1851³².

«Η εξωστρέφεια της ελληνικής οικονομίας από τις αρχές της δεκαετίας του 1890 και μετά, έστω κι αν πολλές φορές παρέμενε στο πεδίο των προθέσεων, εξέφραζε τις μεταβολές των οικονομικών και κοινωνικών ισορροπιών και δεν μπορούσε να αναχθεί αποκλειστικά στη σταφιδική κρίση. Παρά την ήττα του 1897, οι επεκτατικές προοπτικές της Μεγάλης Ιδέας εμφανίστηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πιο ρεαλιστικές στο μέτρο που για πρώτη φορά υποστηρίζονταν από ένα πλέγμα οικονομικών συμφερόντων που είχαν το κέντρο τους στο Ελληνικό Βασίλειο και η ακτίνα τους κάλυπτε την Οθωμανική Αυτοκρατορία»³³.

«Η εξωστρέφεια των αρχών του 20^{ου} αιώνα δεν αφορούσε μόνο ορισμένους θύλακες της ελληνικής οικονομίας που δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν την αναπαραγωγή τους με τους ρυθμούς και τα μεγέθη του εσωτερικού, όπως συνέβαινε με την Ερμούπολη, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αλλά χαρακτήριζε το σύνολο της οικονομίας»³⁴. Στις παραμονές των βαλκανικών πολέμων με την προώθηση του εκκρηματισμού της οικονομίας, την ανάπτυξη των συγκοινωνιών και την επέκταση των εμπορευματικών καλλιεργειών, ολοκληρώθηκε ο σχηματισμός της ενιαίας

²⁹ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, Το Αρχείο της Βιομηχανίας «Κλωστήριον και Υφαντήριον Ε. Λαδόπουλου υιών εν Σύρω», *Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Παράρτημα του Περιοδικού Μνήμων*, αρ.12, Αθήνα 1996, σ. 12. Επίσης, βλ. και Χριστίνα Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1986, σ. 335 και Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη, η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830-1940*, Αθήνα 1993, σ. 80.

³⁰ Χριστίνα Αγριαντώνη – Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 119.

³¹ Λόγω πολλών θαλάσσιων δυστυχημάτων κάποιες από τις ασφαλιστικές εταιρείες διαλύθηκαν πριν το 1870. Βλ. Τιμολέων Δ. Αμπελάς, *ό.π.*, σ. 714, σημ. 1.

³² Ιωάννης Τραυλός – Αγγελική Κόκκου, *ό.π.*, σ. 44 – 45 – Στέφανος Ξένος, *Η παγκόσμιος Έκθεση του 1851*, Λονδίνο 1852.

³³ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 62, 64.

³⁴ *Ο.π.*, σ. 64.

εθνικής αγοράς στα βασικά προϊόντα, αλλά και στα βιομηχανικά είδη. Με την ενοποίηση της εθνικής αγοράς τα χρηματικά περισεύματα μπορούσαν να λειτουργήσουν σε μεγαλύτερη έκταση ως κεφάλαιο και «σχηματίστηκαν στις τράπεζες και στη βιομηχανία ισχυροί πόλοι συγκέντρωσης κεφαλαίου»³⁵.

Οι κυβερνήσεις Βενιζέλου στήριξαν μέτρα που προωθούσαν την ανάπτυξη νέων παραγωγικών σχέσεων και τη φθορά της μικροϊδιοκτησίας. «Οι μεταρρυθμίσεις αυτές δεν αποσκοπούσαν ειδικότερα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας· οι επίσημες προτεραιότητες βρίσκονταν αλλού, αλλά η ελληνική βιομηχανία διέθετε ευνοϊκούς οικονομικούς και κοινωνικούς όρους για να αναπτυχθεί». Ωστόσο ο εδαφικός και πληθυσμιακός διπλασιασμός της Ελλάδας στο διάστημα 1912-1922 δεν αποτέλεσε συνέχεια αυτών των θετικών εξελίξεων. Μάλιστα, η Ελλάδα του 1928 και του 1940 ήταν περισσότερο αγροτική απ' την Ελλάδα του 1907 και, σύμφωνα με το Χρήστο Χατζηιωσήφ, γίνεται λόγος για οπισθοδρόμηση στον τομέα αυτό³⁶.

Η Ερμούπολη, επενδύοντας στη βιομηχανία, διατήρησε για τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα μία ανθηρή οικονομική ζωή. Η Μικρασιατική Καταστροφή έφερε στην πόλη 8.000 ανθρώπους³⁷. Τα μεροκάματα όμως στην τοπική βιομηχανία δεν ήταν ελκυστικά. «Ήδη την εποχή εκείνη αρκετοί βιομήχανοι μετοικούσαν στην Αθήνα ή τον Πειραιά, ενώ τα συριανά εργοστάσια διευθύνονταν δι' αντιπροσώπων. Η κρίση του 1929-1932 και οι περιορισμοί της συναλλαγματικής και εμπορικής πολιτικής που ακολούθησαν έφεραν νέες δυσκολίες στην βιομηχανία»³⁸. Νωρίτερα το 1923, σε επίσημο έγγραφο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Σύρου, καταγράφονται όλα τα εργοστάσια που λειτουργούσαν στο δήμο Ερμουπόλεως, 54 στον αριθμό³⁹.

³⁵ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 66.

³⁶ *Ο.π.*, σ. 68-69.

³⁷ Για την είσοδο των προσφύγων στην ελληνική οικονομία βλ. και Χρήστο Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, επιστημονική επιμέλεια: Χρήστος Χατζηιωσήφ, τ.Β1, Αθήνα (βιβλιόραμα) 2002, σ. 9-57.

³⁸ Χριστίνα Αγριαντώνη – Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 21.

³⁹ Γ.Α.Κ.- Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, *Δ/Α/Βιομηχανίες, εταιρείες, οίκοι/β', 1923 – Κατάλογος εργοστασίων Σύρου*.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ.

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΝΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΔΗΜΩ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ.

Ε. Αδαρπούλου Υίσι	Κλωστοϋφαντήριον.
Μαρινάκης, Κουτεροδέντης & Σα.	Βυρσοδεψείον.
Π. & Γ. Φουσετώνες.	Κλωστήριον.
Κ. Δηλιγιάννης & Σα.	Στριπτήριον - Υφαντήριον.
Φουσετώνες & Ροδέπουλος.	Κλωστήριον.
Υίσι Σ. Ροδοπούλου & Σα.	Κλωστήριον.
Σ. Ρεττινιώτης.	Πλεκτήριον.
Θ. Βελισσαρόπουλος & 'Αδελφοί.	Υφαντήριον - Τυποβαφεϊόν.
Αναστ. Μπουδούρας.	Τυποβαφεϊόν.
Υίσι Κ. Τειρεπινά.	Βυρσοδεψείον.
Υίσι Ν. Παπαδάμ	Βυρσοδεψείον.
Παπαδάμ & Κούτσης.	"
Εύθ. Νικολαΐτης & Σα.	Σειριποποιεϊόν.
Γ. Εμβακάρης.	Κενισποίοις Σιδερίδας.
Π. Μουτζουρέπουλος.	Υφαντήριον.
Δ. Καρέλλας.	Κλωστοϋφαντήριον.
Θανάπουλος & Τσαγούρας.	Βυρσοδεψείον.
Διακάκης, Μούγιας, Τειρεπινάς.	Υαλουρεϊόν.
Διακάκης & Πλιαθός.	Εργοστάσιον Κονσερβών.
Αντ. Κακαρούχας.	"
Ν. Τόζος & Σα.	Βυρσοδεψείον.
Α. 'Ιωάννου.	Νηματουργεϊόν - Στριπτήριον.
Ελ. Κόλιας. (Ελ. Κόλιας.)	Σαπωνποιεϊόν.
Αδελφοί Κοτσελάκη.	Βυρσοδεψείον.
Ν. Βρανίχος.	"
Αθ. Θεοδώρου.	"
Μιχ. Μακρουλάκης.	"
Ι. & Π. Βαρθάκας, Σπάτης & Στέφανος.	Κλωστήριον.
Μπαρμπέτας, Κόκκινος & Κρυστάλης.	Υφαντήριον.
Κωνσταντινέπουλος & Ζημιμάτος.	Πλεκτήριον - Τυποβαφεϊόν.
Ανδρ. Σαβιολίδης.	"
Βαρβέρης & Βαρουξής.	Βυρσοδεψείον.
Εδμ. Καπόνης.	Αλευροποιία.
Μιχ. 'Αστρομύτης.	Ατμόμυλος.
Χρ. 'Αστρομύτης.	Μακαρονποιία.
Αδελφοί Τσουγκράνη & Σα.	Μηχανικόν Υδροπνευματοποιεϊόν.
Αδελφοί Μπαρμπέτα.	Μηχανουργεϊόν.
Νεώριον & Μηχανουργεϊόν Σύρου.	"
Χήρα Γ. Ζουμπουλάκη.	Χαλβαδοποιία.
Ν. Ρηγόπουλος & Σα.	"
Δρ. & Δημ. Γ. Δράκος.	Εργοστάσιον Λαιμοδετών.
Δημ. Τ. Μάνθος.	" Σκαγιών.
Αγγελος Τρύφων.	Βυρσοδεψείον.
Ι. Δραχάκης.	Κυτοποιεϊόν.
Θ. Κλεώσας.	Πετοποιεϊόν.
Θ. Παλμούρας.	"
Ι. Καλαϊτζής.	"
Γ. Κρητικός.	"
Ι. Κολοκούρης.	"
Περατινός & Φωστήρης.	"
Γ. Πολίτας.	"
Εύαγ. Καισίνης.	"
Σ. Μαυρίδης..	"
-. 'Αστμάκος.	'Αγγεοπλαστική.

Κατάλογος εργοστασίων που λειτουργούσαν στο Δήμο Ερμούπολης το 1923
 Πηγή: ΓΑΚ - Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, Δ/Α/Βιομηχανίες - Εταιρείες - οίκοι - Β'
 - 1923, «Κατάλογος εργοστασίων λειτουργούντων εν τω Δήμω Ερμούπολεως».

Στο Κυκλαδικό Ημερολόγιο του **1928** αναφέρεται ότι η βιομηχανία της Σύρου διαιρούταν σε πολλές μεγάλες κατηγορίες: Στη βιομηχανία κλωστικής και υφαντουργικής, τη βιομηχανία βυρσοδεψίας, τη βιομηχανία καλτσοπλεκτικής, τη βιομηχανία σμυρίδας και την αλευροβιομηχανία. Αναλυτικότερα, το 1927 καταγράφονται στη Σύρο **68** βιομηχανικά εργοστάσια: 4 εργοστάσια κλωστοϋφαντικής, 3 κλωστικής, 4 υφαντουργικής, 2 νηματοστριπτικής, 4 τυποβαφικής, 1 σειρητοποιείο, 10 εργοστάσια πλεκτικής, 1 εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, 2 αλευροβιομηχανίες, 1 εργοστάσιο ζυμαρικών, 1 αμυλωδών ουσιών, 1 σχοινοποιίας, 1 πυριτιδοποιείο, 2 σιδηροβιομηχανίες, 1 κονιοποίησης σμυρίδας, 2 ναυπηγεία, 11 βυρσοδεψεία, 1 υαλουργείο, 2 ποτοποιίες, 1 παραγωγής οδοντόπαστας, 2 εργοστάσια παραγωγής χαλβάδων και ταχινιού, 1 λιθογραφείο, 4 τυπογραφεία, 1 εργοστάσιο κεραμοποιίας, 1 κυτιοποιίας, 1 κατασκευής λαιμοδέτων, 1 μεταξουργείο, 1 κατασκευής σκαγιών και ένα εφαπλωματοποιείο.⁴⁰ Η αύξηση των εργοστασίων ίσως, σε ένα βαθμό, να οφείλεται και στο δασμολόγιο του 1926 που προέβλεπε υψηλότερους δασμούς από το παλαιότερο (του 1917) και που θεσπίστηκε όχι τόσο για ταμιευτικούς λόγους, αλλά για την προστασία των εγχώριων προϊόντων από τον ανταγωνισμό των ξένων⁴¹. Από την άλλη η Ερμούπολη φαίνεται να αποτελεί μια εξαίρεση σε ένα γενικό κανόνα: Τη στιγμή που η Ελλάδα του 1928 ήταν περισσότερο γεωργική από την Ελλάδα του 1907⁴², το 1928 η Ερμούπολη διαθέτει τη μεγαλύτερη συγκέντρωση εργοστασίων από κάθε άλλη στιγμή στην ιστορία της.

Το **1933**, λίγο μετά την οικονομική κρίση, ο Κ. Γερασιμίδης αναφερόμενος στη βιομηχανία της Ερμούπολης καταγράφει τα παρακάτω **34** εργοστάσια: 5 κλωστήρια, 9 υφαντήρια, 1 νηματοστριπτήριο, 1 σειρητοποιείο, 1 τυποβαφείο, μια αλευροβιομηχανία, 2 μηχανουργεία⁴³, 9 βυρσοδεψεία, 1 εργοστάσιο λαιμοδέτων, 1 εργοστάσιο ζυμαρικών, 1 ηλεκτρικό σταθμό, 1 παγοποιείο, 1 εργοστάσιο σκαγιών και 1 εργοστάσιο κατασκευής υποδημάτων.⁴⁴ Παρατηρούμε λοιπόν μια σημαντική μείωση των εργοστασίων σε σχέση με το 1927 που εγγίζει το 50 %.⁴⁵ Μια μείωση που

⁴⁰ Πέτρος Μ. Στεφάνου, *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1928, έτος 2^ο*, Ερμούπολη 1927, σ. 46-48 και 170.

⁴¹ Ξενοφ. Ε. Ζολώτας, *ό.π.*, σ. 135.

⁴² Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 69.

⁴³ Πρόκειται για το Νεώριο και Μηχανουργεία Σύρου Α.Ε. και το μηχανουργείο των αδελφών Μπαρμπέτα.

⁴⁴ Κ. Γερασιμίδης (επιμέλεια: Ε Μονογυιός), *Το πανόραμα της Σύρου*, Σύρος 1933, σ. 69-71.

⁴⁵ Σύγκριση με στοιχεία Πέτρου Μ. Στεφάνου, *ό.π.*, σ. 170 κ.ε.

ερμηνεύεται και κάτω από το πρίσμα της διεθνούς οικονομικής κρίσης του 1929⁴⁶ που ανάγκασε την κυβέρνηση της εποχής να κηρύξει πτώχευση στα 1932⁴⁷.

Στο τέλος του μεσοπολέμου τα εργοστάσια άρχισαν να κλείνουν το ένα μετά το άλλο και σταμάτησε κάθε ναυτιλιακή δραστηριότητα. Σε φάκελο του Δημοτικού Αρχείου Ερμούπολης το 1939-1940, που αφορά τον τρόπο πληρωμής των φόρων επί των εξαγομένων προϊόντων των βιομηχανιών ανά μήνα, καταγράφονται άλλοτε 14 και άλλοτε 20 εργοστάσια, στη πλειονότητα τους βαμβακοβιομηχανίες. Αν συγκρίνουμε τους αριθμούς των εργοστασίων (14 ή 20) την περίοδο 1939-1940 με τον αριθμό των εργοστασίων που υπήρχαν το 1933, μετά την διεθνή οικονομική κρίση (34 τον αριθμό) διαπιστώνουμε μια δραματική μείωση του αριθμού των βιομηχανιών⁴⁸. Κατά τη διάρκεια της κατοχής πολλές βιομηχανικές μονάδες ανέστειλαν τη λειτουργία τους ή επιτάχθηκαν. «Η Ερμούπολη βγήκε βαθιά τραυματισμένη από τον πόλεμο⁴⁹. Την περίοδο 1951-1971 τα περισσότερα εργοστάσια έκλεισαν οριστικά και η πόλη έχασε το 20% του πληθυσμού της, που πήρε το δρόμο της μετανάστευσης, φτάνοντας το 1971 στο χαμηλότερο ιστορικά όριο (13.500 κατοίκους)»⁵⁰. Χαρακτηριστικό της όλης κατάστασης είναι το δημοσίευμα της εφημερίδας «η *Αυγή*» του 1955: «Η Σύρος νέκρωσε, οι βιομηχανία κλείνουν, το λιμάνι, χωρίς κίνησιν, οι έμποροι και οι βιοτέχναι ασφυκτιούν, οι άνεργοι πληθύνονται, οι αγρότες φυτοζωούν...»⁵¹.

Πολλοί υπήρξαν οι λόγοι της παρακμής της βιομηχανίας στην Ερμούπολη. Οι κυριότερες αιτίες θα πρέπει να αναζητηθούν στην έλλειψη εκσυγχρονισμού του μηχανολογικού εξοπλισμού και των εγκαταστάσεων, την ανεπάρκεια οργάνωσης της εργασίας και εξορθολογισμού της παραγωγής, στην έλλειψη προσαρμοστικότητας στον αυξανόμενο ανταγωνισμό, στην απουσία κρατικής

⁴⁶ Για την κρίση του 1929 βλ. και Μιχάλη Ψαλιδόπουλο, *Η κρίση του 1929 και οι Έλληνες Οικονομολόγοι*, συμβολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Αθήνα (Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος) 1989.

⁴⁷ Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1994, σ. 130.

⁴⁸ ΓΑΚ – *Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης*, Γ2/3, υποφάκελος «βιομηχανία – εταιρείες περί του τρόπου πληρωμής των φόρων επί των εξαγομένων προϊόντων βιομηχανίας κ.λπ. (1939-1940)».

⁴⁹ Βλ. σχετικά και Χρήστο Λούκο, «Θάνατοι από πείνα στη Σύρο, 1941-1944. Μύθοι και πραγματικότητες», *Δελτίο του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού*, τ. Α': Μνήμη Ελευθερίου Πρεβελάκη, Αθήνα 1998, σ. 191-202. Για τα δημογραφικά της Κατοχής βλ. και την πρόταση του κ. Χρήστου Λούκου, «Τα δημογραφικά της Κατοχής: μερικές προτάσεις για τη συστηματική αξιοποίηση τους», *Αρχειοτάξιο, περιοδική έκδοση των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας*, 3 (Μάιος 2001), σ. 90-93.

⁵⁰ Χριστίνα Αργιαντώνη – Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 22-23.

⁵¹ Βλ. σχετικά εφημερίδα *Αυγή*, Αθήνα 30 Ιουνίου 1955. Επίσης βλ. και εφημερίδα *Θάρρος*, Ερμούπολη, 18 Μαρτίου 1951, αρ. 144 και 9 Ιουνίου 1952, αρ. 177.

μέριμνας και την μεταφορά πολλών βιομηχανιών στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας⁵².

Ως τα τέλη του 20^{ου} αιώνα είχαν κλείσει και οι τελευταίες κλωστοϋφαντουργίες. Η ίδρυση βιομηχανικού Μουσείου⁵³ το 2000 στην Ερμούπολη ήρθε να διασώσει τη βιομηχανική κληρονομιά της πόλης και να την αναδείξει ως αδιάψευστο μαρτυρά μιας πάλαι ποτέ ισχυρής οικονομικής δύναμης.

⁵²Βλ. και Γ.Α.Κ. – Αρχαία Νομού Κυκλάδων, *Αρχαίο βιομηχανίας Μπαρμπέτα*, φάκελος 1814, υποφάκ. 8. Πρόκειται για μελέτη που εκπονήθηκε στα 1969 (:), προκειμένου να εξεταστεί η δυνατότητα και η σκοπιμότητα επέκτασης της βιομηχανίας υφασμάτων «Υφαντήριο Σύρου Ευάγγελος Μπαρμπέτας Α.Ε» με δύο στόχους: α) Την κατεύθυνση ιδρύσεως μονάδας παραγωγής έτοιμων ενδυμάτων και β) την κατεύθυνση παραγωγής νήματος, με σκοπό τη μείωση του κόστους παραγωγής, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και τη δυνατότητα πραγματοποιήσεως εξαγωγών. Στη μελέτη αναφέρονται, ανάμεσα στα άλλα, οι λόγοι που εκτιμάται ότι οδήγησαν στην παρακμή της βιομηχανίας της Ερμούπολης.

⁵³ Κέντρο Τεχνικού Πολιτισμού, *Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης (ενημερωτικό φυλλάδιο)*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η Βαμβακουργία – Κλωστοϋφαντουργία στην Ερμούπολη και γενικότερα στην Ελλάδα

Προτού αναφερθούμε στα βαμβακουργικά εργοστάσια που εξετάζουμε, θεωρώ απαραίτητη την αναφορά στην κλωστοϋφαντουργία της Ερμούπολης και της Ελλάδας γενικότερα, καθώς θα μας επιτρέψει να εξετάσουμε και να ερμηνεύσουμε καλύτερα την ίδρυση και την εξέλιξη των συγκεκριμένων εταιρειών στο πλαίσιο της τοπικής οικονομίας, της εθνικής βιομηχανικής πολιτικής και της νομοθεσίας που απορρέει από την τελευταία.

«Η κλωστοϋφαντουργία από πολλών ετών παρουσίαζεν σημαντική ανάπτυξιν εν Σύρω και υπήρξεν βασική βιομηχανία κατά την περίοδο της ακμής της Ερμουπόλεως αποτελούσα σημαντική πηγήν εισοδήματος των κατοίκων της πόλεως. Εκάλυπτεν όλους τους τομείς της βιομηχανοποίησης του βάμβακος, νήματα, υφάσματα, προσόψια, κάλτσες, μαντήλες – κελιμκέρια, τσεμπέρια. Με εργοστάσια απασχολούντα 4-5.000 εργάτας ετροφοδότη σημαντικόν ποσοστόν των αναγκών της χώρας»⁵⁴.

Τα παραπάνω αναφέρονται σε μία μελέτη της δεκαετίας του 1960 για την επέκταση της εταιρείας «Μπαρμπέτα». Ίσως οι αναφορές αυτές να μην απέχουν πολύ από την πραγματικότητα. Ο Χρήστος Χατζηιωσήφ αναφέρεται στην κλωστοϋφαντουργία και τη θεωρεί ως έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας⁵⁵. Λίγες δεκαετίες νωρίτερα στα 1915, η εφημερίδα *Ερμουπολίτης* αναφέρει:

«Ως γνωστόν τα εν Σύρω υφαντουργικά εργοστάσια κατασκεύαζον τα ωραιότερα και στερεώτερα υφάσματα τόσον υπό έποψιν ποιότητος όσο και χρωματισμών. Δρίλλια, αλατζάδες, πετσετόπανα, εσφόρια, προσόψια, στρωματόπανα, τραπεζομάνδυλα... εξάγονται σε πολλά μέρη της Παλαιάς και Νέας

⁵⁴ Γ.Α.Κ. – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Μπαρμπέτα*, φάκελος 1814, υποφάκ. 8. Πρόκειται για μελέτη που έγινε, προκειμένου να εξεταστεί η δυνατότητα και η σκοπιμότητα επέκτασης της βιομηχανίας υφασμάτων «Υφαντήριον Σύρου Ευάγγελος Μπαρμπέτας Α.Ε», *ό.π.*, σημ.. 51.

⁵⁵ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Απόψεις γύρω από το ρόλο της βιομηχανίας και τη βιωσιμότητα της Ελλάδας», *Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο*, τ. 2, Ρέθυμνο 1986, σ. 365.

Ελλάδας». Οι δηλώσεις αυτές είναι ενδεικτικές του μεγέθους και της ποιότητας της υφαντουργικής παραγωγής στη Σύρο⁵⁶.

Όπως προαναφέραμε η εντυπωσιακή ανάπτυξη της βαμβαουργίας τον 19^ο αιώνα είχε πίσω της την παράδοση της τυποβαφικής⁵⁷. Η τελευταία μάλιστα είχε τιμηθεί με αρκετά βραβεία. Συγκεκριμένα, η κατασκευή κεφαλοδεμάτων (καλεμκερίων)⁵⁸ είχε αναπτυχθεί στην Ερμούπολη εκείνη την περίοδο⁵⁹. Ήδη 15 χρόνια πριν από την έκθεση των Ολυμπίων του 1859 είχε εκφραστεί αίτημα προς την κυβέρνηση για τη λήψη προστατευτικών μέτρων της βιομηχανίας τσεμπεριών και καλεμκερίων. Στην παραπάνω έκθεση βραβεύτηκαν με χάλκινο μετάλλιο η Ρουμπίνα Μπολονάκη για τα κεφαλοδέματα της, η Εύη Μαγκάκη για εκτεθέν κεντητό γυναικείο μαντήλι και η Αγγελική Σαμαρτζίδου για κεντητά ενδύματα βρεφών. Επίσης δόθηκε τιμητικός έπαινος στους Δ. Πρέντα και Ι. Τράπεζη για τα βαμμένα νήματα τους. Με χάλκινο βραβείο τιμήθηκε και ο Γ. Πολυχρονιάδης «για τα καλά κλωστικά έργα του» και ο Ευστάθιος Μελέκος για το «αξιόλογο» εφάπλωμα με το οποίο συμμετείχε στην έκθεση⁶⁰.

Αλλά και τα προϊόντα της νηματουργίας και της υφαντικής, όπως νήματα, δρίλλια, φανέλες, περικνημίδες και μεταξωτά έτυχαν παγκοσμίου βραβεύσεως. Επίσης έλαβαν αργυρό μετάλλιο οι υιοί Λαδόπουλου, χάλκινο μετάλλιο ο Φ. Οικονομόπουλος, χρυσό μετάλλιο οι Ζωγραφάκης και Κόης για τα μεταξωτά τους υφάσματα και χάλκινο ο Π. Μίχας⁶¹.

Δεν θα μπορούσαμε, βέβαια, να μην συσχετίσουμε την ανάπτυξη της βαμβαουργίας με την παράδοση της εμπορίας υφασμάτων στη Σύρο. Οι Σύριοι ήταν γνώστες των υφασμάτων, ιδίως των Ευρωπαϊκών. Εκτός από την Πάτρα, τον Πειραιά και μέρος της Επτανήσου, όλη η υπόλοιπη Ελλάδα προμηθευόταν (μέχρι τουλάχιστον το 1902) από την Ερμούπολη τα ευρωπαϊκά είδη του εμπορίου και ιδίως τα υφάσματα. Ο κλάδος των υφασμάτων υπήρξε ο κυριότερος εμπορικός κλάδος στη

⁵⁶ Εφημ. *Ερμουπολίτης*, Σύρος 24 Ιουλίου 1915, αρ. 1104-504.

⁵⁷ Χριστίνα Αγριαντώνη – Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 119.

⁵⁸ Η ονομασία «καλεμκεριά» ίσως έχει σχέση με την τουρκική λέξη Kalem (=μολύβι) και kalemkar (λιθογράφος, σκαλιστής, σχεδιαστής). Τα μαντήλια αυτά είχαν ζωγραφισμένα σχέδια επάνω τους και από εκεί ίσως πήραν την ονομασία «καλεμκεριά». Βλ. σχετικά Faruk Tunçay – Λεωνίδας Καρατζάς, *Türkce Yunanca Sözlük – Τουρκοελληνικό Λεξικό*, Αθήνα (έκδοση Κέντρου Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμού) 2000, λήμμα «Kalem» & «Kalemkar».

⁵⁹ Α. Μανσόλας, *Πολιτιογραφικά Πληροφορία*, *ό.π.*, σ. 119.

⁶⁰ Ευάγγελος Ν. Ρούσσοις, *Από την οικονομική δραστηριότητα της Ερμουπόλεως στα 1859, μια εικόνα της δυνάμεως της στην έκθεση των Α΄ Ολυμπίων*, Σύρα 1960, σ. 10-11. Μολονότι ο Ευάγγελος Ρούσσοις μας δίνει πληροφορίες για την έκθεση του 1959, υπάρχουν αναφορές και για τους υιούς Λαδόπουλου που χρονικά τουλάχιστον εντάσσονται στα τέλη του 19^{ου} – αρχές του 20^{ου} αιώνα.

⁶¹ Ανδρέας Κ. Φραγκίδης, *ό.π.*, σ. 518-519.

Σύρο με κυρίαρχο εμπορικό οίκο εκείνο των αδελφών Μπενά.⁶² Επίσης σημαντικός εμπορικός οίκος ήταν του Ισιδώρου Ανδρουλή. Ο τελευταίος διέθετε εμπορικό κατάστημα και στο Μάντσεστερ⁶³.

Το πρώτο εργοστάσιο βαμβαουργικής στη Σύρο ήταν ατμομηχανικό με την επωνυμία «Ελληνική Βαμβαουργική Εταιρεία Ομόνοια» και διευθυνόταν από τον Γ. Καλαποδόπουλο. Το Μάη του 1870 θεμελιώθηκε το εργοστάσιο με επισημότητα και το κτίριο περιελάμβανε εκκοκκιστήριο, κλωστήριο, υφαντήριο και πλεκτήριο⁶⁴. Είχε 2616 ατράκτους⁶⁵ με εκκοκκιστικές μηχανές, ενώ αρχικά απασχολούσε 90 άτομα, γυναίκες και άνδρες. Η παραγωγή νήματος έφτανε τα 30.000 δέματα (πάκα), αξίας 300.000 δρχ.⁶⁶ Δυστυχώς το εργοστάσιο αυτό δεν μπόρεσε να ευδοκιμήσει. Μετά από αλλεπάλληλες πτωχεύσεις αγοράστηκε από τους Νοστράκη, Δαρόπουλο και Πιεράκο⁶⁷. Το 1895 το κλωστήριο διέθετε 2514 ατράκτους, απασχολούσε 100 άτομα και παρήγαγε νήματα αξίας 600.000 δρχ. που διοχετεύονταν στο εσωτερικό, αλλά και την Τουρκία και τη Βουλγαρία, όπου προτιμούνταν σε σχέση με τα αγγλικά νήματα.⁶⁸

Στις ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη της βαμβαουργίας συγκαταλέγεται η άνοδος της τιμής του συναλλάγματος τη δεκαετία του 1890 που ενίσχυσε τις συνέπειες της προστασίας. Παράλληλα η καθήλωση την ίδια περίοδο στις εισαγωγές βαμβακερών υφασμάτων, κυρίως αγγλικών, επέτρεψε στην εγχώρια κλωστοϋφαντουργία να κερδίσει μέρος της εσωτερικής αγοράς⁶⁹. «Η πρώτη ανάπτυξη της νηματουργίας έγινε υπό καθεστώς ελευθερίας του εμπορίου. Μόνο μετά το δασμολόγιο του 1884, η βαμβαουργία άρχισε να απολαμβάνει μια αισθητή προστασία που επιτάθηκε με την αναθεώρηση του δασμολογίου⁷⁰ του 1887 και την υποτίμηση της δραχμής την επόμενη δεκαετία». Ο προστατευτικός στόχος του δασμολογίου είναι ιδιαίτερα εμφανής για τα «εξής βαμβακερά κεχρωματισμένα

⁶² Αντώνιος Π. Φουστάνος, *Ημερολόγιον της Σύρου, εικονογραφημένον, φιλολογικόν, εμπορικόν και χρονογραφικόν, έτος πρώτον 1902*, Σύρος 1902, σ. 42.

⁶³ Εφημερίδα *Ήλιος*, Ερμούπολη, 12 Φεβρουαρίου 1897, αρ. 597.

⁶⁴ Η βιομηχανοποίηση του βάμβακος περιλαμβάνει τα ακόλουθα στάδια: Την εκκόκκιση, τη νηματοποίηση και την ύφανση. Αναλυτικά βλ. στο Αλέξανδρος Θ. Σταυρόπουλος, *Βιομηχανικοί Κλάδοι*, Πειραιάς (Στ. Καραμπερόπουλος) 1975, σ. 662-698.

⁶⁵ Μηχανές νηματοποιήσεως.

⁶⁶ Τιμολέων Δ. Αμπελάς, *ό.π.*, σ. 712 – Ιωάννης Τραυλός – Αγγελική Κόκκου, *ό.π.*, σ. 342 και εφημ. *Ερμούπολις*, Ερμούπολη 25 Μαΐου 1870, αρ. 292.

⁶⁷ Εφημ. *Ήλιος*, Ερμούπολη 28 Ιανουαρίου 1887, αρ. 26.

⁶⁸ Εφημ. *Ήλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895, αρ. 544.

⁶⁹ Χριστίνα Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα...*, *ό.π.*, σ. 334.

⁷⁰ Σχετικά με τα δασμολόγια βλ. το άρθρο Αθανάσιος Τυπάλδος– Μπάσιας, «περί τελωνειακού δασμολογίου και προστασίας της βιοτεχνίας εν Ελλάδι», *Παρνασσός*, 17 (1894).

υφάσματα, δρίλλια, διπλάρια, αλατζάδες και για την εργατική τάξη και υπηρετική χρήση νταμωτά». Χάρη στους δασμούς αυτούς τα υφαντουργεία αυξάνονται⁷¹.

Η επανένταξη της Ελλάδας στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα με τα δύο εξωτερικά δάνεια του Χαριλάου Τρικούπη το 1879 και το 1881, αναζωογόνησε την οικονομική δραστηριότητα και διαμόρφωσε ευνοϊκό κλίμα για την επανάκαμψη ελληνικών κεφαλαίων στη χώρα. Το 1884 σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή στην εξωτερική οικονομική πολιτική της χώρας, καθώς με τον νόμο 1190/ 19.4.1884 εισάγεται νέο δασμολόγιο από τον Χαρίλαο Τρικούπη. Ο τελευταίος μάλιστα προεδρεύει στις 40 συνεδριάσεις της προπαρασκευαστικής επιτροπής. Το δασμολόγιο αυτό επηρεασμένο από το αντίστοιχο γαλλικό (1875) και γερμανικό (1879), διακηρύσσει κατ' αρχήν τη σημασία της ελευθερίας του εμπορίου. Οι πρώτες ύλες της βιομηχανίας υπόκεινται σε ατέλεια ή φορολογούνται ελαφρά. Είδη καταναλωτικά φορολογούνται λίγο παραπάνω, ενώ περισσότερο τα είδη πολυτελείας⁷². Ο ίδιος ο Τρικούπης, ενώ στα 1884 εμφανίζεται θετικός στη ενδυνάμωση της νηπιακής βιομηχανίας, το 1887 κάνει λόγο για ανυπαρξία της βιομηχανίας που αξίζει να προστατευτεί. Γεγονός πάντως είναι ότι το δασμολόγιο αυτό σε συνδυασμό με μερικούς συγκυριακούς οικονομικούς παράγοντες οδηγεί την βιομηχανία σε ανοδική πορεία⁷³.

Τα προστατευτικά μέτρα φαίνεται να λήφθηκαν σ' ένα απογοητευτικό κλίμα που είχε δημιουργήσει η κρίση στην ελληνική βαμβακοβιομηχανία, στα μέσα της δεκαετίας του 1880, όταν πολλές επιχειρήσεις κήρυξαν πτώχευση. Από τα 20 εργοστάσια που δημιουργήθηκαν στον Πειραιά την περίοδο μεταξύ 1865 και 1875 λειτουργούσαν το 1888 τα μισά⁷⁴. Χάρη στην παραπάνω προστατευτική πολιτική έχουμε αύξηση του αριθμού των υφαντουργείων που παρατηρείται περισσότερο στην Ερμούπολη και λιγότερο στον Πειραιά, όπου κυριαρχεί η αυτοκρατορία Ρετσίνα με καθετοποιημένη παραγωγή που εξασφάλιζε το 70% της παραγωγής υφασμάτων⁷⁵.

⁷¹ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη...ό.π.*, σ. 80.

⁷² Με το δασμολόγιο του 1884 αυξήθηκαν σημαντικά οι δασμοί των εισαγόμενων ειδών πολυτελείας, ανάμεσα στα οποία τα έτοιμα ενδύματα και τα υφάσματα πολυτελείας. Ο σκοπός του δασμολογίου ήταν ταμειευτικός, αλλά, λόγω των μεγάλων δασμών, επενέργησε προστατευτικά επί της εγχωρίου βιομηχανίας. Βλ. Γ. Χαριτάκης, *Η Ελληνική Βιομηχανία (βιομηχανία – μεταλλεία – εργασία)*, Αθήνα (Εστία) 1927, σ. 35.

⁷³ Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, (επιμέλεια-εισαγωγή), *Κείμενα για την Ελληνική Βιομηχανία τον 19^ο αιώνα. Φυσική εξέλιξη ή προστασία;*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 1994, σ. 16 – Επίσης βλ. και Γ. Κοφινάς, *Ερμηνεία Τελωνειακής νομοθεσίας*, Αθήνα 1900, σ. 154 – Γ. Ανδρέου, *Η εξωτερική εμπορική πολιτική της Ελλάδος, 1830-1933*, Αθήνα (Ρόδης) 1933, σ. 91.

⁷⁴ Χριστίνα Αργιαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης...*, ό.π., σ. 334.

⁷⁵ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, «Το αρχείο της βιομηχανίας...», ό.π., σ. 22

Παράλληλα, ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης πήρε σημαντικά μέτρα για τη βιομηχανία: Προχώρησε σε μία επιλεκτική μεταρρύθμιση του δασμολογίου του 1885 με ενίσχυση της προστασίας για το κύριο προϊόν της υφαντουργίας, τα δρίλλια, τα ρηγάδια και τα νταμωτά υφάσματα που προορίζονταν για εργάτες και υπηρέτριες. Πρώτος ο Δηλιγιάννης σε συνεδρίαση της βουλής «επεσήμανε ότι δεν αρκούσαν τα δάνεια και οι τραπεζικοί συνδυασμοί για την επίλυση οικονομικών προβλημάτων· χρειαζόταν τόνωση της εθνικής παραγωγής και ειδικά της βιομηχανίας»⁷⁶.

«Η μείωση των ατράκτων στις επιχειρήσεις του Πειραιά δεν αντισταθμίζεται από την αύξηση του δυναμικού της Ερμούπολης και της Πάτρας. Η πτώση αυτή εμφανίζεται παράδοξη, καθώς συμπίπτει με μία γενική βελτίωση της οικονομικής κατάστασης στην Ελλάδα που χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της ατμήρους εμπορικής ναυτιλίας και την εισροή μεταναστευτικών εμβασμάτων από τις Η.Π.Α. Η εισροή των κεφαλαίων οδηγεί στην ανατίμηση της δραχμής από το 1905 και στην τελική εξίσωση της τιμής της με την τιμή του χρυσού φράγκου. Παράλληλα έχουμε πτώση των επιτοκίων και οι τράπεζες φαίνονται διατεθειμένες να χρηματοδοτήσουν τις ανάγκες της βιομηχανίας, περισσότερο τις νέες χημικές βιομηχανίες και τα τσιμέντα και λιγότερο την κλωστοϋφαντουργία, λόγω της ανατίμησης της δραχμής». Στις επιπτώσεις της ανατίμησης προσθέτουμε τον αποκλεισμό των ελληνικών νημάτων από βαλκανικά κράτη, εξαιτίας μεταρρυθμίσεων στο δασμολόγιο και διακρίσεων σε βάρος των ελληνικών προϊόντων, όπως το μπουκοτάζ που υφίστανται στην Τουρκία το 1910⁷⁷.

Στο πέρασμα από το 19^ο στον 20^ο αιώνα, η Ελλάδα βρισκόταν στο «δεύτερο κύμα της εκβιομηχάνισης», αν ως πρώτο θεωρηθούν οι βάσεις που τέθηκαν την περίοδο 1865-1875⁷⁸. Τα εργοστάσια που ιδρύονται στην Ερμούπολη απ' τα τέλη της δεκαετίας του 1880 και στα αμέσως επόμενα 20 χρόνια, ανακόπτουν τη φυγή των κατοίκων της και γενικότερα την παρακμή της. Φαίνεται πως η κάμψη του συριανού εμπορίου, οι αλλαγές στις θαλάσσιες συγκοινωνίες στο χώρο της Μεσογείου που επέφεραν κρίση στο χώρο της ναυτιλίας, καθώς και η πτώση των χρεογράφων και το διαθέσιμο φτηνό εργατικό δυναμικό, οδήγησαν ορισμένους μεγαλέμπορους και τραπεζίτες να στρέψουν τα κεφάλαια τους προς τη βιομηχανία. Η σχέση ορισμένων τραπεζιτών προς τη βιομηχανία είχε προετοιμαστεί με την αγορά πτωχευμένων

⁷⁶ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 276.

⁷⁷ *Ο.π.*, σ. 86

⁷⁸ Χριστίνα Αγκριαντώνη, «βιομηχανία», *ό.π.*, σ. 173.

βιομηχανιών είτε με την χρηματοδότηση των βιομηχάνων. Το βήμα επομένως δεν ήταν τόσο παρακινδυνευμένο, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη την πρακτική που ακολουθούν οι μεγάλοι κεφαλαιούχοι να κατανέμουν τα κεφάλαια τους σε διάφορους τομείς, προκειμένου να μειώσουν τον κίνδυνο από την οικονομική κατάρρευση κάποιου τομέα, στην περίπτωση που επένδυναν μόνο σ' αυτόν τα κεφάλαια τους⁷⁹.

Κατά τους Βαλκανικούς πολέμους οι προμήθειες του στρατού αποτελούσαν για τη βιομηχανία, ιδιαίτερα για την κλωστοϋφαντουργία μία κερδοφόρα διέξοδο. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος με τον εμπορικό αποκλεισμό και την συγκέντρωση στη βόρεια Ελλάδα των δυνάμεων της Αντάντ, με τις τεράστιες ανάγκες ανεφοδιασμού, συνέχισε να διευρύνει τις ευκαιρίες των εμπορών και των βιομηχανιών για εύκολο κέρδος⁸⁰. Η βιομηχανία, στα 1917, αξιοποίησε σταδιακά την παρουσία των συμμαχικών στρατευμάτων, την υποχρεωτική στροφή της κατανάλωσης στα εγχώρια προϊόντα και τη νέα επιστράτευση⁸¹.

Η κλωστοϋφαντουργία επωφελήθηκε στη διάρκεια του μεσοπολέμου από ένα θεσμικό πλαίσιο που είχε συλληφθεί για μία πραγματικότητα διαφορετική από αυτή που τελικά διαμορφώθηκε στην Ελλάδα, μετά την Μικρασιατική Καταστροφή. «Το δασμολόγιο που τέθηκε σε εφαρμογή το 1926, ο νόμος 2190/ 1920 «Περί ανωνύμων εταιρειών» και σε μικρότερο βαθμός ο νόμος 2942 /1922 «περί προαγωγής της Εθνικής Βιομηχανίας», είχαν στόχο τη δημιουργία μεγάλων επιχειρήσεων, ικανών να εκμεταλλευτούν ως εταίροι του ξένου κεφαλαίου, τις πλουτοπαραγωγικές δυνατότητες της Ελλάδας που σχηματίστηκε με τη συνθήκη των Σεβρών. Η Μικρασιατική Καταστροφή και ο εδαφικός περιορισμός της ελληνικής επικράτειας, ο κλονισμός των δημόσιων οικονομικών, τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της αποκατάστασης των προσφύγων, η ραγδαία υποτίμηση της δραχμής και ο πληθωρισμός διέψευσαν τις ελπίδες όσων πίστευαν σε ένα οικονομικό μεγαλοϊδεατισμό».⁸²

Με την οικονομική κρίση του 1929 θεσπίζονται για όλους τους κλάδους της βιομηχανίας μέτρα που περιορίζουν τις επεκτάσεις των εργοστασίων και

⁷⁹ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, «Το αρχείο της βιομηχανίας...», *ό.π.*, σ. 23.

⁸⁰ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Ελλάδα: Εκβιομηχάνιση, χωρίς επανάσταση», *Αρχαιολογία*, τ.χ. 18 (1986), σ. 57. – Μαρία Νεγρεπόντη - Δελιβάνη, «βιομηχανία-βιοτεχνία», *Ελλάδα, Ιστορία και Πολιτισμός*, τ. 8^{ος}, το νέο ελληνικό κράτος – Η οικονομία, Αθήνα χ.χ., σ.133.

⁸¹ Χριστίνα Αγριαντώνη, «βιομηχανία», *ό.π.*, σ. 218.

⁸² Χρήστος Χατζηιωσήφ, *η γηραιά σελήνη...ό.π.*, σ. 96. – Για τη συμβολή των προσφύγων στη βιομηχανία βλ. και Μαργαρίτα Δρίτσα, «Πρόσφυγες και εκβιομηχάνιση» στο Θ. Βερέμης – Γ. Γουλμής (επιμέλεια), *Ελευθέριος Βενιζέλος: Κοινωνία- Οικονομία- Πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, σ. 29-70.

απαγορεύουν την ίδρυση νέων, χωρίς άδεια σκοπιμότητας. «Στη βαμβακουργία διαμορφώθηκε ένα νέο θεσμικό καθεστώς, περισσότερο ίσως από οποιοδήποτε κλάδο της ελληνικής βιομηχανίας. Ο νόμος 4151/1929 επεφύλασσε τις δασμολογικές ατέλειες του νόμου 2948/1922, μόνο για επενδύσεις που επρόκειτο να αυξήσουν σημαντικά την παραγωγή.⁸³ Με το νόμο 5211 του 1931 ιδρύθηκε το Ινστιτούτο Βάμβακος, με κύρια αποστολή τη βελτίωση της ποιότητας του βαμβακιού. Το Ινστιτούτο συνέβαλε αποφασιστικά στην επέκταση της βαμβακοκαλλιέργειας στην Ελλάδα.⁸⁴ Στον ίδιο νόμο απαγορεύτηκε η εισαγωγή μεταχειρισμένων μηχανημάτων, κάτι που έγινε περισσότερο σαφές με το νόμο 5426/1932 «περί περιορισμού εισαγωγής εμπορευμάτων». Παράλληλα ιδρύθηκε το 1931 υπό την αιγίδα του ΣΕΒΒ η «Κοινοπραξία των βιομηχανικών επιχειρήσεων κλωστοϋφαντουργίας», με στόχο την ευθυγράμμιση των τιμών και των όρων πώλησης των προϊόντων των μελών του, καθώς και την προσαρμογή της παραγωγής του κλάδου στο επίπεδο της ζήτησης. Αποτέλεσμα αυτών των ενεργειών ήταν η ενθάρρυνση της κάθετης οργάνωσης της υφαντουργίας.⁸⁵ Το 1937 το Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο πρότεινε την καθετοποίηση όλων των επιχειρήσεων, με τον εφοδιασμό όλων των μικρών υφαντουργείων με ατράκτους. Στη διάρκεια του 1937 προστέθηκαν 140.000 άτρακτοι, οι πλειονότητα των οποίων όμως εγκαταστάθηκε σε ήδη λειτουργούντα νηματουργεία.⁸⁶

Σύμφωνα με τον Χρήστο Χατζηιωσήφ, οι βιομηχανίες βαμβακουργίας δεν μπόρεσαν να μετατρέψουν τις επιτυχίες που σημειώθηκαν στη διάρκεια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, σε βάση για μία μακροπρόθεσμη ανοδική πορεία, που θα ξεπερνούσε τα όρια του κλάδου και θα αγκάλιαζε το σύνολο της βιομηχανίας. «Οι λύσεις που υιοθετήθηκαν αποσκοπούσαν στο να αμβλύνουν τις συνέπειες της ανορθολογικής κατανομής και χρήσης των μέσων παραγωγής και όχι στην εξάλειψη της πρώτης αιτίας των προβλημάτων. Η στροφή του 1937 με την καθετοποίηση των μικρών υφαντουργείων αποτελούσε μία σαφή οπισθοδρόμηση».⁸⁷ Συμπερασματικά, η ανάπτυξη της κλωστοϋφαντουργίας ήταν ταχύτερη ως το 1929 και επιβραδύνθηκε από τη χρονιά αυτή ως την είσοδο της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο⁸⁸.

⁸³ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 104-105.

⁸⁴ *Ο.π.*, σ. 108-109.

⁸⁵ *Ο.π.*, σ. 105-106.

⁸⁶ *Ο.π.*, σ. 112.

⁸⁷ *Ο.π.*, σ. 115.

⁸⁸ *Ο.π.*, σ. 95-96.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ

1. Το εργοστάσιο Καρέλλα

α. Η ίδρυση του εργοστασίου

Ο Δημήτριος Καρέλλας χαρακτηρίζεται στο Ημερολόγιο του Αντωνίου Φουστάνου, στα 1902, ως «εξέχουσα εμπορική και βιομηχανική προσωπικότητα της Ερμούπολης». Γεννήθηκε το 1852 στην Τοπορίστη της Γορτυνίας και εγκαταστάθηκε στην Ερμούπολη κατά τη διάρκεια της Κρητικής Επανάστασης του 1866. Για λίγο χρόνο εργάστηκε ως υπάλληλος σε εμπορικά καταστήματα. Αργότερα ασχολήθηκε ανεξάρτητα με το εμπόριο. Πριν καλά-καλά συμπληρώσει το 20^ο έτος της ηλικίας του, επιδόθηκε με επιτυχία σε μικρές εμπορικές επιχειρήσεις. Στη συνέχεια θέλησε να ασχοληθεί με τη βιομηχανία. Χωρίς όμως να έχει τα επαρκή κεφάλαια για την ίδρυση μεγάλης βιομηχανίας συνέστησε αρχικά εργοστάσιο καλεμεκερίων (=καλυμμάτων της κεφαλής των γυναικών) το οποίο ευδοκίμησε με την εισαγωγή νέων μεθόδων και αξιόλογων βελτιώσεων τις οποίες έκανε γνωστές και στους άλλους ομότεχνους. Μάλιστα, προσπάθησε να μετατρέψει το εργοστάσιο σε τέλειο ευρωπαϊκό τυπωτήριο και λευκαντήριο, βιομηχανία ανύπαρκτη μέχρι τότε στην Ελλάδα. Για την πραγματοποίηση αυτού του σχεδίου επανειλημμένα μετέβη το 1882 και το 1884 στη Βιέννη, στην Ελβετία και στην Αγγλία, αλλά δυστυχώς, λόγω τεχνικών δυσκολιών και λόγω της έλλειψης νερού γι' αυτό το έργο, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει αυτή την ιδέα. Εντούτοις, δεν έπαψε να ασχολείται με την βιομηχανία: συμμετείχε στο πρώτο μικρό εργοστάσιο Υφαντουργίας στη Σύρο (1887) για να αναλάβει, 2 χρόνια αργότερα, τη διεύθυνσή του⁸⁹.

Το εργοστάσιο Καρέλλα ιδρύθηκε στην Ερμούπολη υπό τη διεύθυνση του Δημητρίου Καρέλλα στα 1889⁹⁰ και παρήγαγε χρωματιστά δρίλλια. Αναφορικά με την χρονολογία ίδρυσης του εργοστασίου η Χριστίνα Αγριαντώνη θεωρεί ότι το υφαντουργείο Καρέλλα πρέπει να λειτούργησε μετά το 1888. Εντούτοις σε κατοπινά διαφημιστικά δημοσιεύματα της επιχείρησης «Καρέλλα» αναφέρεται ως χρονολογία ίδρυσης του εργοστασίου το 1887⁹¹. Ωστόσο, καμία άλλη πηγή δεν αναφέρεται στην ίδρυση του εργοστασίου Καρέλλα, ενώ το μοναδικό υφαντήριο που αναφέρεται αυτή

⁸⁹ Αντώνιος Φουστάνος, *Ημερολόγιον της Σύρου, εικονογραφημένον...ό.π., 1902*, Σύρος 1902, σ. 274 - 275.

⁹⁰ Βλ. σχετικά Χριστίνα Αγριαντώνη, *Οι απαρχές... ό.π., σ. 233*, σημ. 5 και Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π., σ. 80 - 81*.

⁹¹ Σπύρος Κουσουλίνος, *Οδηγός Αθηνών, Πειραιώς και των κυριότερων πόλεων της Ελλάδος*, 1900, Αθήνα 1900, σ. 82, παράρτημα διαφημίσεων.

την περίοδο είναι εκείνο του Α. Μπαχ. Κατά την προαναφερθείσα συγγραφέα την περίοδο 1887/88 ιδρύθηκε το πρώτο υφαντουργείο της Ερμούπολης με την επωνυμία «Α. Μπαχ». Όσο για τον Καρέλλα, που είχε απ' το 1872 ένα εργοστάσιο καλεμκερίων, η είσοδος του στον τομέα της υφαντουργίας πρέπει να χρονολογηθεί στα 1889, ίσως και αργότερα, ενώ για το έτος 1887 μπορούν να δοθούν 2 εξηγήσεις: είτε πρόκειται για χρονολογία σύστασης της νέας επιχείρησης Καρέλλα είτε, το πιθανότερο, ο Καρέλλας αγόρασε στα 1888/89 το εργοστάσιο του Μπαχ του οποίου τα ίχνη χάνονται στη συνέχεια⁹².

Κατά τη γνώμη μου, επιβεβαιώνεται η δεύτερη άποψη. Συγκεκριμένα, στο «Ημερολόγιον» του Αντωνίου Φουστάνου του 1902 αναφέρεται ότι το 1887 ιδρύθηκε στη Σύρο το πρώτο μικρό εργοστάσιο υφαντουργίας με ανεπαρκή κεφάλαια και κινδύνευε να διακόψει τις εργασίες του. Ο Δημήτριος Καρέλλας ήταν ο μόνος που παρείχε στους ιδρυτές του συνδρομή για μια διετία. Εφόσον οι ιδρυτές δε μπόρεσαν να διατηρήσουν το υφαντήριο, ο Καρέλλας ανέλαβε αυτοπροσώπως τη διεύθυνση του εργοστασίου, προσθέτοντας μάλιστα σ' αυτό τμήμα κλωστικής και βαφικής⁹³. Πιθανότατα το εργοστάσιο αυτό να είναι εκείνο του Μπαχ που ιδρύθηκε στα 1887 και 2 χρόνια αργότερα (1889) τη διεύθυνσή του αναλαμβάνει ο Δημήτριος Καρέλλας, επεκτείνοντας μάλιστα τις λειτουργίες του. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι χάνονται τα ίχνη του εργοστασίου του «Μπαχ», αφού είναι αυτό που ανέλαβε αργότερα ο Καρέλλας και το ότι το εργοστάσιο «Καρέλλα» έχει χρονολογία σύστασής του το 1887, αφού είναι συνέχεια του παλαιότερου εργοστασίου το οποίο στα 1889 διευθύνει πια ο Δημήτριος Καρέλλας.

Στη θέση του μεταγενέστερου εργοστασίου υπήρχε ένας ανεμόμυλος «θέση Μυλαράκι». Το 1870 ιδρύθηκε εκεί σχοινοποιείο που λειτούργησε μέχρι το 1896⁹⁴. Τότε με βάση το υπ' αριθ. 3654/1896 πωλητήριο Συμβόλαιο του Συμβολαιογράφου Ερμουπόλεως Αντ. Βιδάλη περιήλθε το οίκημα με το οικόπεδο στο Δημήτριο Καρέλλα, το οποίο και μετέτρεψε σε κλωστούφαντουργείο. Το εργοστάσιο βρισκόταν σε οικόπεδο έκτασης 6 περίπου στρεμμάτων δυτικά της οδού Ποσειδωνίας⁹⁵.

⁹² Χριστίνα Αγριαντώνη, *ό.π.*, σ. 233, σημ. 5.

⁹³ Αντώνιος Φουστάνος, *Ημερολόγιον... ό.π.*, 1902, σ. 274 – 275.

⁹⁴ Χριστίνα Αγριαντώνη - Αγγελική Φενερλή, *Ερμούπολη - Σύρος... ό.π.*, σ. 136.

⁹⁵ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωμόμων Εταιρειών*, αρ. 61 (10 Σεπτεμβρίου 1927), άρθρο 5.

Περισσότερα στοιχεία για τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του εργοστασίου μας δίνουν οι προξενικές εκθέσεις⁹⁶.

Μια πρώτη μνεία του εργοστασίου συναντάμε σε έκθεση του βρετανού προξένου στα 1895, όπου αναφέρεται το εργοστάσιο «Καρέλλα» ανάμεσα σ' αυτά των Λαδόπουλων και του Πιερράκου. Μάλιστα το εργοστάσιο του Καρέλλα φαίνεται να απασχολεί τη συγκεκριμένη περίοδο, περίπου 120 κορίτσια⁹⁷. Λίγα χρόνια αργότερα στα 1898 αναφέρεται ξανά το εργοστάσιο του Καρέλλα μαζί μ' αυτό των αδελφών Λαδόπουλων. Ο Βρετανός μάλιστα πρόξενος τονίζει τη σπουδαιότητα των εργοστασίων⁹⁸. Η παραγωγή τους συνίστατο σε βαμβακερά και είδη ρουχισμού από ανθεκτικό, αλλά κατώτερης ποιότητας, ύφασμα που χρησιμοποιούταν για τις εργατικές τάξεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι, κατά την προξενική έκθεση, δε γινόταν πωλήσεις προϊόντων στο εξωτερικό. Μάλιστα σε κατάστιχο του 1910 παρατηρούμε ότι οι τόποι πελατείας του εργοστασίου είναι περιοχές της Παλαιάς και Νέας Ελλάδας, ενώ δεν καταγράφεται κανένας πελάτης από το εξωτερικό⁹⁹ (βλ. επόμενο πίνακα, σ.29).

Στα 1900 η προξενική έκθεση, αναφερόμενη στο εργοστάσιο Καρέλλα, μας πληροφορεί ότι απασχολούσε 20 άνδρες και 170 κορίτσια (επιβεβαιώνεται η συντριπτική πλειοψηφία των νεαρών γυναικών που δούλευαν στα κλωστοϋφαντουργεία για να κάνουν, ίσως, την προίκα τους). Επίσης, στην έκθεση αναφέρεται ότι το εργοστάσιο λειτουργούσε με ατμομηχανή ισχύος 50 ίππων που έδινε ενέργεια σε 42 πλεκτικές μηχανές¹⁰⁰. Ο Α. Φουστάνος στο Ημερολόγιο του (του 1903) θεωρεί ότι το εργοστάσιο του Καρέλλα υπήρξε παράδειγμα για άλλους επιχειρηματίες και βρήκε μιμητές. Δεν πιστεύει ότι είναι τυχαία η δημιουργία υφαντουργικών εργοστασίων και 3 κλωστικών, λίγα χρόνια μετά την ίδρυση του εργοστασίου Καρέλλα παρέχοντας 1000 περίπου θέσεις εργασίες πολύτιμες για την

⁹⁶ Οι παρακάτω εκθέσεις (Reports) απόκεινται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών.

⁹⁷ Foreign Office 1896 - Annual series No 1720, *Diplomatic and consular reports on the trade and finance. Greece, Report for the year 1895 on the trade of the Cyclades*, London 1896, σ. 13.

⁹⁸ Foreign Office 1899 - Annual series No 2252... ό.π., *Report for the year 1898*, σ. 6. Συγκεκριμένα αναφέρεται: "Special mention may... be made of the weaving wills of Messrs. E. Ladopulo sons and Messrs. Carella..."

⁹⁹ Ό.π., σ. 6. "...but none are exported abroad". Το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει στα επόμενα χρόνια μελετώντας π.χ. τις καταστάσεις πελατών την περίοδο 1910 - 1914, κατά την οποία φαίνεται να είναι από διάφορα μέρη της Ελλάδας και όχι του εξωτερικού. Βλ. σχετικά ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Καρέλλα*, κατάστιχο 104.

¹⁰⁰ Foreign Office 1901 - Annual series No 2599... ό.π., *Report for the year 1900*, σ. 10.

εργατική τάξη σε μια δύσκολη περίοδο μετά την κατάρρευση της ναυπηγίας και της αλευροβιομηχανίας¹⁰¹.

Γενικότερα θα λέγαμε πως ο Α. Φουστάνος πλέκει το εγκώμιο του Δημ. Καρέλλα (ίσως όχι τυχαία, καθώς ο πατέρας του Αντωνίου Φουστάνου συμμετείχε με τους Καρέλλα και Βελισσαρόπουλο στην ίδρυση νηματοουργείου)¹⁰², επαινώντας την ποιότητα των προϊόντων της βιομηχανίας του, αλλά και την φιλεργατικότητα και το επιχειρηματικό πνεύμα του¹⁰³.

Πέρα όμως απ' την ενασχόληση του Δημητρίου Καρέλλα με το εμπόριο και την κλωστοϋφαντουργία γίνεται λόγος για συμμετοχή του σε ναυτιλιακές δραστηριότητες «...συμμετέχων εις πολλά ατμόπλοια...»¹⁰⁴. Χαρακτηριστικά, στο «Κυκλαδικόν Ημερολόγιον» του 1908 του Τάσου Ζευγώλη, αποκαλείται «εφοπλιστής»¹⁰⁵. Επιπρόσθετα, στο «Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν» των Αφών Βοβολίνη αναφέρεται ο Δημήτρης Καρέλλας ως ένας από τους πιστωτές της «Ελληνικής Ατμοπλοΐας»¹⁰⁶. Τέλος, ο Αντώνιος Φουστάνος το 1903 τον αποκάλεσε «μεγαλοβιομήχανο της πόλης». Απ' ό,τι φαίνεται ο Δημήτριος Καρέλλας διέθετε γνώσεις και τεκμηριωμένες προτάσεις για τη βιομηχανία της Σύρου αλλά και είχε μελετήσει τα ευρωπαϊκά παραδείγματα· ήταν από τους λίγους βιομήχανους που μιλούσαν για την πραγματικότητα και τις προοπτικές της οικονομίας. Ανάμεσα στα άλλα ο Δημήτριος Καρέλλας υπογράμμισε στα 1902 την ανάγκη ανάπτυξης της βιομηχανίας της Σύρου με την αξιοποίηση των κεφαλαίων και της γεωπολιτικής θέσης του νησιού¹⁰⁷.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Δημήτριος Καρέλλας για όλη αυτή την δραστηριότητά του είχε παρασημοφορηθεί με τον Αργυρό Σταυρό του Σωτήρος, ενώ υπήρξε ιδρυτής και πρόεδρος του Εμπορικού Συλλόγου Ερμούπολης¹⁰⁸.

¹⁰¹ Βλ. σχετικά Αντώνιος Π. Φουστάνος, *ό.π...1903.*, σ. 46.

¹⁰² Αντώνιος Π. Φουστάνος, *ό.π...1902.*, σ. 118-119. Πρόκειται για το «Μέγα Βιομηχανικόν Εργοστάσιον Νηματοποιΐας Φουστάνου, Καρέλλα, Βελισσαρόπουλου και Σία» που στόχευε στην παραγωγή λεπτών νημάτων για την ύφανση λεπτών υφασμάτων. Το βαμβάκι για την παραγωγή θα εισαγόταν απευθείας από την Αμερική.

¹⁰³ Αντώνιος Φουστάνος, *ό.π.*, 1902, Σύρος 1902, σ. 274 - 275.

¹⁰⁴ *Ο.π.*, 1902, σ. 275.

¹⁰⁵ Τάσος Μ. Ζευγώλης, *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1908*, Ερμούπολη 1907, σ. 154 - 155.

¹⁰⁶ Ήταν ένας από τους πιστωτές που παραπονιούνται για την επιστροφή των χρημάτων τους. Συγκεκριμένα στον Δημήτριο Καρέλλα η εταιρεία το 1891 χρωστούσε 6.000 δρχ. Βλ. Σχετικά Βοβολίνης Κ. και Σπ., *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, τ. Δ', σ. 178α.

¹⁰⁷ Αντώνιος Φουστάνος, *Ημερολόγιον... ό.π.*, 1903 και συγκεκριμένα «γνώμαι βιομηχάνου της πόλεως μας περί βιομηχανίας εν γένει και της δι' αυτής ασφαλούς προόδου και ακμής της Σύρου», σ. 41-48. – Χριστίνα Αγριαντώνη, «Βιομηχανία», *ό.π.*, σ. 174.

¹⁰⁸ Αντώνιος Φουστάνος, *ό.π.*, 1902, σ. 275 - 276.

Ο Δημήτριος Καρέλλας πέθανε στα 1918 και την επιχείρηση κληρονόμησαν η σύζυγός του Μαρία και οι τρεις γιοι του Νικόλαος, Θεόδωρος και Παναγιώτης¹⁰⁹. Στο *Annuaire Europeen de l' industrie cottonnere*, όπου αναφέρονται οι σημαντικότεροι παραγωγοί νημάτων και υφασμάτων της Ευρώπης συναντάμε και την επιχείρηση Καρέλλα (Carellas D. Syra)¹¹⁰. Στο Πανελλήνιο Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας αναφέρεται το εργοστάσιο το 1925 να παράγει νήματα και υφάσματα από βαμβάκι¹¹¹.

Σήμα κατατεθέν του κλωστηρίου Φουστάνου – Καρέλλα –Βελισσαρόπουλου που ιδρύθηκε στα 1904. Σ' αυτό συμμετείχε ο Δ. Καρέλλας, ενώ διατηρούσε και δικό του κλωστοϋφαντήριο. Πηγή: Μάνος Ελευθερίου, *Ενθύμιον Σύρου*, Αθήνα (Γνώση) χ.χ..

¹⁰⁹ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωτόμων Εταιρειών*, αρ. 61 (10 Σεπτεμβρίου 1927), άρθρο 5.

¹¹⁰ Βλ. σχετικά ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Καρέλλα*, φάκελος 135 και συγκεκριμένα το έντυπο με τίτλο «The continental directory of cotton spinner and Manufacturers 1922 – 1933», σ. 368.

¹¹¹ *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας 1821 - 1921, η Χρυσή Βίβλος του Ελληνισμού, τ. Β', μέρος Β' - βιομηχανία - εμπόριον*, Αθήνα (εκδόσεις Ιωαν. Χρ. Χατζηιωάννου) 1925, σ. 21.

**Τόποι πελατείας εργοστασίου Καρέλλα κατά
αλφαβητική σειρά/ τόπο (1910). Πηγή: ΓΑΚ-Αρχαία
Νομού Κυκλάδων, Αρχείο βιομηχανίας Καρέλλα, κατάστιχο
104.**

Αγά (Εύβοια)	Ηράκλειο	Νεάπολη
Αγρίνιο	Θήβα	Νεμέα
Αθήνα	Θήρα	Ξάνθη
Αιτωλικό	Ιθάκη	Πάρος
Ακράτα	Καβάλα	Πάτρα
Αλιβέρι	Καλάβρυτα	Πειραιάς
Αλμυρός	Καλαμάτα	Πλωμάρι
Αμοργός	Καλαμπάκα	Πόρος
Άμφισσα	Καρδίτσα	Πρέβεζα
Ανδρίτσαινα	Καρπενήσι	Ρέθυμνο
Άνδρος	Κάρυστος	Ρόδος
Απείρανθος	Κερατέα	Σαλαμίνα
Αράχοβα	Κέρκυρα	Σάμος
Άργος	Κόνιτσα	Σέριφος
Αργοστόλι	Κόρινθος	Σέρρες
Ασπρόπυργος	Κορωπί	Σητεία
Άστρος	Κιάτο	Σίφνος
Αχαΐα	Κύθηρα	Σκάλα Γυθείου
Αχλαδόκαμπος	Κυπαρισσία	Σκιάθος
Βελεστίνο	Λαμία	Σκόπελος
Βέροια	Λάρισα	Σκύρος
Βόλος	Λαύριο	Σπάρτη
Γαλαξίδι	Λιβαδειά	Στυλίδα
Γαργαλιάνοι	Λευκάδα	Τήνος
Γραβιά	Λεχαινά	Τρίκαλα
Γύθειο	Ληξούρι	Τρίπολη
Δαύλεια	Λιτόχωρο	Τύρναβος
Δελφοί	Μαντούδι	Ύδρα
Δερβένι	Μεγαλόπολη	Φάληρο
Δημητσάνα	Μέγαρα	Φάρσαλα
Διδυμότειχο	Μεσολόγγι	Φιλιατρά
Δίστομο	Μήλος	Φολέγανδρος
Δράμα	Μολάοι	Χαλκίδα
Έδεσσα	Νάουσα	Χανιά
Ελευσίνα	Ναύπακτος	Χίος
Ζάκυνθος	Ναύπλιο	

Λογότυπο των κλωστοϋφαντηρίων Δ. Καρέλλα το 1940. Πηγή: ΓΑΚ – Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, φάκελος Δ/Α/Βιομηχανίες – εταιρείες – οίκοι, υποφάκ. «Δ/Α/Βιομηχανίες εταιρείες, περί του τρόπου πληρωμής των φόρων επί των εξαγομένων προϊόντων της βιομηχανίας... κλπ., Σύρος 17 Απριλίου 1940».

β. Η μετατροπή του εργοστασίου σε Ανώνυμη Εταιρεία

Οι Ανώνυμες εταιρείες στην Ελλάδα

Πριν αναφερθούμε στην μετατροπή των εταιρειών σε ανώνυμες είναι χρήσιμο να επισημάνουμε τη λειτουργία και τη νομοθεσία των ανωνύμων εταιρειών στην Ελλάδα. Οι ανώνυμες εταιρείες είναι νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου που λειτουργούν σύμφωνα με το καταστατικό τους και εντός των διατάξεων του νόμου¹¹². Πρόκειται για εταιρείες κεφαλαίων που συγκεντρώνουν την αποταμίευση δεκάδων, εκατοντάδων ή χιλιάδων κεφαλαιούχων και αυτό αποτελεί βασικό τους στόχο. Διαιρώντας σε μικρά τμήματα το κεφάλαιο της η μετοχική εταιρεία, όπως γράφει ο J. Bouvier, θέτει σε κυκλοφορία στην αγορά μετοχές ελάχιστης αξίας, γεγονός που της επιτρέπει κυριολεκτικά «να απορροφά την αποταμίευση και να συγκεντρώνει έτσι ποσότητες κεφαλαίου, μέχρι τότε ανήκουστες», ώστε να πετυχαίνει «την επιτάχυνση της βιομηχανικής, εμπορικής και οικονομικής ανάπτυξης, χάρη στη συγκέντρωση

¹¹² Για τη νομοθεσία των ανωνύμων εταιρειών βλ. σχετικά Ν. Π. Ιγγλέσης, *Η ανώνυμος εταιρεία εν Ελλάδι*, Αθήνα² (έκδοσις εφημερίδος του χρηματιστηρίου) 1938 – Ν. Ευελπίδης, *Κωδικοποίησις ελληνικής νομοθεσίας περί ανωνύμων εταιρειών και τραπεζών*, Αθήνα 1937 – Αγγ. Αγγελόπουλος, *Αι ανώνυμαι εταιρείαι εν Ελλάδι*, από οικονομικής και δημοσιονομικής απόψεως, Αθήνα 1928. Για τις ανώνυμες εταιρείες στην Ελλάδα βλ. και Στάθης Ν. Τσοτσόρος, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939)*, τ. Β' *Οι Ανώνυμες εταιρείες*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.) 1994, σ. 15, 16, 18, 20, 21, 30, 32, 35-39.- Γ. Κορδάτος, *Εισαγωγή εις την ιστορίαν της Ελληνικής Κεφαλαιοκρατίας*, Αθήνα 1977, σ. 86-87. Επίσης βλ και εφημ. *Πρωία*, Αθήνα 6 Απριλίου 1930.- Ξ. Σκαρπιά -Χόιπελ, «Η βιομηχανία στην Ελλάδα, συνθήκες ανάπτυξης και γενικά μορφολογικά χαρακτηριστικά», *Οικονομία και Κοινωνία*, 7 (1979), σ. 12-13.- Ξενοφ. Ε. Ζολώτας, *Οικονομική ανάπτυξις και ιδιωτική επιχείρησις, μία πρότασις*, Αθήνα (Τράπεζα της Ελλάδος – Αρχείον Μελετών και Ομιλιών) 1962, σ. 36.

κεφαλαίων (δηλαδή σημαντικών χρηματικών αθροισμάτων κάτω από τον έλεγχο ολιγάριθμων επιχειρήσεων)»¹¹³.

Τα πλεονεκτήματα σε μια ανώνυμη εταιρεία είναι ότι ο μέτοχος είναι υπεύθυνος αποκλειστικά και μόνο για το ποσό των χρημάτων που αναλογεί στην οικονομική αξία των μετοχών που κατέχει και απαγορεύεται στους μετόχους τους κληρονόμους και τους δανειστές τους να ζητήσουν τη σφράγιση ή την κατάσχεση των βιβλίων ή των περιουσιακών στοιχείων της εταιρείας. Οι απλοί μέτοχοι, οι διευθυντές και οι διαχειριστές μιας επιχείρησης προφυλάσσονται έτσι από τις απειλητικές διακυμάνσεις της οικονομίας. Ακόμη, ο ιδιοκτήτης μιας Α.Ε. μπορεί να δει την επιχείρηση του να χρεοκοπεί, η ατομική του όμως περιουσία μένει άθικτη. Εντούτοις, ο κίνδυνος της κερδοσκοπίας ήταν μεγάλος, αφού δεν υπήρχε καμία τροχοπέδη στην επιχείρηση¹¹⁴. Μέχρι το 1920, η έγκριση για να δοθεί άδεια ίδρυσης σε μια ανώνυμη εταιρεία δινόταν με βασιλικό διάταγμα και οι ιδρυτές μπορούσαν να επωφεληθούν με ειδικά προνόμια. Με το νόμο 2190¹¹⁵ του 1920 ομαλοποιήθηκε, σχετικά, η κατάσταση, διακανονίστηκε και διευκολύνθηκε η απόκτηση της απαιτούμενης άδειας.

Επιπλέον, συναντάμε ανώνυμες εταιρείες προσώπων και εταιρείες οικογενειακής δομής, όπως συμβαίνει, ως επί το πλείστον, στην περίπτωση των εργοστασίων που εξετάζουμε. Πρόκειται δηλαδή για εταιρείες ανώνυμες, στις οποίες όμως βρίσκονταν συγκεντρωμένες περιουσίες μόνο μερικών ιδιωτών, τους οποίους συνενώνουν επιπλέον οικογενειακές σχέσεις. Πολλές ομόρρυθμες¹¹⁶ οικογενειακές επιχειρήσεις μετέτρεψαν το νομικό τους καθεστώς στη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, δίχως μ' αυτό να αλλάζει υποχρεωτικά η δομή και η κοινωνική τους βάση: Η οικογενειακού τύπου εταιρεία.

Θεωρητικά το σύστημα των ανωνύμων εταιρειών μπορεί να πολλαπλασιάσει τις χρηματικές ικανότητες των ιδρυτών μιας επιχείρησης: Υποχρεώνονται από τον νόμο να καταβάλλουν οι ίδιοι το ¼ του εταιρικού κεφαλαίου που έχουν ορίσει για την εταιρεία τους και να αποταθούν για το υπόλοιπο στις αποταμιεύσεις άλλων μετόχων

¹¹³ J. Bouvier, *Initiation au vocabulaire et aux mecanismes economiques contemporains XIXe-Xxe siecles*, Παρίσι (SEDES) 1969, σ. 195.

¹¹⁴ Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940, κοινωνική και οικονομική προσέγγιση*, εισαγωγικό σημείωμα Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Αθήνα (Θεμέλιο) 1994., σ. 45 και Ν. Π. Ιγγλέσης, *ό.π.*, σ. 15.

¹¹⁵ Βλ σχετικά Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Νόμος 2190 της 5 Ιουνίου 1920, «Περί ανωνύμων εταιρειών», τεύχ. Α', αριθ. φυλ. 144/ 30 Ιουνίου 1920.

¹¹⁶ Η ομόρρυθμη εταιρεία ανήκει σε δύο ή περισσότερους εταίρους καθέννας από τους οποίους συνεισφέρει τμήμα του συνολικού κεφαλαίου της εταιρείας (μερίδιο). Τα μερίδια μπορεί να είναι ίσα ή άνισα μεταξύ τους. Όμως όλοι οι εταίροι, ανεξαρτήτως μεριδίου, έχουν απεριόριστη ευθύνη για τις υποχρεώσεις της εταιρείας, ευθύνη που δεν περιορίζεται στο μερίδιο που έχουν συνεισφέρει, αλλά περιλαμβάνει και την ατομική περιουσία των εταίρων.

(με μία προθεσμία 10 χρόνων για την καταβολή ολόκληρου του εταιρικού κεφαλαίου. Το εταιρικό κεφαλαίο διαιρείται σε μετοχές των οποίων οι ιδρυτές καθορίζουν την αξία – το σύνηθες είναι 100 δρχ. ανά μετοχή). Αποφασίζουν έτσι οι ιδρυτές τον αριθμό των μετοχών που θα εκδώσουν. Η ιδρυτική ομάδα αποτελεί και το πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο που διευθύνει την εταιρεία, μέχρι να συγκληθεί η πρώτη Γενική Συνέλευση των μετόχων. Η τελευταία εκλέγει για 4-5 χρόνια τα πρόσωπα που επιφορτίζει με τη διοίκηση της επιχείρησης. Ωστόσο ο ουσιαστικός έλεγχος από την ιδρυτική ομάδα συχνά διατηρείται και πέραν της πρώτης Γενικής Συνέλευσης. Από τη Γενική Συνέλευση εκλέγονται και οι ελεγκτές (στην πραγματικότητα τους υποδεικνύει το Δ.Σ.) που έχουν το δικαίωμα ελέγχου των βιβλίων και των λογαριασμών¹¹⁷.

Το εργοστάσιο Καρέλλα Α.Ε.

Το 1927 η Βιομηχανία Καρέλλα μετατράπηκε σε Ανώνυμη Εταιρεία με την επωνυμία «Κλωστοϋφαντήρια Δ. Καρέλλα Α.Ε.» με έδρα την Αθήνα. Σκοπός της εταιρείας ήταν η βιομηχανία της κατεργασίας και η εμπορία του βάμβακος για την παραγωγή νημάτων και υφασμάτων, κάθε άλλη κλωστοϋφαντουργική επιχείρηση και γενικά κάθε άλλη βιομηχανία ή επιχείρηση και εμπορία κάθε φύσεως – η τελευταία θα έπρεπε να έχει πρώτα την έγκριση του διοικητικού συμβουλίου της εταιρείας. Η διάρκεια της εταιρείας ήταν τριάντα χρόνια, ενώ το μετοχικό κεφάλαιο της 20.000.000 δρχ. που διαιρούταν σε 200.000 μετοχές, ονομαστικής αξίας 100 δρχ. η καθεμία¹¹⁸. Στο διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας συμμετείχαν οι γιοι του αποβιώσαντος (το 1918) Δημητρίου Καρέλλα, και συγκεκριμένα οι Νικόλαος Δ. Καρέλλας, Θεόδωρος Δ. Καρέλλας, Παναγιώτης Δ. Καρέλλας, καθώς και ο συνιδρυτής της αρχικής ομόρρυθμης εταιρείας «Καρέλλα», Δημήτριος Γεωργόπουλος. Γενικοί διευθυντές της εταιρείας διορίστηκαν για τα 6 πρώτα χρόνια οι Παναγιώτης Καρέλλας και Δημήτριος Κ. Γεωργόπουλος¹¹⁹. Το καταστατικό προέβλεπε την εκλογή δύο ελεγκτών για τον έλεγχο των βιβλίων της εταιρείας¹²⁰.

¹¹⁷ Αλίκη Βαξεβάνογλου, *ό.π.*, σ. 98 και 100.

¹¹⁸ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 61 (10 Σεπτεμβρίου 1927), υπ' αριθμ. 3203 "Καταστατικόν Α.Ε. Κλωστοϋφαντήρια Δ. Καρέλλα", άρθρα 1, 2 και 3.

¹¹⁹ *Ό.π.*, άρθρα 39, 5 και 20.

¹²⁰ *Ό.π.*, άρθρο 29.

γ. Η Μετέπειτα λειτουργία του

Για τον τόπο προέλευσης του μηχανολογικού εξοπλισμού του εργοστασίου τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του δεν έχουμε πληροφορίες, εκτός από την περιγραφή των μηχανημάτων στην προξενική έκθεση του 1901¹²¹. Τα επόμενα μηχανήματα του εργοστασίου Καρέλλα φαίνεται να αγοράστηκαν την περίοδο 1927-1928 κυρίως από αγγλικές εταιρείες, όπως την γνωστή «Lord Brothers», ενώ στο αρχείο του εργοστασίου βρίσκουμε και έντυπα παρουσίασης μηχανών από την εταιρεία «Hovart and Bulloh» και την εταιρεία «Πίνκε - Χόφμαν»¹²².

Οι τρεις γιοι του Δημητρίου Καρέλλα και μετά το θάνατο του πατέρα τους συνέχισαν -και μεγάλωσαν- την επιχείρηση του¹²³. Απ' τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας και από τη μελέτη του αρχείου Καρέλλα, δεν προκύπτει να έχουν οι παραπάνω δραστηριότητες σε άλλους τομείς της οικονομίας, όπως η ναυτιλία ή το εμπόριο.

Εντούτοις, αξίζει να επισημανθεί η δημιουργία της εταιρείας «Βέλκα» στα 1920, στο Νέο Φάληρο¹²⁴. Σ' αυτήν συμμετείχαν οι γιοι του Δ. Καρέλλα και λειτουργούσε παράλληλα με τα «κλωστοϋφαντήρια Δ. Καρέλλα». Πιο συγκεκριμένα ο Θεόδωρος Βελισσαρόπουλος και ο Νικόλαος Δ. Καρέλλας¹²⁵ είχαν ιδρύσει ομόρρυθμη Εμπορική Εταιρεία (κλωστήριο) με την επωνυμία «Βελισσαρόπουλος και Καρέλλας». Η οικονομική συνεργασία της οικογένειας Καρέλλα μ' αυτή του Βελισσαρόπουλου είχε προηγούμενο. Στα 1903, ιδρύθηκε στην Ερμούπολη το νηματοουργείο «Φουστάνος, Καρέλλας, Βελισσαρόπουλος και Σία» (στο οποίο συμμετείχε η οικογένεια Καρέλλα) για να περιέλθει τελικά στην οικογένεια Φουστάνου που επεκτάθηκε στην υφαντουργία¹²⁶. Το κλωστήριο «Βελισσαρόπουλος

¹²¹ Foreign Office 1901 - Annual series No 2599... ό.π., *Report for the year 1900*, σ. 10.

¹²² ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Καρέλλα*, κατάστιχα 177 και 368.

¹²³ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωτόμων Εταιρειών*, αρ. 61 (10 Σεπτεμβρίου 1927), καταστατικό, αρ. 3203 "Κλωστοϋφαντηρίων Δ. Καρέλλα Α.Ε."

¹²⁴ Βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, ό.π., σ. 117. Πρόκειται για μία από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις βαμβαουργίας της πρωτεύουσας. Το 1940 ήταν τρίτη κατά σειρά με 27.916 ατράκτους. Στη δεύτερη θέση κατατάσσεται η αντίστοιχη της Πειραιϊκής- Πατραϊκής, ενώ στην πρώτη η εταιρεία των Αφών Ρετσίνα (βλ. σχετικά Χρήστος Χατζηιωσήφ, ό.π., σ. 116).

¹²⁵ Ο Νικόλαος Καρέλλας (1896) σπούδασε νομικά και το 1918 ανέλαβε τη διεύθυνση του εργοστασίου του πατέρα του. Το 1920 ίδρυσε την «ΒΕΛΚΑ», το 1924 τα υφαντουργεία «Αιγαίον Α.Ε.» στον Πειραιά και το 1955 κλωστοϋφαντουργείο στο Λαύριο. Βλ. *Ποιος είναι ποιος στην Ελλάδα, Βιογραφικό Λεξικό*, Αθήνα (Εκλογή) 1958, σ. 200, λήμμα «Νικόλαος Καρέλλας».

¹²⁶ Βλ. σχετικά Χριστίνα Αγριαντώνη – Αγγελική Φενερλή, ό.π., σελ. 123 και ΓΑΚ – Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, *Δ/Α/Βιομηχανίες – Εταιρείες – οίκοι – Β' – 1923*, «Κατάλογος εργοστασίων λειτουργούντων εν τω Δήμω Ερμουπόλεως». Ο Δημ. Καρέλλας στο ημερολόγιο του Αντ. Φουστάνου (1903) αναφέρεται σε «μέγα νηματοουργείον ψιλών νημάτων» (βλ. σχετικά Αντώνιος Π. Φουστάνος, ό.π., 1903, σ. 46). Αυτή η συνεργασία δεν αποκλείεται να αποτέλεσε την αφετηρία της μετέπειτα

και Καρέλλας» μετατράπηκε στα 1927 σε ανώνυμη εταιρεία , με την επωνυμία «Κλωστήριον Βέλκα Α.Ε.» με έδρα την Αθήνα¹²⁷. Η ονομασία «Βέλκα» προέκυψε από την ένωση των ονομάτων ΒΕΛισσαρόπουλος και ΚΑρέλλας, που ήταν και οι ιδρυτές της. Στο Διοικητικό Συμβούλιο της εταιρείας συμμετείχαν και οι τρεις γιοι του Δημήτριου Καρέλλα. Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου αρχικά ήταν ο Θεόδωρος Βελισσαρόπουλος, ενώ γενικός διευθυντής ο Νικόλαος Δ. Καρέλλας¹²⁸.

Παρατηρούμε λοιπόν τους γιους του Δημήτριου Καρέλλα, Νικόλαο, Θεόδωρο και Παναγιώτη, να επεκτείνουν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες. Στη «Βέλκα» γενικός διευθυντής αρχικά αναλαμβάνει ο Νικόλαος Καρέλλας¹²⁹, ενώ στα «Κλωστοϋφαντήρια Δ. Καρέλλα» ο Παναγιώτης Δ. Καρέλλας¹³⁰. Τέλος, και στις δύο εταιρείες τα αδέρφια Καρέλλα συμμετείχαν στο Διοικητικό Συμβούλιο¹³¹.

Το κλωστοϋφαντουργείο Καρέλλα συνέχισε και κατά το μεσοπόλεμο να διοχετεύει τα προϊόντα του σε αρκετές περιοχές της ελληνικής επικράτειας, ενώ, με βάση τα στοιχεία που είχαμε στη διάθεση μας, δεν φάνηκε κάποια συναλλαγή με πελάτες του εξωτερικού (βλ. επόμενο πίνακα). Ο πίνακας αυτός δεν φαίνεται να περιλαμβάνει την πληθώρα των τόπων πελατείας που καταγράφονταν στο κατάστιχο του 1910, ενώ κάποιες περιοχές εξακολουθούν να αποτελούν αγορά των προϊόντων του εργοστασίου Καρέλλα¹³². Ωστόσο, το γεγονός ότι οι τόποι πελατείας είναι λιγότεροι σ' αυτό το κατάστιχο δεν σημαίνει ότι αναγκαστικά μειώθηκε και η πελατεία του Καρέλλα. Άλλωστε κάτι τέτοιο δε συμβαδίζει με την επέκταση της επιχείρησης Καρέλλα και τη δημιουργία και άλλων εργοστασίων.

Η επιχείρηση του Δημητρίου Καρέλλα, που ξεκίνησε στην Ερμούπολη, εξελίχθηκε σε μια απ' τις μεγαλύτερες στο είδος της στην Ελλάδα και μετονομάστηκε σε «Κλωστοϋφαντήρια Αιγαίον Α.Ε.» - το όνομα προέκυψε από το υφαντουργείο «Αιγαίον Α.Ε.» που φαίνεται να είχε ιδρύσει το 1924 ο γιος του Δημ. Καρέλλα, Νικόλαος, στον Πειραιά - με έδρα τον Πειραιά (οδός Μ. Ασίας) - και εργοστάσια στη

συνεργασία τους. Η οικογένεια Καρέλλα, δηλαδή, και η οικογένεια Βελισσαρόπουλου πούλησαν το μερίδιό τους στον Φουστάνο για να ιδρύσουν το 1920, από κοινού, μια νέα εταιρεία, τη «Βέλκα».

¹²⁷ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωτόμων Εταιρειών*, αρ. 40 (7 Ιουνίου 1927) και συγκεκριμένα το υπ' αριθμ. 3048 καταστατικό της εταιρείας κλωστήριον «Βέλκα Α.Ε.».

¹²⁸ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *ό.π.*, άρθρο 39.

¹²⁹ *Ό.π.*, άρθρο 39

¹³⁰ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωτόμων Εταιρειών*, αρ. 61, *ό.π.*, άρθρο 20.

¹³¹ *Ό.π.* και *Δελτίον Ανωτόμων Εταιρειών*, αρ. 61 και αρ. 40 και συγκεκριμένα τα άρθρα 39 των καταστατικών.

¹³² ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Καρέλλα*, φάκελος 161, υποφάκελος 2. Παράβαλε με κατάστιχο 104 που καταγράφει την πελατεία στα 1910.

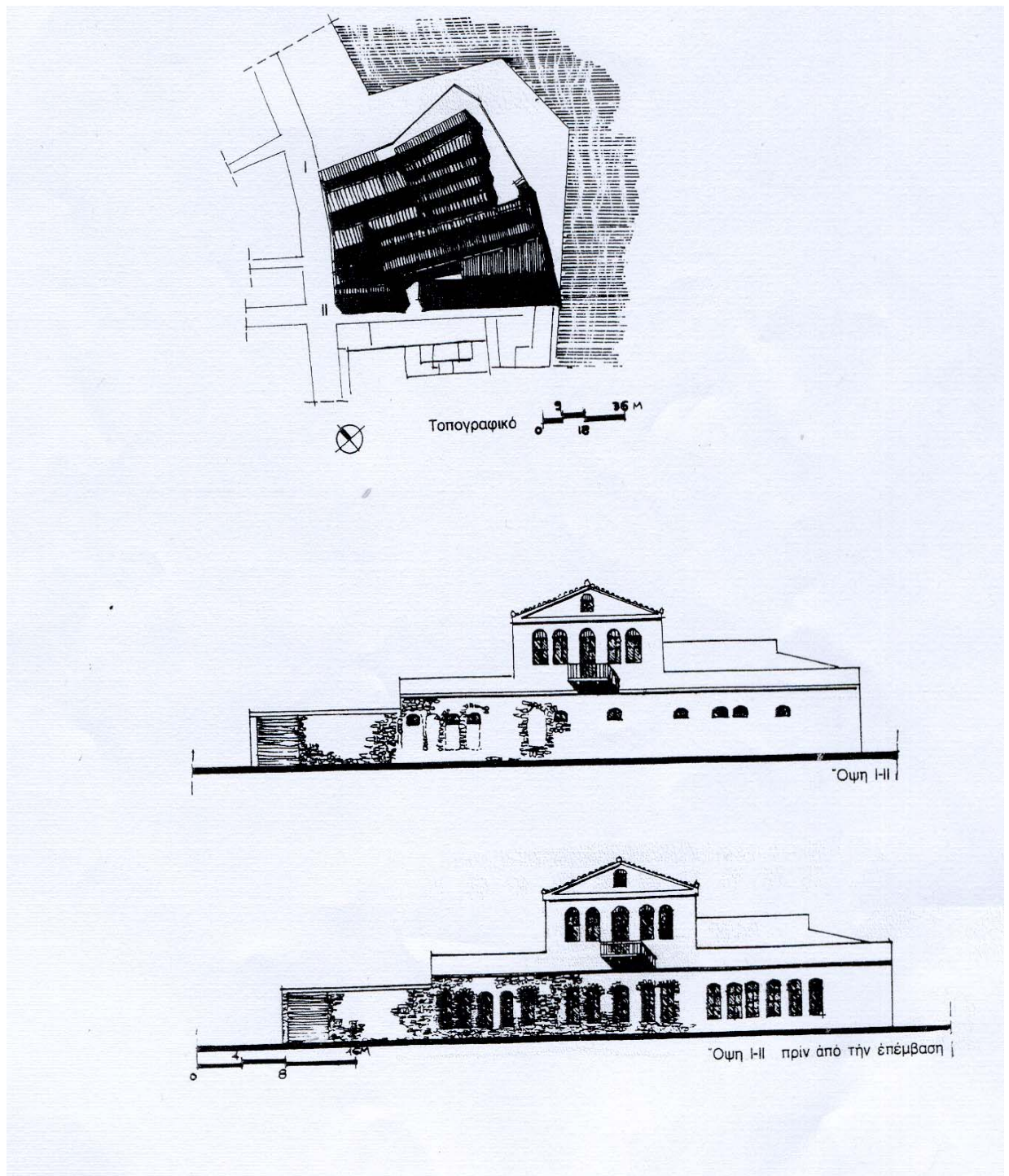
Σύρο, στον Πειραιά, στο Φάληρο¹³³ και αργότερα στο Λαύριο και στο Άστρος Κυνουρίας¹³⁴.

Τόποι Πελατείας εργοστασίου Καρέλλα κατά αλφαβητική σειρά/ τόπο (1933). Πηγή: ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Καρέλλα*, φάκελος 161, υποφάκελος 2.

Αγρίνιο
Αλεξανδρούπολη
Αλιβέρι
Αμύνταιο
Αμφιλοχία
Αράχοβα
Άρτα
Άστρος
Γιάννενα
Διδυμότειχο
Δομοκός
Έδεσσα
Ζάκυνθος
Θήβα
Ιστιαία
Καβάλα
Καρπενήσι
Κομοτηνή
Κόνιτσα
Κόρινθος
Λαμία
Λάρισα
Λιβαδειά
Ληξούρι
Πρέβεζα
Σάμος
Σέρρες
Σιδηρόκαστρο
Σπερχειός
Τρίκαλα
Τίρναβος
Φάρσαλα
Φλώρινα
Χαλκίδα

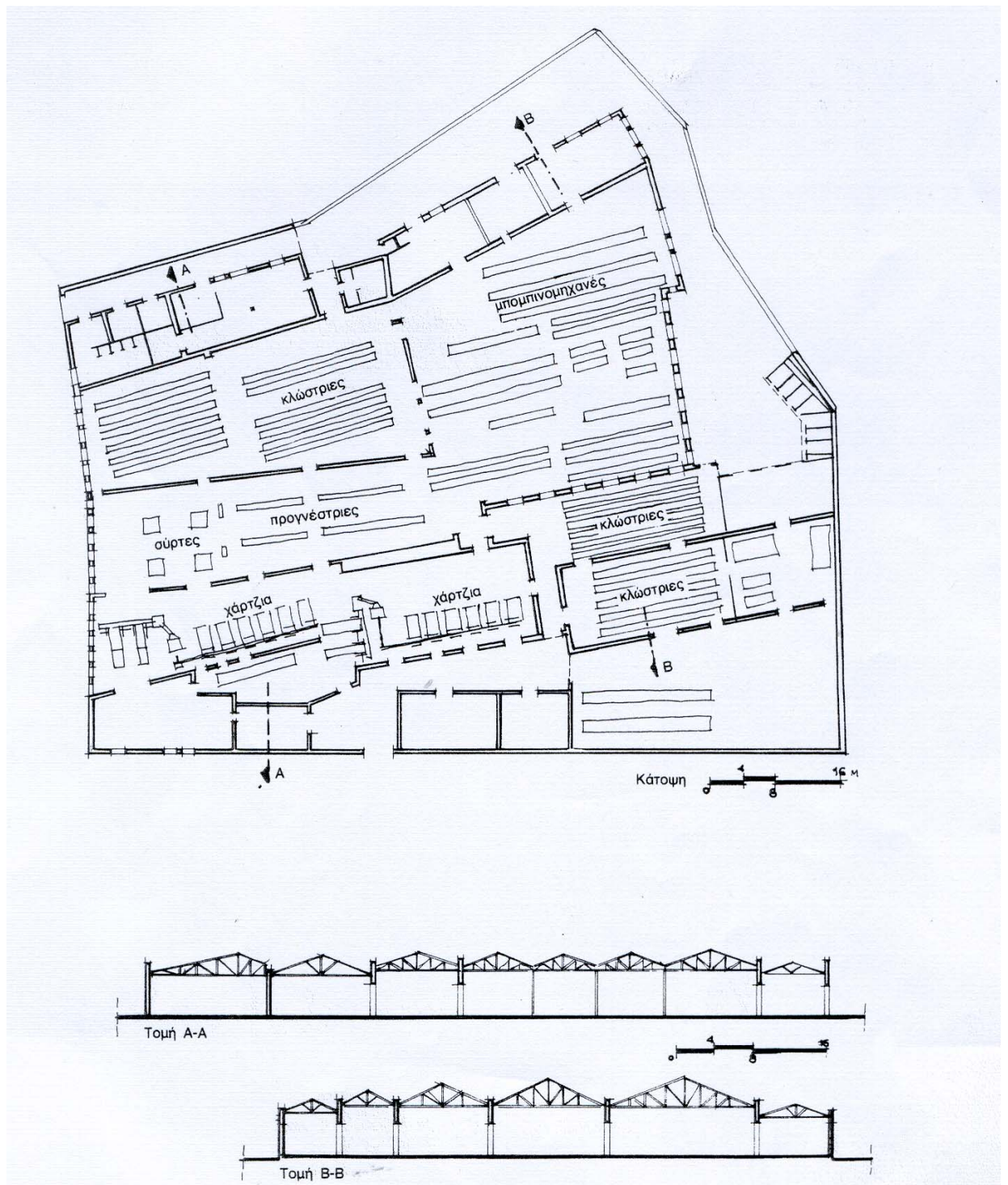
¹³³ Ήδη από το 1920 έχουμε μετεγκατάσταση του νηματοργείου. Καρέλλα στο νέο Φάληρο, βλ. σχετικά Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.* σ. 300.

¹³⁴ Βιβλιοθήκη Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας - Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, *Οδηγός Ελληνικής Βιομηχανίας*, Αθήνα 1949, σ. 54 και Χριστίνα Αghριαντώνη - Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 136. - *Ποιος είναι ποιος στην Ελλάδα, Βιογραφικό Λεξικό*, Αθήνα (Εκλογή) 1958, σ. 200, λήμμα «Νικόλαος Καρέλλας».

Τοπογραφικό και όψη του εργοστασίου Καρέλλα που μετονομάστηκε σε
«Αιγαίον Κλωστοϋφαντήρια Α.Ε.»

Πηγή: Κωνσταντίνα Δεμίρη, *Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, ιστορική και
τοπολογική διεύρυνση*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 1991,
σ. 126.

Κάτοψη και τομή του εργοστασίου Καρέλλα

Πηγή: Κωνσταντίνα Δεμίρη, *Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, ιστορική και τυπολογική διεύρυνση*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 1991, σ. 127.

2. Το εργοστάσιο των Υιών του Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου

α. Η ίδρυση του εργοστασίου

Το υφαντήριο και κλωστήριο των υιών του Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου ήταν από τις σημαντικότερες επενδύσεις στο χώρο της συριανής βαμβακοβιομηχανίας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}. Δεν είναι ίσως τυχαίος ο χαρακτηρισμός που του αποδίδει η εφημερίδα *Ηλιος* στα 1904, αποκαλώντας το «το τελειότατον των εν Ανατολή υφαντηρίων»¹³⁵.

Η επιχειρηματική ιστορία της οικογένειας Λαδόπουλου στη Σύρο άρχισε το 1823, όταν ο Αθανάσιος Λαδόπουλος -Σερραίος στην καταγωγή με προηγούμενη διαμονή στη Θεσσαλονίκη, όπου φαίνεται ότι είχε αρχίσει να ασχολείται με το εμπόριο- εγκαταστάθηκε στην Ερμούπολη σε ηλικία 38 ετών. Γύρω στα 1830 μετείχε σε εμπορικό οίκο με τον Γρηγόριο Πάικο¹³⁶, με την επωνυμία «Αθανάσιος Λαδόπουλος και Γρηγόριος Πάικος»¹³⁷. Ο Αθανάσιος Λαδόπουλος και ο συνέταιρός του συνεργάζονταν κυρίως με εμπορικούς οίκους της Θεσσαλονίκης, ελληνικούς και εβραϊκούς. Από εκεί προμηθεύονταν βαμβάκι, δημητριακά, ενώ από τον οίκο «Αλλατίνη» αγόραζαν μέσω του υποκαταστήματος της επιχείρησης στην Μασσαλία, ζάχαρη, ακατέργαστα δέρματα από την Αργεντινή, τα οποία εξήγαγαν κατεργασμένα (από τα βυρσοδευεία της Ερμούπολης) και βιομηχανικά προϊόντα. Αργότερα (στα 1860) διέλυσε τον οίκο με τον Πάικο και ίδρυσε νέο μαζί με το γιο τον Ελπιδοφόρο¹³⁸. Μάλιστα σε οδηγό του 1874 αναφέρονται και οι δύο ως έμποροι¹³⁹.

Επίσης, ο Αθανάσιος Λαδόπουλος συμμετείχε σε 2 από τις 4 ασφαλιστικές εταιρείες που υπήρχαν το 1833 στην Ερμούπολη. Ήταν ένας από τους διοικητές του

¹³⁵ Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη 10 Απριλίου του 1904, αρ. 902.

¹³⁶ Πρόκειται για γνωστή οικογένεια μεγαλεμπόρων της Θεσσαλονίκης που δραστηριοποιήθηκε ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, επειδή δεν υπήρχε άλλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη, εκτός από τον πρόξeno της Γαλλίας, οι Έλληνες έμποροι έμπαιναν κάτω από την προστασία του. Στα 1714 προστατεύονταν απ' αυτόν τρεις Έλληνες έμποροι. Ένας απ' αυτούς, ο Κωνσταντίνος Πάικος, μεγάλος καπνέμπορος, επίτιμος δραγουμάνος του προξενείου της Θεσσαλονίκης και του πρεσβευτή της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη ήταν από το 1710, μαζί με τους συνεταίρους του Ιωάννη Νεράντζη και Νικόλαο Πουλημένο, υπενοικιαστής των καπνών για όλη της Ευρωπαϊκή Τουρκία, καθώς και τις προσόδους του τελωνείου του Δυρραχίου. Ο Πάικος πέθανε το 1714 και τον διαδέχτηκε ο γιος του Παναγιώτης, που, αν και προστατευόμενος της Γαλλίας καταδιώχθηκε από τους Τούρκους και μόλις κατόρθωσε να βγει από τη φυλακή. Ο Νίκος Σβορώνος αναφέρεται και στον έμπορο Ανδρόνικο Πάικο, που ήταν προστατευόμενος της Αγγλίας και εξήγαγε εκείνη την εποχή τη μεγαλύτερη ποσότητα βαμβακιού. Για την οικογένεια Πάικου βλ. Νίκο Σβορώνο, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1996, σ. 38, 201(σημ. 130) και 234-238.

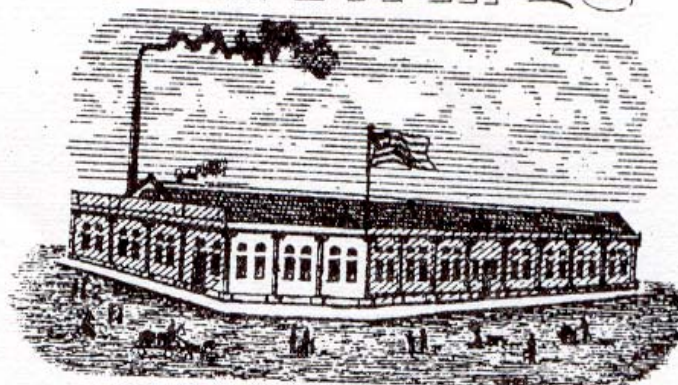
¹³⁷ Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *Το αρχείο της Βιομηχανίας... ό.π.*, σ. 12.

¹³⁸ *Ό.π.*, σ. 13.

¹³⁹ Σπ. Α. Κατινάκης, *Ανατολικός Εμπορικός Οδηγός*, Αθήνα 1874, σ. 28.

ΥΦΑΝΤΗΡΙΟΝ
ΚΑΙ
ΚΛΩΣΤΗΡΙΟΝ
Ε. ΛΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΥΙΩΝ

ΕΝ ΣΥΡΩΙ

Σήμα Κατατεθέν του εργοστασίου (υφαντηρίου και κλωστηρίου) των υιών του Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου. Πηγή: Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, Το αρχείο της βιομηχανίας «Κλωστήριον και Υφαντήριον Ε. Λαδόπουλου υιών εν Σύρω», Ε.Μ.Ν.Ε. – Παράρτημα του περιοδικού *Μνήμων*, αρ.12 Αθήνα 1996, σ. 6.

«Ελληνικού Ασφαλιστικού Καταστήματος» και σύμβουλος της «Εταιρείας των Φίλων Ασφαλιστών». Οι άλλες 2 εταιρείες ήταν η «Φιλεμπορική Ασφάλεια» και το ασφαλιστικό κατάστημα «Φοίνιξ»¹⁴⁰.

Παράλληλα με το εμπόριο και τις ασφαλιστικές εργασίες ο Αθανάσιος Λαδόπουλος ασχολήθηκε με τις χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Στα 1833 ήταν ένας από τους δανειοδότες της ελληνικής κυβέρνησης για «τις κατεπείγουσες ανάγκες επί υποθήκη της εισπράξεως του τελωνείου Ερμουπόλεως»¹⁴¹. Στο «Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν» αναφέρεται έγγραφο του 1833 περί κυβερνητικού δανείου με το οποίο, όπως επισημαίνει ο Στέφανος Θ. Ξένος, οι οικονομικοί παράγοντες της Σύρου ζητούσαν τα χρήματα που δάνεισαν στους συνωμότες της Ύδρας. Ανάμεσα σ' αυτούς που υπογράφουν είναι ο Λουκάς Ράλλης, διευθυντής της «Φιλεμπορικής Ασφάλειας» και ο Αθανάσιος Λαδόπουλος¹⁴².

Οι Λαδόπουλοι ήταν επιφανή μέλη της Ερμουπολίτικης κοινωνίας. Ο Αθανάσιος ασχολούταν και με τα κοινά, καθώς συμμετείχε στην Δημογεροντία του Δήμου Ερμουπόλεως, ενώ είχε εκλεγεί εμποροδίκης και υπήρξε μέλος του εμπορικού επιμελητηρίου¹⁴³. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ήταν ένας από τους πολίτες που προσκλήθηκαν ιδιαιτέρως, προκειμένου να υποδεχθούν στη Σύρο, τον Ιούνιο του 1851, το βασιλικό ζεύγος της Ελλάδας που συνόδευε τον αδελφό της βασίλισσας της Αγγλίας, Μέγα Δούκα του Ολδεμβούργου, Πέτρο. Ο τελευταίος αναχώρησε για την πατρίδα του με πλοίο από τη Σύρο. Ο γιος του Αθανασίου, Ελπιδοφόρος Λαδόπουλος, ήταν μέλος της επιτροπής του χορού που δόθηκε προς τιμή του βασιλικού ζεύγους και μέλος της επιτροπής καλλωπισμού της κατοικίας που θα διέμενε¹⁴⁴. Ο Αθανάσιος Λαδόπουλος πέθανε το 1876 σε ηλικία 91 ετών¹⁴⁵.

Η δεύτερη γενιά των Λαδόπουλων επιχείρησε άνοιγμα σε νέες δραστηριότητες εφοπλιστικές και τραπεζικές¹⁴⁶. Ο Ελπιδοφόρος Λαδόπουλος μετά από σπουδές στην Ελλάδα και το εξωτερικό (είχε σπουδάσει νομικά στο πανεπιστήμιο της Αθήνας και αστρονομία στο Παρίσι), συνέχισε το εμπόριο δερμάτων και άλλων ειδών που ασκούσε ο πατέρας του. Παράλληλα αναφέρεται ως τραπεζίτης, καθώς είχε ιδρύσει τον τραπεζικό οίκο «Ελπιδοφόρος Λαδόπουλος». Υπήρξε μέτοχος της «Ελληνικής

¹⁴⁰ Βοβολίνης Κ. και Σπ., *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, τ. Β', σ. 459α.

¹⁴¹ *Ο.π.*, τ. Ε', σ. 24β.

¹⁴² Βοβολίνης Κ. και Σπ., *ό.π.*, τ. Β', σ. 388α και β.

¹⁴³ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 13.

¹⁴⁴ Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας, Γ', *Χιακόν Αρχείον*, επιμ. Ιωάννου Βλαχογιάννη, δαπάνη φιλοτίμων Χίων, τ. 5^{ος}, Αθήνα (τυπογραφείο, Π. Δ. Σακελλάριου) 1910, σ. 590-591.

¹⁴⁵ Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 14.

¹⁴⁶ *Ο.π.*

Ατμοπλοΐας» στην ίδρυση της οποίας είχε συμμετάσχει¹⁴⁷, ενώ υπηρέτησε ως μέλος του Διοικητικού της Συμβουλίου¹⁴⁸ και, κατά διαστήματα, διευθυντής της εν λόγω εταιρείας¹⁴⁹.

Επιπλέον, είχε εκλεγεί δημοτικός σύμβουλος και εμποροδίκης, ήταν πρόεδρος του Εμπορικού Επιμελητηρίου και επίτιμος πρόεδρος του Συλλόγου εμποροϋπαλλήλων Σύρου.

Ο Ελπιδοφόρος Λαδόπουλος είχε υψηλό εισόδημα και περιουσιακά στοιχεία που τον κατέτασσαν στο ανώτερο στρώμα της Ερμουπολίτικης κοινωνίας. Ενδεικτικό της κοινωνικής και οικονομικής του θέσης είναι η έπαυλη στην Δελλαγράφτσια και το διάωροφο μαρμαρόκτιστο σπίτι του στη δυτική πλευρά της πλατείας δημαρχείου¹⁵⁰. Το παραπάνω κτίριο αγοράστηκε το 1879 από τον Ελπιδοφόρο Λαδόπουλο, περιήλθε στον δήμο βάσει δωρεάς του Αριστοτέλη Λαδόπουλου (1959) και παραχωρήθηκε για να στεγάσει το παράρτημα των Γενικών Αρχείων του Κράτους, τα Αρχεία Νομού Κυκλάδων.¹⁵¹

Ο Ελπιδοφόρος Λαδόπουλος κληροδότησε στους 4 γιους του το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του (που ξεπερνούσε, τότε, τα 2.000.000 δρχ., ενώ προικοδότησε και τις 4 κόρες του¹⁵². Σύμφωνα με την πατρική εντολή οι 4 γιοι του (Αθανάσιος, Εμμανουήλ, Αριστοτέλης και Κωνσταντίνος- τρίτη γενιά) συνέστησαν το 1892 ομόρρυθμη εμπορική εταιρεία με την επωνυμία «Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου Υιοί», με κεφάλαιο 500.000 δρχ. και διάρκεια 20 έτη. Η εταιρεία αυτή, με διάφορες τροποποιήσεις του αρχικού εταιρικού, στέγασε τις δραστηριότητες της οικογένειας, παλαιές και νέες, όπως αυτές του εργοστασίου. Να σημειώσουμε ότι την περίοδο αυτή επικεφαλής της οικογένειας ήταν ο Αθανάσιος Λαδόπουλος.¹⁵³

Λειτουργία

Το εργοστάσιο κατασκευάστηκε το 1894 και λειτούργησε το 1895¹⁵⁴. Η ύπαρξη διαθέσιμων κεφαλαίων σε συνδυασμό με τα προστατευτικά δασμολόγια του 1884 και 1887 (ιδιαίτερη προστασία δόθηκε στην κλωστοϋφαντουργία, καθώς οι δασμοί έφτασαν το 87% επί της αναγραφόμενης αξίας των εισαγόμενων υφασμάτων)

¹⁴⁷ Ο Ελπιδοφόρος Λαδόπουλος ήταν ένας από τους πιστωτές της εταιρείας. Βλ. σχετικά Βοβολίνης Κ. και Σπ., *Μέγα Ελληνικόν... ό.π.*, τ. Δ', σ. 177β.

¹⁴⁸ Το Διοικητικό Συμβούλιο αποτελούνταν από 5 μέλη, ανάμεσα στα οποία και ο Ελπιδοφόρος Λαδόπουλος. Βλ. Βοβολίνης Κ. και Σπ., *ό.π.*, τ. Α', σ. 186α και β.

¹⁴⁹ Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 14 - 15.

¹⁵⁰ *Ό.π.* σ. 15.

¹⁵¹ Χριστίνα Αγγριαντώνη – Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 71-72.

¹⁵² Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 15.

¹⁵³ *Ό.π.*, σ. 15-17 και το υπ' αριθ. 6848 εταιρικό συμβόλαιο (14 Φεβρουαρίου του 1892) που συνέταξε ο συμβολαιογράφος Ερμουπόλεως, Ι. Μπεκιαρέλης.

¹⁵⁴ Εφημερίδα *Ήλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895, αρ. 544.

δημιούργησαν ευνοϊκές συνθήκες για επένδυση σ' αυτό τον τομέα. Παράλληλα η παρουσία στο νησί φτηνού εργατικού δυναμικού, οι σχέσεις των επενδυτών με το τραπεζικό σύστημα και η πάγια τακτική για κατανομή των επενδύσεων για διασπορά κινδύνου, ώθησαν τους γιους του Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου, με την εμπειρία που είχαν σε ποικίλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, να επενδύσουν στη βιομηχανία¹⁵⁵.

Ο Ελπιδοφόρος Λαδόπουλος είχε φροντίσει με τη διαθήκη του, οι γιοι του να συνεχίσουν τις εμπορικές και τραπεζικές τους δραστηριότητες και τίθεται το ερώτημα, γιατί οι τελευταίοι «κάνουν το ποιοτικό άλμα στη βιομηχανία, τη στιγμή που ανθούν οι τραπεζικές εργασίες, το εμπόριο και έχουν ανοιχτεί σε αγορά ατμόπλοιων. Πέρα από τις ευνοϊκές συγκυρίες για τη βιομηχανία, ο Χρήστος Λούκος θεωρεί ότι ήταν απόφαση κάποιων ανθρώπων στην Ερμούπολη να ενισχύσουν τη ντόπια οικονομία με αυτά τα ανοίγματα προς τη βιομηχανία. Κάποιοι άλλοι επένδυσαν στην αγορά μετοχών και ιστιοφόρων πλοίων ή ατμόπλοιων και όχι στη βιομηχανία, καθώς το κέρδος στην πρώτη τουλάχιστον φάση θα ήταν πολύ μικρό¹⁵⁶. Οι Λαδόπουλοι ήταν από τους λίγους επιχειρηματίες που το τόλμησαν με αποτέλεσμα να ανακοπεί μια κάθετη πτώση της οικονομίας του νησιού και να σταθεροποιηθεί η οικονομική ζωή, μέχρι τη δεκαετία του 1930¹⁵⁷.

Το εργοστάσιο των Λαδόπουλων κτίστηκε σε χώρο 10.870 τ.μ. που ανήκε παλαιότερα στην βυρσοδεψική εταιρεία «Π. Καλουτά Υιού». Βρισκόταν στην άκρη της πόλης, στο δρόμο που οδηγεί στην Ποσειδωνία. Αγοράστηκε το 1893 σε πλειστηριασμό από τον Εμμ. Λαδόπουλο, έναντι 75.000 δρχ. Στην εφημερίδα Ήλιος του 1895 αναφέρεται το υφαντήριο των Υιών Λαδόπουλου ως «μέγιστον κατά την έκτασιν» που οικοδομήθηκε το 1894. Το προαναφερθέν εργοστάσιο κατείχε έκταση όσο κανένα από τα βιομηχανικά καταστήματα της Σύρου. Περιελάμβανε 50 αργαλειούς νεότατου –τότε- αγγλικού συστήματος και απασχολούσε διαρκώς 200 άτομα, ενώ παρήγαγε την ημέρα 75 τόπια «δριλλίων κεχρωματισμένων αρίστης

¹⁵⁵ Βλ. και Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 35.

¹⁵⁶ Το ποσοστό κέρδους στη βιομηχανία δεν ήταν υψηλότερο από τα ποσοστά των εμπορικών κερδών ή των επιτοκίων. Σε ορισμένες περιόδους ήταν μάλιστα πολύ χαμηλότερο. Αντίθετα τα κέρδη του εμπορίου και της τοκογλυφίας ήταν τόσο ψηλά, ώστε να λειτουργούν ως κίνητρο για την επανεπένδυση στους ίδιους τομείς και ανασταλτικά για κάθε επένδυση στη βιομηχανία. Βλ. σχετικά Γιώργος Δερτιλής, *Ελληνική Οικονομία (1830-1910) και Βιομηχανική Επανάσταση*, Αθήνα (Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα) 1984, σ. 82.

¹⁵⁷ Χρήστος Λούκος, «Το αρχείο Λαδόπουλου στην Ερμούπολη», *Τετράδια Εργασίας 21, Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων, Ζητήματα Διαχείρισης= Πρακτικά Σεμιναρίου Ευρωπαϊκού «Leonardo 1995» (Αθήνα, Δεκέμβριος 1996)*, Αθήνα (ΚΝΕ/ΕΙΕ) 1998, σ.131.- Την άποψη του Χρήστου Λούκου στηρίζουν και τα όσα αναφέρει ο Καρέλλας για την ανάγκη ανάπτυξης της βιομηχανίας στην Ερμούπολη, καθώς και η αναφορά του στη στροφή κάποιων κεφαλαιούχων στη βιομηχανία. Βλ. «Γνώμαι βιομηχάνου της πόλεως μας περί βιομηχανίας εν γένει και δι' αυτής ασφαλούς προόδου και ακμής της Σύρου» στο Αντώνιος Π. Φουστάνος, *Ημερολόγιον...1903, ό.π.*, σ. 41-48.

ποιότητας». Την ίδια περίοδο οι υιοί Λαδόπουλου είχαν παραγγείλει μηχανήματα για την ίδρυση νηματουργείου.¹⁵⁸

Κατά την προξενική έκθεση του 1895 το εργοστάσιο απασχολούσε πάνω από 250 κορίτσια¹⁵⁹, ενώ το 1900 στο ίδιο εργοστάσιο εργάζονταν 60 άνδρες και 240 κορίτσια¹⁶⁰. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο εργοστάσιο των Λαδόπουλων προηγήθηκε το υφαντήριο για λίγο διάστημα του κλωστήριου (τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας αγοράζονταν αγγλικά νήματα, καθώς και ελληνικά από τους Νοστράκη, Δαρόπουλο και Πιεράκο στη Σύρο). Το βαμβάκι εισαγόταν από το εξωτερικό και συγκεκριμένα τη Μικρά Ασία, την Κύπρο, την Αίγυπτο¹⁶¹ και την Αγγλία (πρόκειται για αμερικανικό βαμβάκι, μέσω Λίβερπουλ), αλλά στην πορεία του 20^{ου} αιώνα, η Λιβαδειά ήταν εκείνη που τροφοδοτούσε το εργοστάσιο. Κάποια στιγμή οι Λαδόπουλοι παίρνουν έτοιμα ενδύματα και από άλλα εργοστάσια πριν σταθεροποιηθεί το κλωστήριο¹⁶². Πάντως γύρω στα 1900 συνυπήρχαν το κλωστήριο, το υφαντήριο και το βαφείο¹⁶³. Διευθυντής του εργοστασίου τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του ήταν ο Περικλής Διαμαντόπουλος¹⁶⁴.

Σε προξενική έκθεση του 1907 περιέχονται πληροφορίες για τον εξοπλισμό, το ανθρώπινο δυναμικό και την παραγωγή κάποιου εργοστασίου, χωρίς να αναφέρεται το όνομα του και που, κατά τους Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστο Λούκο, είναι το εργοστάσιο των υιών Ε. Λαδόπουλου. Αναλυτικότερα, «...το κλωστοϋφαντουργικό εργοστάσιο βαμβακερών (= των Λαδόπουλων) διέθετε τον παρακάτω μηχανικό εξοπλισμό που ήταν εξολοκλήρου βρετανικής κατασκευής: Μία μηχανή πετρελαίου 110 ίππων και μία ατμοκίνητη μηχανή 60 ίππων τροφοδοτούν τις κλωστικές μηχανές που αποτελούνται από 5 δακτυλιοφόρες κλώστριες με 1800 ατράκτους και την απαραίτητη προπαρασκευαστική μηχανή για το ίδιο. Υφαντουργικές μηχανές και εξαρτήματα 65 αργαλειών, 2 μηχανές μετρήματος και σιδερώματος. Το βαφείο, το σιδηρουργείο και το ξυλουργείο είναι πλήρως

¹⁵⁸ Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895, αρ. 544.

¹⁵⁹ Foreign Office 1896 – Annual series No 1720...ό.π., *Report for the Year 1892 on the trade of the Cyclades*, London 1896, σ. 13.

¹⁶⁰ Foreign Office 1901 – Annual series No 2599...ό.π., *Report for the Year 1900 on the trade of the Cyclades*, London 1901, σ. 10.

¹⁶¹ Το βαμβάκι της Αιγύπτου (τύπου Μαχό), από πολύ νωρίς (1830 κ. εξ.) ήταν διαθέσιμο για τα ελληνικά κλωστοϋφαντουργεία. Βλ. σχετικά Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Απόψεις γύρω από το ρόλο της βιομηχανίας και τη βιωσιμότητα της Ελλάδας», ό.π., σ. 330.

¹⁶² Χρήστος Λούκος, «Το αρχείο Λαδόπουλου στην Ερμούπολη», ό.π., σ.130. – Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, ό.π., σ. 78.

¹⁶³ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, ό.π., σ. 26-27.- Τα χρώματα για το βαφείο αρχικά αγοράζονταν από την Γερμανία. Βλ. σχετικά Foreign Office 1908 – Annual series No 3990...ό.π., *Report for the Year 1907 on the trade of the Cyclades*, London 1908, σ. 9.

¹⁶⁴ Αντώνιος Π. Φουστάνος, ό.π., Σύρος 1902, σ. 117.

εξοπλισμένα και ολόκληρο το κτιριακό συγκρότημα φωταγωγείται με ηλεκτρισμό από ένα δυναμό ισχύος 110 βόλτς και 90 αμπέρ. Το προσωπικό αποτελείται από 40 άνδρες και 220 αγόρια και κορίτσια κάτω από την επίβλεψη βρετανού επιστάτη¹⁶⁵. Η παραγωγή το 1907 ήταν 30.000 δέματα βαμβακερού νήματος, 765.000 γυάρδες από βαμβακερά υφάσματα, δρίλλια και άλλα και 1700 ντουζίνες πετσέτες¹⁶⁶.

Οι Λαδόπουλοι από την αρχή φαίνεται ότι αγόραζαν τον μηχανολογικό εξοπλισμό τους από τους «Brooks and Doxey Ltd.», στο Μάντσεστερ, μέσω Jeremias and Co¹⁶⁷ και από τον γαλλικό κατασκευαστικό οίκο Fernand Dehaitre. Κάποια εξαρτήματα, μάλιστα κατασκευάζονταν στην Ερμούπολη, στο «Νεώριον και Μηχανουργεία Σύρου». Για σχετικό λόγο φαίνεται να ταξίδεψε στην Αγγλία και στη Γαλλία ο Εμμανουήλ Λαδόπουλος. Πηγή της εποχής σημειώνει ότι το εργοστάσιο είχε στην αρχή 10.000 ατράκτους, αριθμός που είναι πάνω από το όριο των ελληνικών βαμβακοβιομηχανιών εκείνης της περιόδου και υπολογίζεται ότι θα κατανάλωνε 600-800 οκάδες (εισαγόμενου) βαμβακιού.¹⁶⁸

Μελετώντας κανείς το ευρετήριο πελατών¹⁶⁹ των Λαδόπουλων μέχρι το 1923 (τα περισσότερα κατάστιχα εντάσσονται χρονικά πριν και κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, ενώ ορισμένα δεν μπόρεσα να εντοπίσω, μολονότι είχαν καταγραφεί στο σχετικό κατάλογο του αρχείου) παρατηρεί ότι οι πελάτες του εργοστασίου είναι απ' όλη την Ελλάδα, από το Ρέθυμνο μέχρι τις Σέρρες και από τη Ζάκυνθο μέχρι τη Σάμο¹⁷⁰. Μάλιστα τα προϊόντα του εργοστασίου φτάνουν και στην Κύπρο (Λευκωσία, Πάφος)¹⁷¹. Παράλληλα η προξενική έκθεση του 1907 αναφέρει ότι τα προϊόντα του εργοστασίου απορροφούνταν από την αγορά όλης της Ελλάδας, ενώ κάποιες συναλλαγές γίνονταν και με την Τουρκία, σε μικρότερη όμως κλίμακα¹⁷².

¹⁶⁵ Στη δεκαετία του 1870 ξένοι ειδικοί (Άγγλοι, Γάλλοι) αναλαμβάνουν τη διεύθυνση ή την επιστάσια εργοστασίων, καθώς δεν επαρκούν για τη λειτουργία τους οι ενημερωτικές επισκέψεις των ιδρυτών τους στο εξωτερικό. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η κλωστοϋφαντουργία χειραφετήθηκε σταδιακά από την αυθεντία των ξένων τεχνικών και την τεχνική διεύθυνση την έχουν πλέον Έλληνες. Μόνο στην εριουργία μετακαλούνται ακόμα Βέλγοι και Γερμανοί μηχανικοί. Βλ. σχετικά Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά...ό.π.*, σ. 79.

¹⁶⁶ Foreign Office 1908 – Annual series No 3990...ό.π., *Report for the Year 1907 on the trade of the Cyclades*, London 1908, σ. 8-9.

¹⁶⁷ Το 1912, όπως μας πληροφορεί ο Κατσάμπας, κάποιος Γεώργιος Σταθακόπουλος διεύθυνε το γραφείο Chr. Jeremias & Co, μέσω του οποίου γινόταν προμήθειες από την Αγγλία. Βλ. Χριστόφορος Α. Κατσάμπας, *ό.π.*, σ.44.

¹⁶⁸ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 25 και εφημερίδα *Σφαίρα*, Πειραιάς 25 Νοεμβρίου 1895, αρ. 4092.

¹⁶⁹ Όταν λέμε πελάτες εννοούμε τα καταστήματα τα οποία διοχέτευαν τα προϊόντα στην αγορά. Είναι οι εμπορικοί αντιπρόσωποι που αγόραζαν χονδρικά.

¹⁷⁰ Βλ. σχετικά ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Ε. Λαδόπουλου υιών*, κατάστιχα 12, 13, 14, 15 και 21, «ευρετήριο ονομάτων αλφαβητικό πελατών».

¹⁷¹ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Ε. Λαδόπουλου υιών*, *ό.π.*, κατάστιχο 13.

¹⁷² Foreign Office 1908 – Annual series No 3990...ό.π., σ. 9. Όπως βλέπουμε αλλάζει η κατάσταση που είχε περιγράψει λίγα χρόνια νωρίτερα στα 1898 ο Άγγλος πρόξενος σχετικά με το ότι δεν

Παράλληλα τα μέλη της οικογένειας επεκτείνουν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες. Σ' αυτές πρωτοστατεί, αυτή την περίοδο, ο Αθανάσιος Λαδόπουλος που είναι παράλληλα έμπορος, τραπεζίτης, εφοπλιστής, και βιομήχανος¹⁷³. Οι σύγχρονοί του, εντυπωσιασμένοι απ' την προσπάθειά του να εμπορευτεί απευθείας με τις Ινδίες, τον θεωρούσαν χαρακτηριστικό αντιπρόσωπο της τρίτης γενιάς των Ερμούπολιτών¹⁷⁴.

Ο ίδιος συμμετείχε ουσιαστικά στην ίδρυση της «Νέας Ελληνικής Ατμοπλοΐας», αγοράζοντας σε πλειστηριασμό και για λογαριασμό και άλλων μετόχων τα πλοία της πρώην εταιρείας, καθώς και το νεώριο και το εργοστάσιό της¹⁷⁵. Μαζί με άλλους μετόχους και τον αδελφό τους, Εμμανουήλ, επαναδραστηριοποιούν το 1899 το ατμοκίνητο μηχανουργείο της Ελληνικής Ατμοπλοΐας, δημιουργώντας εταιρεία με την επωνυμία «Νεώριον και Μηχανουργεία Σύρου» της οποίας και εκλέγεται πρώτος πρόεδρος¹⁷⁶.

Οι Λαδόπουλοι συμμετείχαν στην αγορά μεγάλων ατμόπλοιων. Μάλιστα το 1899 αγοράζουν αγγλικό ατμόπλοιο που μετονομάζουν σε «Ελπιδοφόρος»¹⁷⁷. Αργότερα η οικογένεια απέκτησε και δεύτερο πλοίο με την ονομασία «Ελπιδοφόρος Β'» και ιδρύθηκε εφοπλιστική εταιρεία με γενικό διευθυντή τον Αριστοτέλη Λαδόπουλο¹⁷⁸. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζουν την μεταφορά γαιανθράκων (στην αρχή τουλάχιστον) και πρώτων υλών για τις ανάγκες του εργοστασίου¹⁷⁹.

Τα οικονομικά συμφέροντα της εταιρείας υπηρετήθηκαν και μέσα από γαμήλιες στρατηγικές, όταν τρία μέλη της οικογένειας συνδέθηκαν με γόνους επιφανών χιώτικων οικογενειών. Ο Αθανάσιος Λαδόπουλος παντρεύτηκε την Όλγα Βαφιαδάκη, κόρη του δημάρχου (κατά τη διάρκεια της θητείας του κατασκευάστηκε το δημαρχείο) και ισχυρότερου οικονομικού παράγοντα της Ερμούπολης. Ο δευτερότοκος γιος, Εμμανουήλ, παντρεύτηκε τη Μαρία, κόρη του δημάρχου και βιομηχάνου Κ. Τσιροπίνα, ενώ η προίκα της νύφης ανήλθε, ίσως, στο μισό

υπάρχουν συναλλαγές με το εξωτερικό. Βλ. σχετικά Foreign Office 1899 – Annual series No 2252...ό.π., *Report for the Year 1898 on the trade of the Cyclades*, London 1899, σ. 6.

¹⁷³ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 17.

¹⁷⁴ Εφημερίδα *Ήλιος*, Ερμούπολη 22 Ιουνίου 1894, αρ. 483.-Βλ. και Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*

¹⁷⁵ Βασίλης Καρδάσης, *Από του ιστίου εις τον ατμόν. Ελληνική εμπορική Ναυτιλία 1858 - 1914*, Αθήνα (ΕΤΒΑ) 1993, σ. 60 - 61 και Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 17.

¹⁷⁶ Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 17

¹⁷⁷ *Ο.π.*, σ. 18. Βλ. και ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας υιών Ε. Λαδόπουλων*, κατάστιχο 3, «βιβλίον διαφόρων εξόδων του ατμοπλοίου "Ελπιδοφόρος" του έτους 1910, ταξιδιόν 1^{ον}» (11 Δεκεμβρίου 1909 - τέλη Ιανουαρίου 1910).

¹⁷⁸ Εφημερίδα *Θάρρος*, Ερμούπολη 3 Μάη 1940, αρ. 921.

¹⁷⁹ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 23.

εκατομμύριο δραχμές¹⁸⁰. Τέλος, η Ιφιγένεια Λαδοπούλου παντρεύτηκε τον Θεόδωρο Ι. Πετροκόκκινο, τραπεζίτη απ' την Αθήνα¹⁸¹.

Ο Αθανάσιος Λαδόπουλος, εκτός απ' της ιδιότητες του βιομηχάνου, του εμπόρου, του εφοπλιστή και του τραπεζίτη, είχε χρηματίσει και βουλευτής με το Δεληγιαννικό κόμμα. Το ίδιο και ο αδελφός του, Εμμανουήλ, που χρημάτισε και υπουργός οικονομικών στις αντιβενιζελικές κυβερνήσεις Στράτου και Πρωτοπαπαδάκη το 1922¹⁸², αλλά και στην κυβέρνηση Αθανάσιου Ευταξία¹⁸³. Ο Εμμανουήλ Λαδόπουλος πριν εκλεγεί υπήρξε διδάκτορας της Νομικής με ιδιαίτερες οικονομολογικές γνώσεις. Το 1915 σε μια παρουσίασή του από την εφημερίδα «Ερμουπολίτης» αναφέρονται τα εξής χαρακτηριστικά των επιχειρηματικών του δραστηριοτήτων: «Εμμανουήλ Λαδόπουλος – Βιομήχανος, τραπεζίτης και δικηγόρος, ιδιοκτήτης του μεγαλύτερου βιομηχανικού εργοστασίου και μέτοχος του νεωρίου και μηχανουργείου Σύρου...»¹⁸⁴. Αρχικά, επικεφαλής του εργοστασίου ήταν ο Αθανάσιος Λαδόπουλος, έπειτα (γύρω στο 1915) ο Εμμανουήλ¹⁸⁵.

Το 1925 στο Πανελλήνιο Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας αναφέρεται το εργοστάσιο των υιών Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου με έδρα τη Σύρο και προϊόντα τα νήματα και τα υφάσματα από βαμβάκι¹⁸⁶.

¹⁸⁰ Βλ. εφημερίδα *Ήλιος*, Ερμούπολη 13 Νοεμβρίου 1902.

¹⁸¹ Για τις παραπάνω γαμήλιες στρατηγικές της οικογένειας Λαδοπούλου βλ. και Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 18 - 19.

¹⁸² *Ο.π.*, σ. 19.

¹⁸³ Βοβολίνης Κ. και Σπ., *ό.π.*, τ. Γ', σ. 177α.- Για τις υπουργίες του Εμμανουήλ Λαδόπουλου βλ. και Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, μετάφραση: Α. Ξανθόπουλος, Αθήνα (ΜΙΕΤ)

⁴ 1998, παράρτημα Β': Κυβερνήσεις στην Ελλάδα, 1833-1924, σ. 433 και 435.

¹⁸⁴ Εφημερίδα *Ερμουπολίτης*, Σύρος 24 Νοεμβρίου 1915, αρ. 1204 - 604.

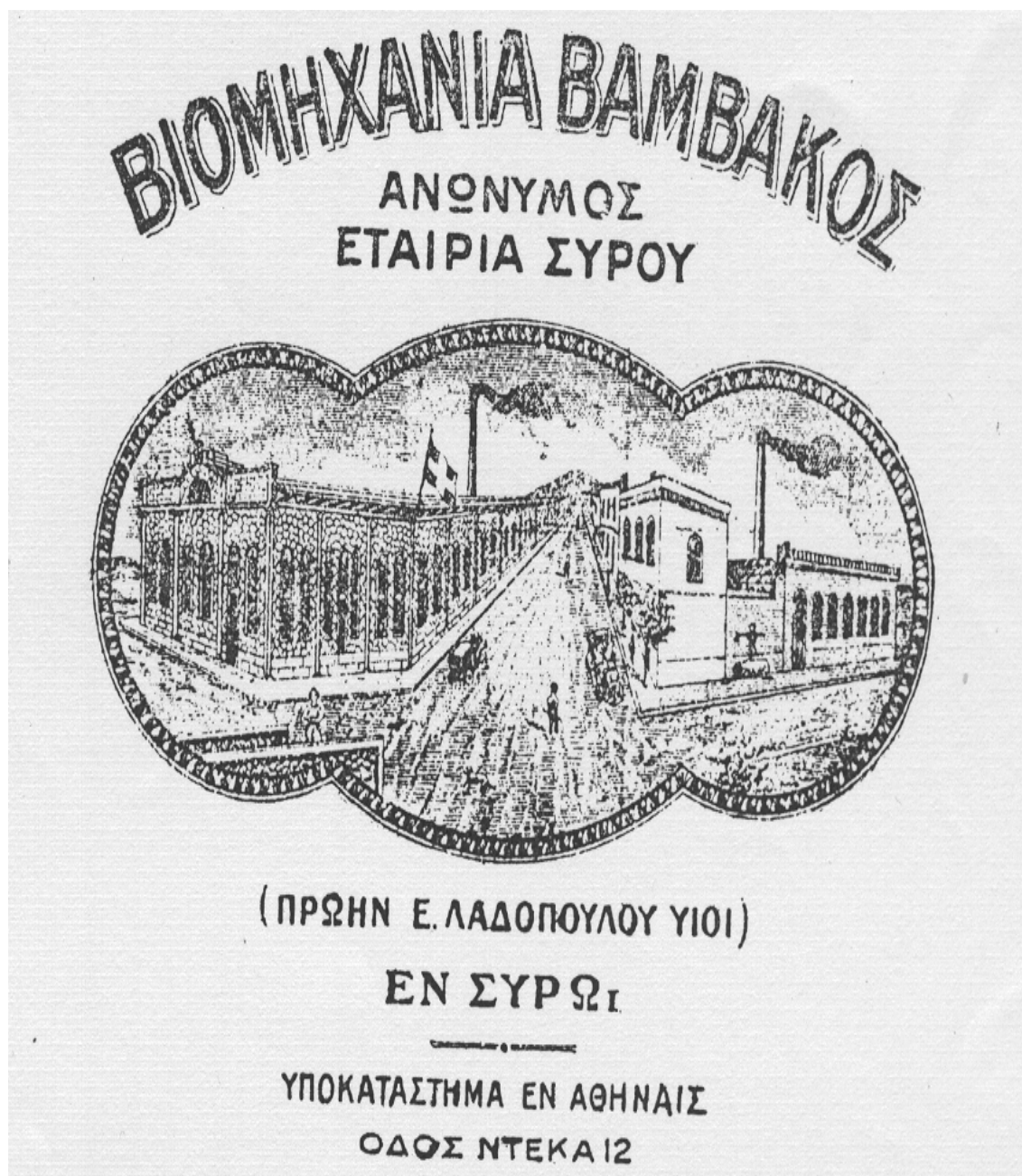
¹⁸⁵ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 19.

¹⁸⁶ *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας*, *ό.π.*, τ. β', μέρος, β', Αθήνα 1925, σ. 21

**Τόποι Πελατείας εργοστασίου Λαδόπουλου κατά αλφαβητική
σειρά/ τόπο (1898 – 1923).** Πηγή: ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Κυκλάδων,
*Αρχείο βιομηχανίας υιών Λαδόπουλου, κατάστιχα 4, 12, 13, 14, 15
και 21.*

Αγ. Κήρυκας	Καρδίτσα	Πειραιάς
Αγά (Εύβοια)	Καρλόβασι	Πέργαμος
Αγρίνιο	Καρπενήσι	Πύλος
Αθήνα	Κάρυστος	Πρέβεζα
Αϊβαλί	Καστελόριζο	Πύργος
Αίγινα	Κατοχή (Αγρίνιο)	Ράχη (Ικαρίας)
Αίγιο	Κερατέα	Ραιδεστός
Αϊδίνι	Κέρκυρα	Ρέθυμνο
Αιτωλικό	Κεφαλληνία	Σαλαμίνα
Αλιβέρι	Κόνιτσα	Σάμος
Αμαλιάδα	Κορώνη	Σέριφος
Αμοργός	Κορωπί	Σέρρες
Άμφισσα	Κρανίδι	Σητεία
Άνδρος	Κύθηρα	Σκιάθος
Αργοστόλι	Κύμη	Σκόπελος
Άρτα	Κυπαρισσία	Σπάρτη
Αρχάνες	Κως	Στενή
Άστρος	Λαμία	Σύρος
Αταλάντη	Λάρισα	Τήνος
Αυλώνα	Λάρνακα (Κύπρος)	Τοπόλια (Χανιά)
Αγλαδόκαμπος	Λαύριο	Τρίπολη
Βάγια (Θήβες)	Λιβαδειά	Ύδρα
Βαθύ	Λευκάδα	Φιλιατρά
Βαρυμπόμπη	Λευκωσία (Κύπρος)	Φούρνοι
Βόλος	Λεωνίδιο	Χάλκη
Κόνιτσα	Μάνδρα	Χαλκίδα
Γαργαλιάνοι	Μαντουδί (Εύβοια)	Χανιά
Γαστούνη	Μαραθόκαμπος	Χαροκόπειο (Μεσσηνία)
Γύθειο	Μαρκόπουλο	Χίος
Δαύλεια	Μεγαλούπολη	
Δεδέαγατς	Μεθώνη	
Διακοφτό	Μεσολόγγι	
Ερμιόνη	Μήλος	
Ζάκυνθος	Μόλυβος (Λέσβος)	
Ηράκλειο Κρήτης	Νάξος	
Θήβα	Ναύπακτος	
Θήρα	Ναύπλιο	
Ιεράπετρα	Νεάπολη	
Ικαρία	Νεμέα	
Ιος	Ξυλόκαστρο	
Ιτέα (Άμφισσα)	Παλαιόχωρα	
Καβάλα	Πάργα	
Καλάβρυτα	Πάτρα	
Καλαμάτα	Πάφος (Κύπρος)	

β. Η μετατροπή του εργοστασίου σε Ανώνυμη Εταιρεία

Σήμα Κατατεθέν της «Βιομηχανίας Βάμβακος Ανωνύμου Εταιρείας Σύρου», όπως μετονομάστηκε το εργοστάσιο των υιών του Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου. Πηγή: Κ.

Γερασιμίδης, *Το Πανόραμα της Σύρου*, Σύρος 1933, σ. 85.

Το 1927 η εταιρεία «Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου Υιοί», σύμφωνα και με το άρθρο 4 του Νόμου 2190 «Περί Ανωνύμων Εταιρειών» μετατράπηκε σε ανώνυμη με την επωνυμία «Βιομηχανία βάμβακος Ανώνυμος Εταιρία Σύρου (πρώην Ε. Λαδόπουλου Υιοί)»¹⁸⁷. Έδρα της εταιρείας ορίστηκε η Ερμούπολη της Σύρου¹⁸⁸. Η διάρκεια της εταιρείας ήταν 40 έτη, αρχόμενα από την ημέρα δημοσίευσής στην εφημερίδα της κυβερνήσεως¹⁸⁹. Το κεφάλαιο της εταιρείας ανήλθε σε δέκα εκατομμύρια δρχ. και διαιρέθηκε σε 20.000 μετοχές των 500 δρχ. η καθεμία¹⁹⁰. Πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της εταιρείας ορίστηκε ο Εμμανουήλ Λαδόπουλος¹⁹¹. Με σημαντικό ποσοστό μετείχε και ο Αριστοτέλης Λαδόπουλος¹⁹², ενώ ο άλλος αδελφός, Αθανάσιος δεν συμμετείχε καθόλου, καθώς πέθανε πολύ πριν τη μετατροπή της εταιρείας σε ανώνυμη¹⁹³. Επίσης, μέτοχοι στην νέα εταιρεία έγιναν τα ανίψια και οι αδελφές του αποβιώσαντος τέταρτου αδελφού, Κωνσταντίνου Λαδόπουλου¹⁹⁴. Σύμφωνα με το καταστατικό του 1927 εκλέχτηκαν δύο τακτικοί και δύο αναπληρωματικοί ελεγκτές της επιχείρησης. Πρόκειται για τους Νικόλαο Ζερβουδάκη, τραπεζικό υπάλληλο και τον Παύλο Αναγνωστόπουλο, παραγγελιοδόχο (τακτικά μέλη) και τους Μικέ Πουτούς, κτηματία και Δημήτριο Κουτσή, εργοστασιάρχη βυρσοδεψίας (αναπληρωματικοί)¹⁹⁵. Στο μετοχικό κεφάλαιο της εταιρείας φαίνεται να συμμετέχει και η τέταρτη γενιά των Λαδόπουλων και συγκεκριμένα οι γιοι του Αθανασίου, Ελπιδοφόρος και Δημήτριος¹⁹⁶.

¹⁸⁷ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 57 (1 Σεπτεμβρίου 1927) και συγκεκριμένα βλ. το καταστατικό της εν λόγω εταιρείας.

¹⁸⁸ *Ο.π.*, άρθρο 2.

¹⁸⁹ *Ο.π.*, άρθρο 4.

¹⁹⁰ *Ο.π.*, άρθρο 5 § 1.

¹⁹¹ *Ο.π.*, άρθρο 15 § 5.

¹⁹² *Ο.π.*, σ. 496.

¹⁹³ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 19.

¹⁹⁴ Ο Κωνσταντίνος Λαδόπουλος πέθανε άγαμος το 1926. Βλ. σχετικά Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.* - Εφημερίδα *Θάρρος*, Ερμούπολη, 17 Σεπτεμβρίου 1926.

¹⁹⁵ *Ο.π.*, άρθρο 34.

¹⁹⁶ Βλ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 57 (1 Σεπτεμβρίου 1927) και συγκεκριμένα το υπ' αριθμ. 17345 καταστατικό.

γ. Η μετέπειτα λειτουργία του εργοστασίου

Μετά το θάνατο του Εμμανουήλ (1936), ο Αριστοτέλης Λαδόπουλος έμεινε ο μόνος υπεύθυνος της επιχείρησης¹⁹⁷. Ήδη από το 1928 είναι γενικός διευθυντής του εργοστασίου¹⁹⁸. Το εργοστάσιο με την επωνυμία «Βιομηχανία βάμβακος Ανώνυμος Εταιρία Σύρου (πρώην Ε. Λαδόπουλου Υιοί)» λειτούργησε στην Ερμούπολη ως την Κατοχή. Την περίοδο 1942-1943 άρχισε η διαδικασία της μεταφοράς του εργοστασίου στην Αθήνα, στην οδό Θηβών, κοντά στο τρίτο Νεκροταφείο. Οι προφορικές μαρτυρίες αναφέρουν ότι οι εργάτες θρηνούσαν, καθώς πολλοί απ' αυτούς θα έχαναν την εργασία τους με τη μεταφορά του εργοστασίου.

Το εργοστάσιο λειτουργούσε ήδη στην Αθήνα, όταν σε ναυάγιο του πλοίου Σπερχειός, το Μάη του 1945, πνίγηκε ο δυναμικότερος εκπρόσωπος της τέταρτης γενιάς των Λαδόπουλων, ο γιος του Εμμανουήλ, Ελπιδοφόρος. Μάλιστα και η τέταρτη γενιά των Λαδόπουλων φαίνεται να ασχολούταν με άλλες εργασίες παράλληλα με το εργοστάσιο. Χαρακτηριστικά ο ένας γιος του, του Αθανάσιου Λαδόπουλου, ο Ελπιδοφόρος, ήταν χρηματιστής, κάτοικος Παρισίων (Hotel Regina), ενώ ο άλλος με το όνομα Δημήτρης, ήταν αντιπρόσωπος εμπορικών οίκων (κάτοικος Αθηνών). Και οι δύο συμμετείχαν παράλληλα στο μετοχικό κεφάλαιο της Ανωνύμου Εταιρείας¹⁹⁹. Μετά το ναυάγιο, δόθηκε τέλος στην παρουσία της οικογένειας στη Σύρο²⁰⁰.

Το εργοστάσιο συνέχισε τη λειτουργία του στην Αθήνα με κύριο μέτοχο (κατά 50%) τον Αριστοτέλη Λαδόπουλο. Στο μετοχικό κεφάλαιο συμμετείχαν και οι δύο αδελφές του πνιγέντος Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου, Άννα και Καλλιόπη. Ο Αριστοτέλης πέθανε το 1965 και τον διαδέχτηκε ο γιος του Αθανάσιος.²⁰¹

¹⁹⁷ Εφημερίδα *Θάρρος*, Ερμούπολη 18 Δεκεμβρίου 1936.

¹⁹⁸ Βλ. σχετικά Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 13 (26 Ιανουαρίου 1928), «περί εκπροσώπησης Α.Ε. Βιομηχανίας Βάμβακος Ανώνυμος Εταιρεία Σύρου», άρθρο 12.

¹⁹⁹ Βλ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 57 (1 Σεπτεμβρίου 1927) και συγκεκριμένα το υπ' αριθμ. 17345 καταστατικό.

²⁰⁰ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 19. - Χρήστος Λούκος, «Το αρχείο Λαδόπουλου στην Ερμούπολη», *Τετράδια Εργασίας 21, Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων, ό.π.*, σ. 132.

²⁰¹ *Ό.π.*, σ. 36, σημ. 83.

3. Το εργοστάσιο Βαρδάκα

α. Η ίδρυση του εργοστασίου Βαρδάκα

Το νηματοουργείο Βαρδάκα ιδρύθηκε το 1910 ως ομόρρυθμη εμπορική εταιρεία με την επωνυμία «Ιωάννης και Νικόλαος Βαρδάκας, Παναγιώτης Σπάθης και Μιχαήλ Σέτερης» που συστάθηκε με το υπ' αριθ. 656 της 29^{ης} Απριλίου 1910 συμβολαίο του τότε συμβολαιογράφου Ερμούπολεως Χαράλαμπου Στεκούλη²⁰². Την επιχείρηση ίδρυσαν τα αδέρφια Κωνσταντίνος, Παντελής και Ιωάννης Βαρδάκας, γιοι του Κυριαζή απ' τα Μοσχονήσια μαζί με τον Μιχαήλ Σέτερη από την Τρίπολη και τους Θεόδωρο και Παναγιώτη Σπάθη. Ο Ιωάννης και ο Κωνσταντίνος Βαρδάκας, όπως και ο αδελφός του, Παντελής, ήταν μηχανικοί²⁰³. Όσο για τον Μιχαήλ Σέτερη ήταν ωρολογοποιός²⁰⁴. Επικεφαλής της εταιρείας ήταν ο Ιωάννης Κυριαζή Βαρδάκας (1867 – 1945), που εργάστηκε πρώτα στο Δήμο, στη συνέχεια έγινε εργολάβος (ασχολήθηκε και με την κατασκευή του μόλου, στο λιμάνι της Ερμούπολης) και έπειτα βιομήχανος, ενώ εκλέχτηκε πρόεδρος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Σύρου²⁰⁵.

Οι εφημερίδες *Ελεύθερος Κόσμος* και *Ελευθερία* του 1945 αναφέρουν ότι στην επιχείρηση συμμετείχαν και τα τέσσερα αδέρφια της οικογένειας Βαρδάκα (Ιωάννης, Κωνσταντίνος, Παντελής και Εμμανουήλ). Οι τρεις πρώτοι ήταν, όπως είπαμε, μηχανικοί, ενώ ο τέταρτος, Εμμανουήλ, δικηγόρος²⁰⁶. Απ' ό,τι φαίνεται η εταιρεία ιδρύθηκε με τα αρχικά κεφάλαια του μηχανικού και εργολάβου Ιωάννη Βαρδάκα που τα αποκόμισε κυρίως απ' την κατασκευή του μόλου της Ερμούπολης. Ουσιαστικά στη διοίκηση του εργοστασίου συμμετείχαν οι Ιωάννης και Νικόλαος Βαρδάκας (γιος του Παντελή Βαρδάκα), και όταν μετατράπηκε σε Ανώνυμη Εταιρεία (1937) στο διοικητικό συμβούλιο μετείχαν από την οικογένεια ο Ιωάννης Κυριαζή Βαρδάκας, ο

²⁰² Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 385 (17 Δεκεμβρίου 1937), καταστατικό "Νηματοουργείου Σύρου Βαρδάκας Α.Ε.". Για το καταστατικό της εταιρείας βλ. και ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 1.

²⁰³ Χριστίνα Αγριαντώνη - Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 132.

²⁰⁴ Σύμφωνα με συνέντευξη με τον συνταξιούχο δικηγόρο Δημ. Αθ. Κρίνο στην Ερμούπολη στις 14/8/2002.

²⁰⁵ *Ο.π.* και Χριστίνα Αγριαντώνη - Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 132. - Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 385 (17 Δεκεμβρίου 1937), *ό.π.*, άρθρο 18 § 5.

Επίσης βλ. *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος*, *ό.π.*, τ. Β', μέρος Β', σ. 185.

²⁰⁶ Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 21 Ιουλίου 1945 και Εφημερίδα *Ελευθερία*, Σύρος 26 Ιουλίου 1945. -Εφημερίδα *Ασπίς*, Σύρος 22 Ιουλίου 1945, αρ. 28.

αδελφός του, Παντελής Βαρδάκας, και ο γιος του τελευταίου Νικόλαος²⁰⁷ (που πέθανε πρόωρα).

Αν και στην εταιρεία δε φαίνεται να συμμετείχαν ενεργά τα αδέρφια Κωνσταντίνος και Εμμανουήλ, εντούτοις το νηματοουργείο χαρακτηρίζεται ως «οικογενειακή επιχείρηση»²⁰⁸ που «ο Παντελής Βαρδάκας ίδρυσε και εθεμελίωσε μετά των αδελφών του»²⁰⁹. Επιπλέον, υπήρχαν στενοί οικογενειακοί δεσμοί. Οι περιουσίες των αδελφών Βαρδάκα ήταν τυπικά χωριστές, ουσιαστικά όμως «η περιουσία του ενός ήταν πάντα στη διάθεση του άλλου για κάποια εμπορική (ή και φιλανθρωπική) πράξη». Το γεγονός ότι οι μόνοι κληρονόμοι των 4 αδελφών ήταν τα 2 παιδιά (και έπειτα η κόρη, μετά το θάνατο του γιου, Νικολάου) του Παντελή Βαρδάκα, ενίσχυσε, ίσως, αυτούς τους δεσμούς²¹⁰.

Τα πρώτα μηχανήματα του εργοστασίου Βαρδάκα ήταν βρετανικής κατασκευής των οίκων «Lord Brothers» (1910) και «Hovart and Bulloh» (1910) -πρόκειται για κλωστικές μηχανές. Ο εξοπλισμός του εργοστασίου συμπληρώθηκε από ατράκτους των κατασκευαστικών οίκων «Brooks and Doxey» (1925 και 1927), από μία ανέμη του οίκου «Τόμας Χόλτ» (παλαιά, χ.χ.)²¹¹

Το 1923 και το 1925 αναφέρεται το εργοστάσιο στο *Πανελλήνιο Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας* με την επωνυμία «Βαρδάκας, Σπάθης και Σία», με έδρα τη Σύρο και προϊόντα τα νήματα από βαμβάκι²¹². Αξίζει να σημειωθεί ότι στο αρχείο Βαρδάκα στην Ερμούπολη, εντοπίσαμε έγγραφο της δεκαετίας του 1930 (μη συμπληρωμένο) που αναφέρει την εταιρεία με νέα επωνυμία και συγκεκριμένα τον τίτλο «Νέον Κλωστήριον Σύρου, Η «ΠΡΟΟΔΟΣ» Ι. & Π. Βαρδάκα, Σπάθη και

²⁰⁷ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 385 (17 Δεκεμβρίου 1937), άρθρο 9.

²⁰⁸ Εφημερίδα *Ελευθερία*, Σύρος 26 Ιουλίου 1945, αρ. 43 - εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 21 Ιουλίου 1945 - εφημερίδα *Η Ελληνική Ώρα*, Αθήνα 28 Ιουλίου 1945, αρ. 403.

²⁰⁹ «γνωστήν οικογενειακὴν βιομηχανίαν Νηματοργίας...», βλ. εφημερίδα *Ελευθερία*, Σύρος 26 Ιουλίου 1945, αρ. 43.

²¹⁰ Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 21 Ιουλίου 1945 και εφημερίδα *Ελευθερία*, Σύρος 26 Ιουλίου 1945, αρ. 43.

²¹¹ Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 30 Ιουλίου 1947 και 18 Αυγούστου 1947. Για τα μηχανήματα του εργοστασίου βλ. ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 1004 (απογραφή εργοστασίου). Για ενημερωτικά φυλλάδια μηχανημάτων βλ. και ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *ό.π.*, φάκελος 793, 800, 879, 999, 1122, 1131, αλλά και φάκελος 1191 (προσφορά από την Siemens - παραγγελία μηχανημάτων). Στον φάκελο 1131 υπάρχουν φυλλάδια των εταιρειών "American Machine Company" και "A Hind Corporation". Ενώ στον φάκελο 1122/υποφακ. 2 έχουμε παραγγελία ανταλλακτικών του Βαρδάκα από το εργοστάσιο "Guldner Mototen Gesellschaft" (11/5/1928).

²¹² *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας 1821 - 1921, ό.π.*, 1923 και 1925, σ. 21 και 22 αντίστοιχα.

Σέτερη»²¹³. Από ότι φαίνεται, πέρα από τα ονόματα των άλλων μετόχων, την περίοδο αυτή συμμετέχει στην εταιρεία δυναμικά και ο Παντελής Βαρδάκας, ενώ λίγο αργότερα, με τη μετατροπή της επιχείρησης σε Ανώνυμη επανέρχεται στο προσκήνιο ο γιος του Νικόλαος.

Σήμα κατατεθέν του νηματουργείου Ι. & Π. Βαρδάκα, Σπάθη και Σέτερη που φέρει την επωνυμία «Η πρόοδος», τη δεκαετία του 1930. Πηγή: ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, Αρχείο βιομηχανίας Βαρδάκα, φάκελος 2047.

²¹³ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, Αρχείο βιομηχανίας Βαρδάκα, φάκελος 2047.

Σήμα κατατεθέν της ίδιας εταιρείας. Τονίζουμε την ύπαρξη βαφείου και λευκαντήριου. Πηγή: Μάνος Ελευθερίου, *Ενθύμιον Σύρου*, Αθήνα (Γνώση) χ.χ..

β. Η μετατροπή του εργοστασίου σε Ανώνυμη Εταιρεία

Το 1937 η εταιρεία «Βαρδάκα» μετατράπηκε σε Ανώνυμη²¹⁴, με την επωνυμία «Νηματοουργείον Σύρου Βαρδάκας Α.Ε.», με έδρα την Ερμούπολη. Η διάρκεια της εταιρείας ορίστηκε στα 30 χρόνια²¹⁵, ενώ το Διοικητικό Συμβούλιό της αποτελούνταν από τους Παντελή, Ιωάννη και Νικόλαο Βαρδάκα (γιο του Παντελή Βαρδάκα), τον Γεώργιο Γιατράκο και τον Ευάγγελο Στ. Μπαρμπέτα²¹⁶. Αντικείμενο της εταιρείας ήταν η βιομηχανία νηματοουργίας και κάθε άλλη εργασία που είχε σχέση με τη βιομηχανία του βάμβακος²¹⁷. Σύμφωνα με το άρθρο 4 του καταστατικού, το μετοχικό κεφάλαιο της εταιρείας ανήλθε στα 18.000.000 δρχ. και διαιρέθηκε σε 18.000 μετοχές των χιλίων δραχμών η καθεμία²¹⁸. Με το άρθρο 5 του καταστατικού, η οικογένεια Βαρδάκα είχε την πλειοψηφία των μετοχών και επομένως τον έλεγχο της εταιρείας. Συγκεκριμένα, ο Ιωάννης Κυριαζή Βαρδάκας διέθετε το 28.33% και ο Νικόλαος Παντελή Βαρδάκας επίσης το 28.33% του μετοχικού κεφαλαίου της επιχείρησης. Φαίνεται πως ο Παντελής Βαρδάκας είχε μεταβιβάσει το μερίδιο του

²¹⁴ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίο Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 385 (17 Δεκεμβρίου 1937).

²¹⁵ *Ο.π.*, άρθρα 1 και 3.

²¹⁶ *Ο.π.*, άρθρο 9, παράγραφος 1 και 2.

²¹⁷ *Ο.π.*, άρθρο 2.

²¹⁸ *Ο.π.*, άρθρο 4.

στο γιο του, Νικόλαο και συμμετείχε μόνο στο Διοικητικό Συμβούλιο. Συνολικά η οικογένεια Βαρδάκα είχε το 56.66% των μετοχών. Από τα παραπάνω φαίνεται ότι τα αδέρφια «Βαρδάκα» είχαν τον έλεγχο της επιχείρησης γι' αυτό και στην επωνυμία της εταιρείας, απ' ένα σημείο και μετά, μένει μόνο το επίθετο «Βαρδάκας».

Στην εταιρεία συμμετείχε ο Παναγιώτης Σπάθης με 28.33% επί του συνόλου των μετοχών, ο Μιχαήλ Σέττερης με 15% και ακολουθούσαν οι Γεώργιος Γιατράκος, Νικόλαος Καίσαρ και Αντώνιος Ιωάννου²¹⁹. Γενικός Διευθυντής της εταιρείας, κατά την πρώτη εξαετία ορίστηκε ο Ιωάννης Κυριαζή Βαρδάκας²²⁰. Το καταστατικό προέβλεπε το διορισμό δύο τακτικών και δύο αναπληρωματικών ελεγκτών²²¹.

Το εργοστάσιο διέθετε και βαφείο (και λευκαντήριο, όπως προκύπτει από το σήμα της εταιρείας/ βλ. παραπάνω), ενώ η συνολική έκταση των εγκαταστάσεων στην Ερμούπολη ανερχόταν στα 10.250 τ.μ. επί της Λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας²²².

γ. Η μετέπειτα λειτουργία του εργοστασίου

Ο Ιωάννης Βαρδάκας υπήρξε μεγάλος ευεργέτης του νησιού. Το 1938 προέβη σε δωρεά 15 εκατομμυρίων δραχμών υπέρ των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων της Σύρου, ποσό τεράστιο για τα δεδομένα της εποχής. Ο Κωνσταντίνος Βαρδάκας (1860-1937) χρηματοδότησε την ανέγερση του ναού των Τριών Ιεραρχών (1922) που βρίσκεται στο Ισιδώρειο Ορφανοτροφείο Ερμούπολης, ενώ ο Εμμανουήλ Βαρδάκας, εξέχων δικηγόρος, προέβη σε ποικίλες φιλανθρωπικές δραστηριότητες. Ο τελευταίος εν ζωή αδελφός, Παντελής Βαρδάκας, αποκαλέστηκε μετά τον θάνατο του αδελφού του, Ιωάννη, «στυλοβάτης της βιομηχανίας του τόπου». Ο ίδιος μετά τον θάνατό του άφησε τουλάχιστον 10 εκατομμύρια δρχ. για το Δήμο²²³.

Αναλυτικότερα, Ο Ιωάννης Βαρδάκας κληροδότησε το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του για φιλανθρωπικούς σκοπούς και μάλιστα στο νοσοκομείο Σύρου (που έχει το όνομα Βαρδάκειο και Πρώιο²²⁴). Συγκεκριμένα κληροδότησε το 1943 στο Νοσοκομείο το 52% των 9100 μετοχών που του αναλογούσαν ως ποσοστό του

²¹⁹ Ο.π., άρθρο 5.

²²⁰ Ο.π., άρθρο 18 § 5.

²²¹ Ο.π., άρθρο 30.

²²² Ο.π. άρθρο 5.

²²³ Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 21 Ιουλίου 1945 - Εφημερίδα *Ασπίς*, Σύρος 22 Ιουλίου 1945 (αρ. 28) και Χριστίνα - Αγριαντώνη - Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 132 και 154.

²²⁴ Το όνομα «Πρώιο» προήλθε, λόγω της χρηματικής δωρεάς του μεγαλοτραπεζίτη και χρηματιστή Σταμάτιου Κ. Πρώιου, στο Νοσοκομείο Ερμούπολης, που ανήλθε, γύρω στα 1890, στις 600.000 δρχ. Βλ. σχετικά Χρήστος Λούκος, *Πεθαίνοντας στη Σύρο...ό.π.*, σ. 73 και 177.

στην εταιρεία²²⁵. Το υπόλοιπο 24% των μετοχών κληροδότησε στο Βαρδάκειο Φθισιατρείο και το άλλο 24% δώρισε στο Βαρδάκειο Άσυλο Φρενοβλαβών Σύρου²²⁶. Στο όνομα του τελευταίου εν ζωή αδελφού Παντελή Βαρδάκα έγινε δωρεά κτηματικής περιουσίας στην πλατεία Μιαούλη για φιλανθρωπικούς σκοπούς αξίας 10 εκατομμυρίων δραχ.²²⁷ Γενικότερα, τα αδέλφια Βαρδάκα (και οι Κωνσταντίνος και Εμμανουήλ) προέβησαν σε φιλανθρωπικές δραστηριότητες, εκτός από τα παραπάνω ιδρύματα, στο Δήμο Ερμούπολης, και άλλα ιδρύματα και πένητες, κτίζοντας παράλληλα εκκλησίες (όπως τον ναΐσκο των Τριών Ιεραρχών και τον ενοριακό ναό των Ταξιάρχων)²²⁸. Η οικονομική ενίσχυση σε φτωχούς, στο νοσοκομείο, σε εκκλησίες και φιλανθρωπικά ιδρύματα είχε να κάνει με την κοινωνική προβολή, την υστεροφημία και τον ανταγωνισμό στο πλαίσιο της τοπικής κοινωνίας. Υπάρχει και η άποψη που ερμηνεύει την κίνηση αυτή κάτω από το πρίσμα της φροντίδας των αδελφών Βαρδάκα για τη σωτηρία της ψυχής τους²²⁹.

Η επιχείρηση «Βαρδάκας Α.Ε.» συνέχισε τη λειτουργία της και μεταπολεμικά με την επωνυμία «Βαμβακουργεία Σύρου Παντελής Βαρδάκας Α.Ε.»²³⁰ (με μια σύντομη διακοπή 4 ετών κατά τη διάρκεια της Κατοχής²³¹) με διαφορετική διεύθυνση²³².

Για τους τόπους πελατείας στην αρχή λειτουργίας του εργοστασίου δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε στοιχεία. Σε πελατολόγιο της εταιρείας «Βαρδάκα» το 1938 αναφέρονται πελάτες από διάφορα μέρη της Ελλάδας. Ενδεικτικά αναφέρουμε

²²⁵ Βλ. την ιδιόγραφη διαθήκη του (14/7/1943) στα ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 800 και 999 (υποφάκ. 2). Πρόκειται για 4732 μετοχές που δωρίθηκαν στο νοσοκομείο. Βλ. ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999 (υποφάκ. 7), (περί εκπροσώπησης του νοσοκομείου στις συνελεύσεις, 12/4/1947).

²²⁶ Βλ. ιδιόγραφη διαθήκη, ό.π. και ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 1000 (υποφάκ. 3), πρακτικό 8ης έκτακτης γενικής Συνέλευσης της 16ης Απριλίου 1947.

²²⁷ Εφημερίδα *Ελευθερία*, Σύρος 26 Ιουλίου 1945.

²²⁸ Βλ. ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 888 και φάκελος 999, υποφάκ. 2, "ιδιόγραφος Διαθήκη". Επίσης βλ. Εφημερίδα *Ασπίς*, Σύρος 22 Ιουλίου 1945, αρ. 28 - εφημερίδα *Η Ελληνική Ώρα*, Αθήνα 28 Ιουλίου 1945, αρ. 103 - εφημερίδα *Ασπίς*, Σύρος 22 Ιουλίου 1945, αρ. 28 - εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 21 Ιουλίου 1945 - εφημερίδα *Ελευθερία*, Σύρος 26 Ιουλίου 1945.

²²⁹ Η διάθεση ποσών σε φτωχούς, ευαγή ιδρύματα, σχολεία, αλλά και εκκλησίες συνδέεται με μία μορφή θρησκευτικότητας και συγκεκριμένα με την αγάπη για τον πλησίον, καθώς και με την συνείδηση ότι οι φιλανθρωπίες εξισορροπούν τις αμαρτίες που διαπράχθηκαν στη ζωή. Βλ. σχετικά Χρήστος Λούκος, *Πεθαίνοντας στη Σύρο...ό.π.*, σ. 151. Για τη φιλανθρωπία βλ. και Χρήστο Χατζηωσήφ, *ό.π.*, σ. 39.

²³⁰ και βλ. ενδεικτικά έγγραφο (1965) στα ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 2073 (υποφάκ. 11).

²³¹ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, «πρακτικό της υπ' αριθ. 6 της 6^{ης} Γενικής Συνέλευσης της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1946».

²³² ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 2034 (υποφάκ. 7), "Υπόμνημα Αφορών το Κλωστήριον Βαρδάκα Σύρου".

τον Πύργο, τη Νάξο, την Κοκκινιά, τη Λιβαδειά, το Καρλόβασι τη Λάρισα και τον Πειραιά²³³.

Τα αδέρφια Βαρδάκα, αν και θεωρητικά είχαν τις οικονομικές δυνατότητες για να επενδύσουν και σε άλλες επιχειρήσεις, δεν το έπραξαν και περιόρισαν τον επιχειρηματικό τους ορίζοντα στα όρια της εταιρείας, μιας εταιρείας που άλλαξε διεύθυνση²³⁴ (τέθηκε υπό εκκαθάριση, ενώ προτάθηκε και αποφασίστηκε διάλυσή της). Από τη ρευστοποίηση του ενεργητικού της εταιρείας έλαβαν τα φιλανθρωπικά ιδρύματα τις μετοχές που τους αναλογούσαν, προκειμένου να συσταθεί νέα εταιρεία που θα ανανεώσει τον εξοπλισμό του εργοστασίου²³⁵.

Στον μηχανολογικό εξοπλισμό είχαν προστεθεί μία ανέμη του οίκου «Γκέμπρ Μάγιερ» (1939), ηλεκτροκινητήρας «Σαξενβερκ» (1939), μπομπίνα «Ζόζεφστυμς Limited» (χ.χ.), κτενιστικές μηχανές «Χάρτμαν» (χ.χ.) και τριφασικοί κινητήρες «A.E.G» και «Siemens» (1938 – 1939)²³⁶. Τέλος, σε ειδοποιητήρια αποστολής παραγγελίας του 1939 αναφέρεται η παραγγελία γεννήτριας τριφασικού ρεύματος εργοστασίου από τον οίκο «Μπράουν Μπόβερι Μπάντεν» Ελβετίας (Brown Boveri – Konzern), μέσω της Ανώνυμης Τεχνικής Εργοληπτικής Εταιρείας «Παπακωνσταντίνου - Λαγάνας και Σία» που είχε έδρα την Αθήνα. Η αποστολή μάλιστα του μηχανήματος θα γινόταν μέσω του λιμανιού της Τεργέστης²³⁷.

Στη συνέχεια η νέα εταιρεία περνάει μια οικονομική κρίση και αναγκάζεται να συνεργαστεί το 1962 με την εταιρεία «Κλωστήρια - Υφαντήρια Σύρου Α.Ε.» (ιδιοκτησίας Εμμανουήλ Χατζηλία και συγγενών αυτού) για να λύσει τη συνεργασία 2 χρόνια αργότερα, επιβαρύνοντας την ήδη βεβαρημένη οικονομική θέση της²³⁸.

²³³ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, κατάστιχο 145.

²³⁴ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 1000, υποφак. 3, "πρακτικό 8ης έκτακτης Γενικής Συνέλευσης μετόχων/16.4.1947". Ωστόσο, ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου, Γ. Γιατράκος, είναι και γαμπρός του Παντελή Βαρδάκα.

²³⁵ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφак. 3 «πρακτικό 6¹⁵ Τακτικής Γενικής Συνέλευσης (1946)» και φάκελος 1000, υποφак. 3 και «8¹⁵ Συνέλευσης (1947)»).

²³⁶ Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 30 Ιουλίου 1947 και 18 Αυγούστου 1947. Για τα μηχανήματα του εργοστασίου βλ. ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 1004 (απογραφή εργοστασίου). Για ενημερωτικά φυλλάδια μηχανημάτων βλ. και ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *ό.π.*, φάκελος 793, 800, 879, 999, 1122, 1131, αλλά και φάκελος 1191 (προσφορά από την Siemens - παραγγελία μηχανημάτων). Στον φάκελο 1131 υπάρχουν φυλλάδια των εταιρειών "American Machine Company" και "A Hind Corporation".

²³⁷ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 2047.

²³⁸ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 2034, υποφак. 2, "Υπόμνημα Αφορών το Κλωστήριον Βαρδάκα Σύρου".

4. Το εργοστάσιο Μπαρμπέτα

α. Η ίδρυση του εργοστασίου

Οι αδελφοί Μπαρμπέτα, γιοι του Σταύρου Μπαρμπέτα από τις Κυδωνιές (και συγκεκριμένα οι Σπύρος, Αντώνιος, Δημήτριος, Γεώργιος και Ευάγγελος)²³⁹ ασχολούνταν με τις σιδηροκατασκευές και ιδιαίτερα με την κατασκευή καζανιών για τα πλοία. Το μηχανουργείο των αδελφών Μπαρμπέτα (που διεύθυνε κυρίως ο Αντώνιος) ήταν από τις σημαντικότερες βιομηχανίες της Σύρου. Από τα αδέλφια, ο Ευάγγελος Σ. Μπαρμπέτας (κυρίως) στράφηκε στη δημιουργία υφαντουργείου,²⁴⁰ συνεργαζόμενος με τον εφαπλωματοποιό Σπυρίδωνα Κρυστάλλη και τους αδελφούς Κόκκινους (που ήταν έμποροι²⁴¹ βαμβακιού)²⁴². Η στροφή του Ευάγγελου Μπαρμπέτα προς την υφαντουργία είχε ίσως προετοιμαστεί από το γεγονός ότι το μηχανουργείο Μπαρμπέτα αναλάμβανε και επισκευές μηχανημάτων των βαμβακουργείων της Ερμούπολης, όπως των Λαδόπουλων, και έτσι ήρθε σε επαφή με την κλωστοϋφαντουργία²⁴³. Από την άλλη, κατά τη Χριστίνα Αγριαντώνη, έχει να κάνει με τις περιορισμένες δυνατότητες ανάπτυξης ενός και μόνο τομέα, όπως η σιδηροκατασκευές-ας μην ξεχνάμε ότι το μηχανουργείο των Αφών Μπαρμπέτα στη Σύρο είχε να αντιμετωπίσει τον ανταγωνισμό του μεγάλου εργοστασίου «Νεώρια και Μηχανουργεία Σύρου Α.Ε.». Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα στις βιομηχανίες επαρχιακών πόλεων οι οποίες, όταν αποκτούσαν σημαντικό μέγεθος, επεκτείνονταν και σε άλλους κλάδους, βιομηχανικούς και μη. Στο πλαίσιο αυτής της λογικής της πολυαπασχόλησης των κεφαλαίων παρατηρείται, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο

²³⁹ Για το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας βλ. Πέπη Γαβαλά - Ελένη Γαρέζου, Τα γλυπτά μνημεία του Κοιμητηρίου Αγίου Γεωργίου - Ερμούπολη Σύρος (19ος - 20ος αιώνας), Αθήνα (Υπουργείο Αιγαίου - Δήμος Ερμούπολης & εκδόσεις "Γνώση") χ.χ., σ. 428 - 429.

²⁴⁰ Τα αδέλφια Μπαρμπέτα είχαν έρθει σε επαφή με την βαμβακουργία, καθώς επισκεύαζαν κλωστοϋφαντουργικές μηχανές (όπως αυτές των Λαδόπουλων βλ. ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, Αρχείο Βιομηχανίας υιών Ε. Λαδόπουλου, φάκελοι 22 και 30)

²⁴¹ Αυτό, ίσως να μην ήταν τυχαίο, καθώς ως έμποροι βαμβακιού ήταν πολύ πιθανό να γνώριζαν από πού μπορούσαν να προμηθευτούν καλής ποιότητας βαμβάκι σε προσιτές τιμές.

²⁴² Βλ. σχετικά Χριστίνα Αγριαντώνη - Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 126 - Κ. Γερασιμίδης, *ό.π.*, σ. 69 - Σύμφωνα με συνέντευξη με τον συνταξιούχο δικηγόρο Δημ. Αθ. Κρίνο στην Ερμούπολη στις 14/8/2002. Επίσης για το υφαντουργείο "Μπαρμπέτα οι πληροφορίες διασταυρώθηκαν σε συνέντευξη με τον κ. Αντώνη Ρηγουίτσο, πρώην εργαζόμενο στη βιομηχανία Μπαρμπέτα και νυν εργαζόμενο στο Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης (Ερμούπολη, Αύγουστος 2002).

²⁴³ Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 78 και συγκεκριμένα βλ. απόδειξη επισκευής μηχανής των αδελφών Λαδόπουλου.

Πόλεμο, η στροφή των κεφαλαίων που είχαν κερδηθεί σε διάφορους τομείς, προς τη βιομηχανία²⁴⁴.

Αναλυτικότερα, το υφαντουργείο Μπαρμπέτα ιδρύθηκε το 1921 στην Ερμούπολη της Σύρου²⁴⁵ από τον Ευάγγελο Στ. Μπαρμπέτα, τον Σπυρίδωνα Σ. Κρυστάλλη και τους Δημήτριο και Θωμά Χρ. Κόκκινο. Διέθετε υφαντουργείο βαφείο, ήταν από τα μεγαλύτερα εργοστάσια του κλάδου και λειτουργούσε μέχρι πρόσφατα²⁴⁶. Έδρα του εργοστασίου ήταν η Ερμούπολη, ενώ οι αρχικές εγκαταστάσεις του (συνολικής έκτασης 3.400 τμ.) αποτελούμενες από το κυρίως εργοστάσιο, τις αποθήκες, τους βοηθητικούς και κενούς χώρους βρίσκονταν επί της –τότε- λεωφόρου Πτωχοκομείου, κοντά στο σημερινό Νοσοκομείο Σύρου²⁴⁷. Το εργοστάσιο Μπαρμπέτα ήταν εξοπλισμένο με τελειότατα –για την εποχή του- ελβετικά μηχανήματα του οίκου «Γκασπάρ»²⁴⁸. Στο Πανελλήνιο Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας του 1925 η επιχείρηση αναφέρεται με την επωνυμία «Μπαρμπέτας – Κόκκινος – Κρυστάλλης» με έδρα τη Σύρο και με προϊόντα τα υφάσματα από βαμβάκι²⁴⁹. Λίγα χρόνια μετά την ίδρυσή του, στο «Πανόραμα της Σύρου» του Κ. Γερασιμίδη αναφέρεται ως «Εργοστάσιον Βαμβακερών Υφασμάτων Ευάγγελου Σ. Μπαρμπέτα» με έδρα τη Σύρο²⁵⁰.

²⁴⁴ Χριστίνα Αγριαντώνη, «Βιομηχανία», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, ό.π., σ. 210.

²⁴⁵ Βλ. Κ. Γερασιμίδης, ό.π., Σύρος 1933, διαφημιστικό έντυπο εταιρείας "Μπαρμπέτα".

²⁴⁶ Χριστίνα Αγριαντώνη - Αγγελική Φενερλή, ό.π., σ. 131.

²⁴⁷ Βιβλιοθήκη Σταύρου Βαφία (Ερμούπολη) αρ. 727 α' 2, "Υφαντήριο Σύρου Ευάγγελος Σ. Μπαρμπέτας Α.Ε.", Καταστατικόν, φύλλον Δελτίου Ανω. Εταιρειών, αρ. 86/1936, 370/1956, 196/1958 και ιδιαίτερα βλ. το άρθρο 5 του Δελτίου Ανω. Εταιρειών, αρ. 86/1936.

²⁴⁸ Κ. Γερασιμίδης, ό.π. (διαφημιστικό έντυπο εταιρείας).

²⁴⁹ *Πανελλήνιο Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας...* ό.π., τ. Β', μέρος Β', Αθήνα 1925, σ. 21.

²⁵⁰ Κ. Γερασιμίδης, ό.π. (διαφημιστικό έντυπο εταιρείας).

β. Η μετατροπή του εργοστασίου σε Ανώνυμη Εταιρεία

Η εταιρεία μετατράπηκε σε ανώνυμη το 1936 με την επωνυμία «Υφαντήριο Σύρου Ευάγγελος Σ. Μπαρμπέτας Ανώνυμος Εταιρεία» με έδρα την Ερμούπολη²⁵¹. Η διάρκεια της εταιρείας ήταν 30 χρόνια, ενώ το μετοχικό της κεφάλαιο ορίστηκε αρχικά στα 14.000.000 δρχ. και διαιρέθηκε σε 14.000 μετοχές, ονομαστικής αξίας 1000 δρχ. η καθεμία²⁵². Αξίζει να σημειωθεί ότι το Διοικητικό Συμβούλιο της εν λόγω εταιρείας αποτελούνταν από τους Ευάγγελο Σ. Μπαρμπέτα²⁵³ που είχε την συντριπτική πλειοψηφία των μετοχών (12.000 μετοχές), τον Δημήτριο Σ. Μπαρμπέτα (500 μετοχές), τον Σταύρο Χατζηδάκη (200 μετοχές) και τον Γεώργιο Α. Καλόξυλο (επίσης 200 μετοχές)²⁵⁴. Το σημαντικότερο είναι ότι οι παλαιότεροι συνεργάτες Κρυστάλλης και ο Κόκκινος, σ' αυτήν τουλάχιστον τη φάση, δε συμμετέχουν όχι μόνο στην διοίκηση, αλλά ούτε καν ως απλοί μέτοχοι της εταιρείας²⁵⁵.

Σκοπός της επιχείρησης ήταν η βιομηχανία υφαντουργίας και γενικότερα η βιομηχανία βάμβακος²⁵⁶, γι' αυτό και στα προϊόντα της εταιρείας συγκαταλέγονται δρίλλια, καπαρτίνες, οξφόρδια, στρωματσόπανα, εσωφόρια, τσαγκαρόπανα, καπαρτίνες υποδημάτων κ.α.²⁵⁷.

²⁵¹ Βλ. καταστατικό, αρ. 32000 και Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίο Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 86/1936, άρθρο 1.

²⁵² *Ο.π.*, άρθρα 3 και 4.

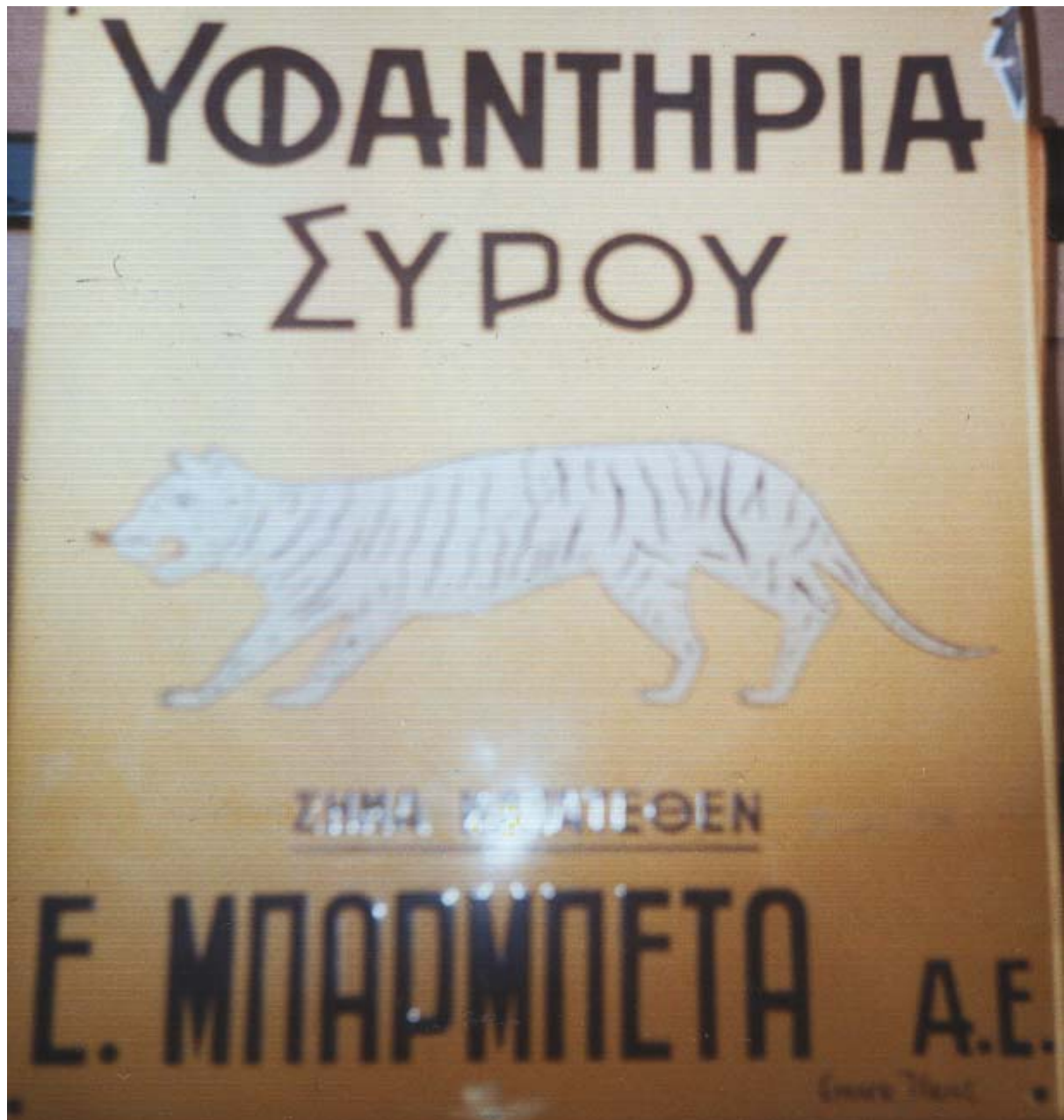
²⁵³ Σύμφωνα με το καταστατικό ορίστηκε Ο Ευάγγελος Μπαρμπέτας γενικός διευθυντής της εταιρείας για την πρώτη εξαετία από της σύσταση της Α.Ε. Βλ. Το καταστατικό, άρθρο 18.

²⁵⁴ Στο άρθρο 30 του καταστατικού ορίζονται οι δύο τακτικοί και οι δύο αναπληρωματικοί ελεγκτές.

²⁵⁵ *Ο.π.*, άρθρο 5 και άρθρο 9.

²⁵⁶ *Ο.π.*, άρθρο 2.

²⁵⁷ Κ. Γερασιμίδης, *ό.π.*

Σήμα Κατατεθέν του υφαντηρίου Σύρου «Ευάγγελος Μπαρμπέτας Α.Ε.»
Το παραπάνω σήμα βρίσκεται στα ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, στην Ερμούπολη και είναι τοποθετημένο πάνω στο σχετικό αρχείο (φωτογρ. Αύγουστος 2002). (Να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη μεταλλική ταμπέλα είναι κατασκευασμένη στο εργοστάσιο εμαγιέ της Κέας).

γ. Η μετέπειτα λειτουργία του εργοστασίου

Ο Ευάγγελος Στ. Μπαρμπέτας δεν περιορίστηκε στην ίδρυση και λειτουργία του παραπάνω υφαντηρίου. Απ' ό,τι φαίνεται συμμετείχε στο μετοχικό κεφάλαιο της εταιρείας «Νηματοουργείου Σύρου Βαρδάκας Α.Ε.», έχοντας μάλιστα 1000 μετοχές επί συνόλου 23.000, εξασφαλίζοντας έτσι το 4,3% περίπου του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρείας Βαρδάκα²⁵⁸.

Μια τέτοια ενέργεια δεν είναι τυχαία, καθώς, όπως αναφέρεται στο πρακτικό της έκτης τακτικής Γενικής Συνέλευσης των μετοχών της εταιρείας «Νηματοουργείον Σύρου Βαρδάκας Α.Ε.», ο Ευάγγελος Μπαρμπέτας, προμηθευόταν νήματα από το νηματοουργείο Βαρδάκα για το δικό του υφαντήριο. Μάλιστα πρότεινε την ανανέωση των μηχανημάτων του νηματοουργείου, καθώς, όπως διατυπώνει ο ίδιος: «...εάν κρίνω επί των νημάτων τα οποία μοι χορηγεί η εταιρία προς ύφανσιν εν τω Υφαντηρίω μου πρέπει να είπω ότι, παρά τας καταβαλομένας προσπάθειάς παρά της Διοικήσεως της Εταιρίας (Βαρδάκα) και παρά την χρησιμοποιουμένην αρίστην ποιότητα βάμβακος, η βιομηχανική απόδοσις δεν είναι η προσήκουσα, οφειλομένη εις την παλαιότητα και ελαττωματικότητα πλείστων εκ των μηχανημάτων της Εταιρίας...»²⁵⁹.

Το εργοστάσιο «Μπαρμπέτα» συνέχισε τη λειτουργία του αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Ήδη το 1945 αναφέρεται το «Υφαντήριον Σύρου Μπαρμπέτας Α.Ε.», ενώ ο Ευάγγελος Σ. Μπαρμπέτας είναι το 3^ο εκλεγμένο μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης Βιομηχάνων Σύρου (6 Ιουνίου 1948)²⁶⁰. Στον οδηγό της ελληνικής βιομηχανίας του 1949 αναφέρεται το υφαντήριο «Ευάγγελος Σ. Μπαρμπέτας» με έδρα τη Σύρο²⁶¹.

Αναφορικά με το πελατολόγιο του εργοστασίου «Μπαρμπέτα» πρέπει να επισημάνουμε ότι τα περισσότερα διασωθέντα έγγραφα εντάσσονται χρονικά στη μεταπολεμική περίοδο, επομένως, μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Επισημαίνουμε λοιπόν ότι μεταπολεμικά η παραγωγή της εταιρείας Μπαρμπέτα

²⁵⁸ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 7 και φάκελος 1000, υποφάκ. 5.

²⁵⁹ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 3, "πρακτικόν υπ' αριθμ. 6 της έκτης τακτικής Γενικής Συνελεύσεως της εταιρείας... "Νηματοουργείον Σύρου Βαρδάκας Α.Ε." της 9ης Δεκεμβρίου 1946", σ. 23.

²⁶⁰ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Ομοσπονδία Εμπόρων - Βιοτεχνών Κυκλάδων, Εμπορικό - Βιομηχανικό Επιμελητήριο Σύρου (στο εξής ΟΕΒΚ/ΕΒΕΣ)*, φάκελοι 131Α και 131Β.

²⁶¹ Βιβλιοθήκη Υπουργ. Εθν. Οικον., Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, *Οδηγός... ό.π.*, σ. 56.

προωθούνταν, μέσα από ένα εκτεταμένο δίκτυο αντιπροσώπων, σε όλες σχεδόν τις περιοχές της Ελλάδας²⁶².

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 προτείνεται η επέκταση και καθετοποίηση του υφαντουργείου «Ευάγγελος Στ. Μπαρμπέτας» σε βιομηχανία υφασμάτων και ετοιμών ενδυμάτων. Προτείνεται έτσι, σύμφωνα με την προκαταρκτική μελέτη, η ίδρυση εργοστασίου ετοιμών ενδυμάτων, η ίδρυση κλωστηρίου και η επέκταση των εγκαταστάσεων του υφαντηρίου και φινιριστηρίου²⁶³. Αν συνδυάσουμε την παραπάνω πρόταση της σχετικής μελέτης με την μαρτυρία του πρώην εργαζόμενου στην επιχείρηση, Αντώνη Ρηγούτσου, για τη δημιουργία την ίδια χρονική περίοδο κλωστηρίου στη θέση Τάλαντα (έξω απ' την Ερμούπολη), συμπεραίνουμε στο ότι οδηγούμαστε σε μία προσπάθεια καθετοποίησης της επιχείρησης²⁶⁴.

Ο Ευάγγελος Στ. Μπαρμπέτας (γεν. 1884) πέθανε το 1972²⁶⁵ και τα ηνία της επιχείρησης ανέλαβε ο γιος του, Σταύρος. Ο Σταύρος Ε. Μπαρμπέτας, λίγα χρόνια πριν τον θάνατό του πατέρα του και συγκεκριμένα το 1967, δημιούργησε ανώνυμη ναυτιλιακή εταιρεία στο εξωτερικό με την επωνυμία «Baroka Compania Naviera S.A. – Ναυτική Εταιρεία Μπαρόκα²⁶⁶ Α.Ε.». Παράλληλα στο συμφωνητικό της εταιρείας γίνεται λόγος για το πλοίο «Φλώρα»²⁶⁷ ιδιοκτησίας του Μπαρμπέτα και για ιδιωτικό συμφωνητικό νηολογίου του πλοίου «Παναγία Τηνιακιά». Στην εταιρεία συμμετείχαν οι Εμμανουήλ Καστρινάκης, έμπορος, και η Μαρία Αριστείδου - Ρώτα, αρχαιολόγος. Σκοπός της εταιρείας ήταν η ναυπήγηση, η αγορά η πώληση, η ανταλλαγή, η οικοδόμηση, η κατασκευή, η ναύλωση και η μεσιτεία πλοίων, καθώς και η άσκηση πράξεων και λογαριασμών²⁶⁸. Για την τύχη της εταιρείας δεν έχουμε πληροφορίες. Ωστόσο, μπορούμε να συσχετίσουμε τη δημιουργία της με την προσπάθεια φυγής των κεφαλαίων των μετόχων σε «σημαίες ευκολίας ή ευκαιρίας», εκμεταλλευόμενοι τις φορολογικές και νομικές διευκολύνσεις που προκύπτουν απ' αυτές²⁶⁹.

²⁶² ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Μπαρμπέτα*, φάκελος 1814 και συγκεκριμένα «Χρεωσταί: υπόλοιπον 31-12-1968».

²⁶³ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Μπαρμπέτα*, φάκελος 1814, υποφάκ. 8.

²⁶⁴ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *ό.π.*, και συνέντευξη με κ. Αντώνη Ρηγούτσο (Ερμούπολη, Αύγουστος 2002).

²⁶⁵ Πέπη Γαβαλά - Ελένη Γαρέζου, *ό.π.*, σ. 428.

²⁶⁶ Η ονομασία «BAROKA» υποθέτω πως προέρχεται από την πρώτη συλλαβή των επιθέτων των μετοχών της εταιρείας (=ΜΠΑρμπέτας, ΡΩτα, ΚΑΣτρινάκης).

²⁶⁷ Το όνομα είναι της συζύγου του Ευάγγελου Μπαρμπέτα που πέθανε το 1965 (Πέπη Γαβαλά - Ελένη Γαρέζου, *ό.π.*, σ. 428).

²⁶⁸ ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Μπαρμπέτα*, φάκελος 2517.

²⁶⁹ Πρόκειται για εταιρείες, γνωστές με την ονομασία «companias navieras» που δημιουργούνται για λογαριασμό πλοίου που τίθεται κάτω από Παναμαϊκή ή Λιβιεριανή σημαία. Ο Έλληνας πλοιοκτήτης φαίνεται σαν πράκτορας συγκεκριμένης Παναμαϊκής ή Λιβιεριανής εταιρείας των οποίων οι

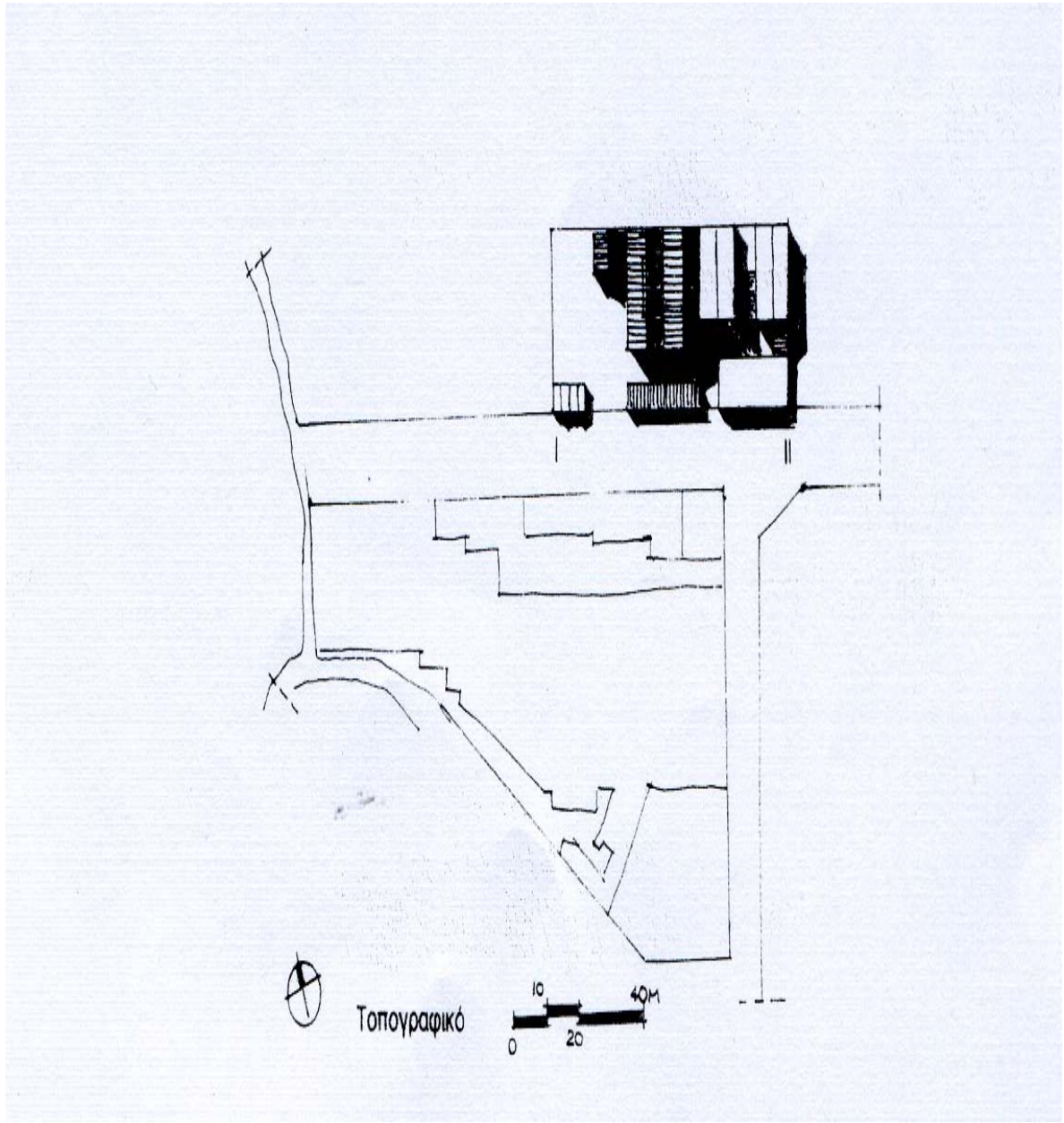
Επιπλέον, ο Σταύρος Μπαρμπέτας ήταν ιδιοκτήτης τριών τουριστικών σκαφών (δύο από τα οποία αναφέρθηκαν παραπάνω) και μέτοχος, κατά 40%, της Ομορρύθμου Εμπορικής Εταιρείας «Υφασματέμ» με έδρα την Αθήνα²⁷⁰.

Ωστόσο το μεγαλύτερο μέρος του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρείας «Ευάγγελος Στ. Μπαρμπέτας» πωλήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 στους Αφούς Κόκκινους, παλιούς συνεργάτες του εργοστασίου και προμηθευτές βαμβακιού. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο Σταύρος Μπαρμπέτας πώλησε και το τελευταίο μερίδιο του, λόγω οικονομικών του προβλημάτων.²⁷¹

διευθυντές είναι συνήθως σε διαφορετική χώρα απ' αυτή στην οποία έχουν τις επιχειρήσεις τους. Αυτή η οργανική διεύθυνση γίνεται για φοροαπαλλαγή και μείωση των δυσκολιών που μπορεί να προκύψουν σε νομικά θέματα. Βλ. σχετικά Gelina Harlaftis, *Greek shipowners and Greece, 1945-1975, from separate development to Mutual interdependence*, London (The Athlon Press) 1993, σ. 25. Επίσης, για τη φυγή των ναυτιλιακών κεφαλαίων προς τις λεγόμενες «σημαίες ευκολίας» βλ. Ελένη Θανοπούλου, «Η διεθνής Ναυτιλία στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα: κρίση και αλλαγές στην παγκόσμια ναυτιλιακή ιεραρχία», στο *Ιστορία και Ναυτιλία, 16^{ος} – 20^{ος} αι.*, επιμ. Τζελίνα Χαρλαύτη, Αθήνα (Στάχυ) 2001, σ. 367-382.- Ελευθέριος Α. Γεωργαντόπουλος, *Ναυτιλιακή Οικονομική και Πολιτική*, Πειραιάς (Στ. Καραμπελόπουλος) 1974, σ. 419-424.

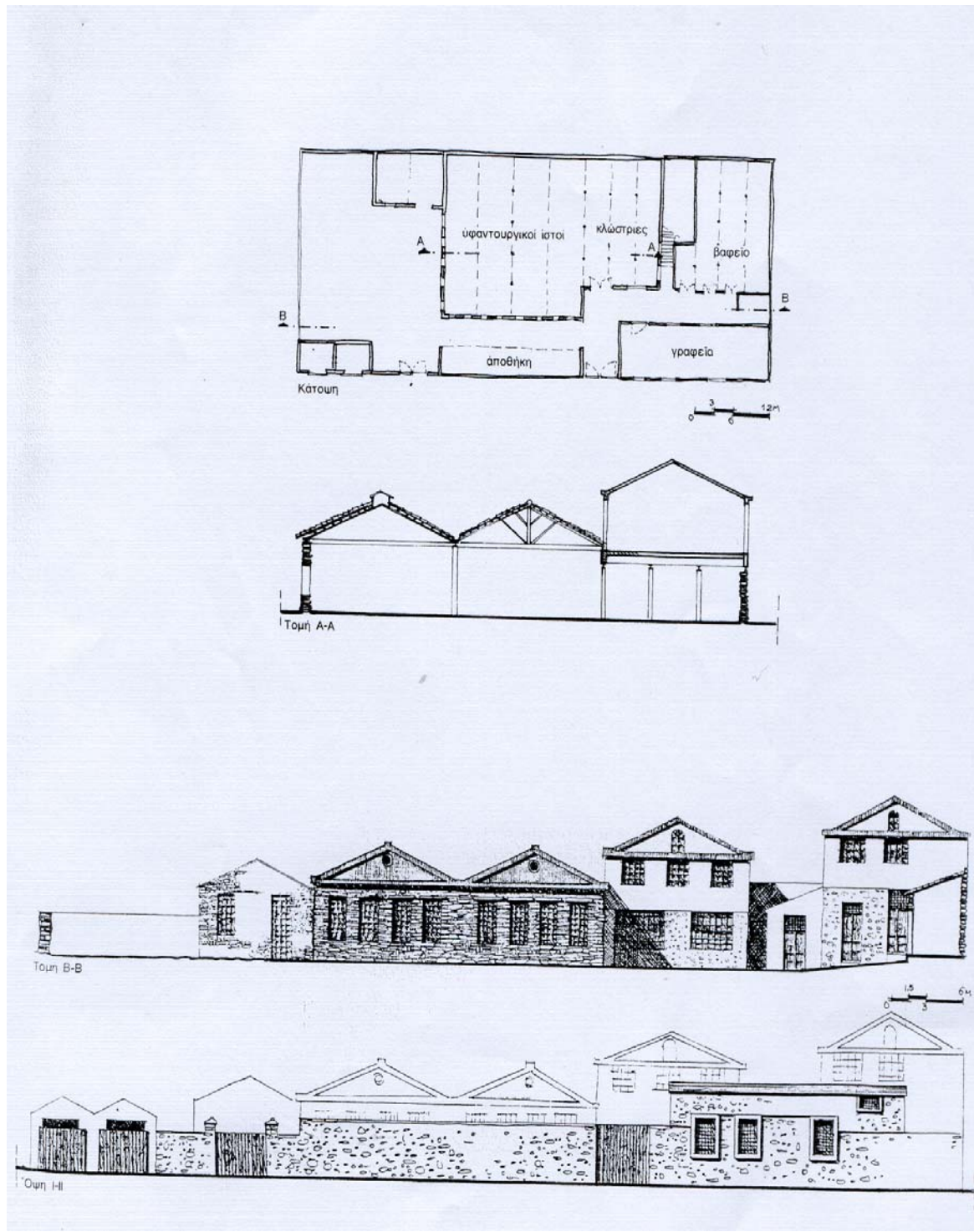
²⁷⁰ ΓΑΚ -Αρχαία Νομού Κυκλάδων, *Αρχαίο Βιομηχανίας Μπαρμπέτα*, φάκελος 1814, «Πληροφοριακόν Σημείωμα προς την Εμπορικήν Τράπεζαν της Ελλάδος».

²⁷¹ Σύμφωνα με συνέντευξη με τον Ευάγγελο Λεονταρίτη, πρώην βοηθό μηχανικό στην εταιρεία Α.Κ.Ε.Σ. (την περίοδο 1940-1953), πρώην υπεύθυνο μηχανικό όλων των μηχανημάτων του εργοστασίου Μπαρμπέτα (την περίοδο 1953-1983) και πρώην καθηγητή τεχνικής σχολής κλωστοϋφαντουργίας (Ερμούπολη 18 Αυγούστου 2001) - και σύμφωνα με συνέντευξη με τον Αντώνη Ρηγούτσο, πρώην μηχανικό της βιομηχανίας Μπαρμπέτα και νυν εργαζόμενο στο Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης (Ερμούπολη, 18 Αυγούστου 2001). Να σημειωθεί ότι το εργοστάσιο μετονομάστηκε το 1999 σε «Action Cotton» (τότε λειτουργούσε μόνο η μονάδα του βαφείου) και έκλεισε οριστικά στις 31 Μαρτίου του 2000.

Τοπογραφικό του εργοστασίου Μπαρμπέτα στην Ερμούπολη

Πηγή: Κωνσταντίνα Δεμίρη, *Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, ιστορική και τυπολογική διεύρυνση*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 1991, σ. 134.

Κάτοψη, τομή και όψη του εργοστασίου Μπαρμπέτα

Πηγή: Κωνσταντίνα Δεμίρη, *Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, ιστορική και τυπολογική διεύρυνση*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 1991, σ. 135.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ανταγωνισμοί: Μια πρώτη εικόνα

1. Η περίοδος πριν το Μεσοπόλεμο

Προκειμένου να ανιχνεύσουμε καλύτερα τις σχέσεις μεταξύ ομοειδών επιχειρήσεων θα εξετάσουμε τον μεταξύ τους ανταγωνισμό. Στην περίπτωση μας κάνουμε λόγο για βιομηχανικό και κατ' επέκταση οικονομικό ανταγωνισμό που επιδιώκει την επικράτηση ορισμένων αγαθών στην αγορά και τον περιορισμό ή την εξαφάνιση κάποιων άλλων. Ο οικονομικός ανταγωνισμός συσχετίζεται με το χαμηλό κόστος παραγωγής και τις χαμηλές τιμές, τις πρώτες ύλες και την ποιότητα των προϊόντων. Θετικές επιπτώσεις του οικονομικού ανταγωνισμού είναι η βελτίωση της ποιότητας των αγαθών και οι χαμηλές τιμές, ενώ στις αρνητικές συγκαταλέγεται ο αθέμιτος ανταγωνισμός που αποσκοπεί στην επικράτηση κάποιου απέναντι στους ανταγωνιστές του με μη επιτρεπτά μέσα. Στο μονοπωλιακό ανταγωνισμό έχουμε πολλές επιχειρήσεις που διαθέτουν το εμπόρευμα σε πολλούς αγοραστές και οι τελευταίοι θεωρούν το εμπόρευμα διαφοροποιημένο. Οι επιχειρήσεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους να αυξήσουν τα κέρδη τους και το ποσοστό τους στο σύνολο των πωλήσεων είτε με ανταγωνισμό τιμών, είτε με τη διαφήμιση (ή - στην περίπτωση μας- τη δυσφήμιση των προϊόντων των ανταγωνιστών) η οποία στοχεύει στο να πεισθούν οι αγοραστές ότι το εμπόρευμα της μιας επιχείρησης είναι πολύ καλύτερο από το εμπόρευμα της άλλης.

Αν και το υλικό που είχαμε στη διάθεση μας δεν μας επέτρεψε να επεκταθούμε περισσότερο, ωστόσο μας έδωσε μια εικόνα για το πώς εκφραζόταν ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις επιχειρήσεις και συγκεκριμένα τα εργοστάσια των Λαδόπουλων και Καρέλλα, τα οποία συστάθηκαν πριν το μεσοπόλεμο. Συγκεκριμένα, ο ανταγωνισμός του εργοστασίου Καρέλλα μ' αυτό του Λαδόπουλου αντικατοπτρίζεται στην αλληλογραφία της 13^{ης} Ιουνίου του 1897. Το γράμμα έχει την υπογραφή του Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου. Απ' ότι φαίνεται, ο ανταγωνισμός ήταν έντονος και αφορούσε την τιμή και την ποιότητα των προϊόντων. Συγκεκριμένα, ο Λαδόπουλος, απευθυνόμενος σε εμπορικό του αντιπρόσωπο σχετικά με τα δείγματα του Καρέλλα, επισημαίνει τα εξής:

«... Πράγματι, ούτος πωλεί ολιγότερον των ημετέρων, διότι (τα προϊόντα του) είναι εξ κατωτέρων (υλικών)... Το υφάδι των είναι με νήμα εντόπιον, και άμα το πράγμα

γένη ένδυμα, μετά δύο, τρείς ημέρας έρχεται και ζαρώνει και γίνεται...σαν κουβάρι, ενώ το ημέτερον είναι όλο εξ αγγλικού αρίστου νήματος και δεν παρουσιάζει τα ελαττώματα ταύτα... Ακόμα έβαψε (Ο Καρέλλας) το νήμα με πρόστιχη μπογιά και μόλις γίνει ένδυμα και το φορέση άνθρωπος, μετά 5 ημέρας γίνεται μαύρον και καταστρέφεται, εν ω το ιδικόν μας διατηρείται πολύν χρόνον. Όθεν, αν και πώλου μεν 5 λεπτά περισσότερον, το ιδικόν μας αξίζει και 10...». Απ' ότι φαίνεται ο Λαδόπουλος υπερασπίζεται την ποιότητα των προϊόντων του και θεωρεί κατώτερης ποιότητας τα αντίστοιχα του Καρέλλα. Επιπλέον δικαιολογεί και την τιμή τους, θεωρώντας μάλιστα ότι αξίζουν πολύ περισσότερο απ' αυτή.²⁷²

Σε άλλη επιστολή το 1897, οι Λαδόπουλοι υπερασπίζονται τα προϊόντα τους έναντι των αντίστοιχων που παράγονταν στον Πειραιά. Αναφερόμενοι στα προϊόντα των βιομηχάνων Ρετσίνα και Ψύχα επισημαίνουν τα εξής: «οίτινες δια να μας συναγωνισθώσιν εξέπεσαν τας τιμάς, αλλά συνάμα εψεύτησαν και το πράγμα τους. Κρατούμεν εδώ διάφορα δείγματα των και βλέπομεν οποία ποιότητα πωλούσιν, κατά 15 και 20 της ιδικής μας κατώτερα. Πώς λοιπόν κύριε Καρακασσόπουλε (=εμπορικός αντιπρόσωπος) να ξεπέσωμεν τας τιμάς, αφού, αναλόγως της ποιότητας των πωλούμεν ευθυνότερα;».²⁷³

²⁷² ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Ε. Λαδόπουλου υιών*, κατάστιχο αριθ. 2.«Αντιγραφή Επιστολών, 7-6-1897 έως 23-8-1897» και συγκεκριμένα βλ. την επιστολή Λαδόπουλου προς Ν. Π. Πουλάκο (13-6-1897). Ο τελευταίος υπήρξε εμπορικός αντιπρόσωπος της εν λόγω εταιρείας. Στην επιστολή αυτή αναφέρονται και οι Βασιλική Θεοδώρου - Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 31.

²⁷³ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 32.

13. Ιανουαρίου

II.

Γράβωμιν εις τα βύσματα, τα του Δια
 ρίγια, εις αυτών εις ημιν κατασκευασθῆναι, προφρα
 ούτος τα κωμει ομνῶτιρον, τῶν ημιτίρωι, διότι, είναι με
 ματώτερα, δια τῶν ἐξῆς λόγους, οὗς καμνιλερωσῶσται πρὸς
 1^ο τε ὑπόθε. τῶν είναι με κῆμα ἰσοπίου, ζ' εἶρα τα πρῶ-
 μα μίτη ἰδουρα, (μῆτα' δύο ἢ τρεῖς ἡμίρας ἔρχεται, με
 φραῖτι ζ' ἰστικαμία ἀπορία (σαί κούβαρε) ἢ ἡ το ημι-
 τίρον είναι εἶρα ζ' ἀμμιου ἀρίστου ἡμέτος, ζ' δὲν περὶ
 σιὰσι τα ἰστικαμία ταῦτα, το πιάτις ζ' κομῆτις, δε
 ἰστικαμία ἡμμοῦς.

2^ο ἰδουρα εἶρα ζ' ἰστικαμία με πρόστικη ἡμοῦς, ζ' ἡμοῦς μίτη
 ἰδουρα εἶρα ζ' το φραῖτι ὁ ἀνδρωπας, μῆτα 5 ἡμίρας ἰστικα
 με ἰστικαμία ζ' καταστρίφεται, ἢ ἡ το ἰδιουῦν μας
 δρατικαμία πῶνι ῥοῦν. —

Ὅταν αἱ παραμῶμιν 5 λεπτά περισσῶτερον, το ἰδιουῦν μας
 εἶρα ζ' 10.

καὶ παραμῶμιν τα μαὶ ἀναμῆτι, αἱ ἡμμοῦς
 ταυ θρα. 200 εἶρα ἢ 2^ο σταυρούμακ δια τῶν αἰσῶν
 του παῖρου. ἰστικαμία δὲ ζ' τι περιουσία ζ' κεραιωῦμα
 εἶρα οἱ ἢ κῆμα εἶρα ζ' κῆμα. —

Τα εἶρα κῆμαίρινα μῆτωσιν ἢ τῆ ἀποδῆμα αἰσῶ
 πῶνι δῶσται ταῦτα πρὶ λιπτα 80 κατῆ ἰτήχου, ἢ
 μαὶ μῆτωσιν ζ' ἴσοι. —

αἰ. ἀστικαμία προδουμα
 εἶρα εἶρα

Πηγή: ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, Αρχείο βιομηχανίας Ε. Λαδόπουλου υιών, κατάστιχο αριθ. 2, «Αντιγραφή Επιστολών, 7-6-1897 έως 23-8-1897» και συγκεκριμένα βλ. την επιστολή Λαδόπουλου προς Ν. Π. Πουλάκο (13-6-1897).

2. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπόλεμου και εξής

Από τα διαθέσιμα στοιχεία που είχαμε στη διάθεση μας δεν εντοπίσαμε ανταγωνισμό ανάμεσα στα εργοστάσια του Βαρδάκα και του Μπαρμπέτα, που είναι και τα μεταγενέστερα χρονικά, καθώς το πρώτο είναι νηματουργείο και το δεύτερο υφαντουργείο. Μάλιστα τα δύο εργοστάσια συνεργάζονταν μεταξύ τους, καθώς ο Ευάγγελος Μπαρμπέτας ήταν μέτοχος της εταιρείας «Βαρδάκα» έχοντας 1500 μετοχές επί συνόλου 23.000 που ήταν το μετοχικό κεφάλαιο της εταιρείας²⁷⁴. Ο Ευάγγελος Μπαρμπέτας συμμετείχε στις γενικές συνελεύσεις της εταιρείας Βαρδάκα και μάλιστα στη συνέλευση της 15-4-1947 πρότεινε την ανανέωση των μηχανημάτων της εταιρείας, γιατί τα νήματα που του χορηγούσε προς ύφανση για το υφαντήριο του δεν ήταν καλής ποιότητας, «παρά τη χρησιμοποιούμενη άριστη ποιότητα βάμβακος, η βιομηχανική απόδοση δεν ήταν η προσήκουσα»²⁷⁵. Χρόνια αργότερα ο Μπαρμπέτας ίδρυσε δικό του νηματουργείο στη θέση «Τάλαντα», λίγο έξω από την πόλη.²⁷⁶

Απ' ό,τι φαίνεται από τη μελέτη της αλληλογραφίας, υπήρχε έντονος ανταγωνισμός ανάμεσα στο εργοστάσιο του Καρέλλα και το εργοστάσιο του Μπαρμπέτα. Συγκεκριμένα σε αλληλογραφία του εργοστασίου Καρέλλα, στα 1928, με τον αντιπρόσωπο του στη Θεσσαλονίκη, Ναούμ Γραμμένο, αναφέρεται το εργοστάσιο «Μπαρμπέτα» ως ανταγωνιστής της παραπάνω επιχείρησης. Οι επιστολές είναι γραμμένες σε έντονο ύφος, φανερώνουν ότι η επιχείρηση Καρέλλα παρακολουθούσε στενά τους ανταγωνιστές της και προσπαθούσε να κρατήσει τους πελάτες της, οι οποίοι, όπως φαίνεται, συχνά δεν ήταν ευχαριστημένοι.²⁷⁷ Απ' την άλλη σε αλληλογραφία του 1936 παρατηρούμε τη

²⁷⁴ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 7, «νοσοκομείο Σύρου, αποδοχή δωρεάς Ι. Κ. Βαρδάκα, 1947» και συγκεκριμένα βλ. τον πίνακα των μετόχων».

²⁷⁵ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 3, «Νηματουργείο Σύρου Βαρδάκας Α.Ε., Γενική Τακτική Συνέλευση της 15-4-1947, διάφορα σχετικά» και συγκεκριμένα βλ. το πρακτικό, υπ. αριθ. 6, της Έκτης Τακτικής Γενικής Συνέλευσης του 1946.

²⁷⁶ Βλ. μαγνητοφωνημένη συνέντευξη με τον κ. Αντώνη Ρηγούτσο, πρώην εργαζόμενο στη βιομηχανία Μπαρμπέτα και νυν εργαζόμενο στο βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης (Ερμούπολη, Αύγουστος 2002). Η δημιουργία κλωστηρίου απέβλεπε και στη μείωση του κόστους παραγωγής του υφαντουργείου «Μπαρμπέτα».

²⁷⁷ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Καρέλλα*, φάκελος 1116 (αλληλογραφία 1928). Ανάμεσα σε διάφορα έγγραφα και σημειώσεις ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αποδείξεις για το ενοίκιο στη Διεθνή Εμπορική και Βιομηχανική Έκθεση Θεσσαλονίκης, καθώς και οι μικροπαραγγελίες σε ντόπιους εμπόρους.

διεύθυνση του εργοστασίου Καρέλλα να προτρέπει τον αντιπρόσωπο της εταιρείας Ευθύμιο Κουτσόπουλο να μην κάνει υποχωρήσεις στις διαπραγματεύσεις του με τους πελάτες.²⁷⁸ Τα παραπάνω είναι ενδεικτικά των στόχων και της πολιτικής της συγκεκριμένης βιομηχανικής μονάδας.

Ο ανταγωνισμός των εργοστασίων συνεχίστηκε και μεταπολεμικά και είχε να κάνει περισσότερο με τα άλλα ομοειδή εργοστάσια που υπήρχαν στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Χαρακτηριστικά στο πρακτικό της Έκτης Τακτικής Γενικής Συνέλευσης του εργοστασίου Βαρδάκα, το 1946, αναφέρονται τα εξής: «Υπάρχει δίλημμα για την εταιρεία ή να βελτιώσει και να εκσυγχρονίσει τις εγκαταστάσεις της, κάτι που θα απαιτήσει σημαντικές δαπάνες, θα έχει όμως αντάλλαγμα την αύξηση και την ποιοτική βελτίωση των προϊόντων, μέσω του κόστους παραγωγής ή να αφήσει τις εγκαταστάσεις της ως έχουν, γεγονός όμως το οποίο, με την προσπάθεια την οποία καταβάλλουν άλλες ομοειδείς επιχειρήσεις, τόσο της Ελλάδας, όσον και των γειτονικών χωρών προς βελτίωσιν των εγκαταστάσεων των, θα μας οδηγήσει συντόμως εις την αδυναμίαν διαθέσεως των προϊόντων μας και συνεπώς εις οικονομικόν αδιέξοδον».²⁷⁹

²⁷⁸ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Καρέλλα*, φάκελος 577, «Ευθ. Κουτσόπουλος, 1936».

²⁷⁹ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 3, «Νηματοουργείο Σύρου Βαρδάκας Α.Ε., Γενική Τακτική Συνέλευση της 15-4-1947, διάφορα σχετικά» και συγκεκριμένα βλ. το πρακτικό, υπ. αριθ. 6, της Έκτης Τακτικής Γενικής Συνέλευσης του 1946, σ. 21-22.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Συγκρίσεις - Αναλογίες

1. Αριθμός εργατών

α. Πριν το μεσοπόλεμο

Η αλήθεια είναι ότι το αρχειακό υλικό είναι αρκετά μεγάλο, γι' αυτό και δύσκολο να μελετηθεί πλήρως. Επιπλέον τα περισσότερα έγγραφα ανήκουν στην μεταπολεμική περίοδο, καθώς πολλά στοιχεία του μεσοπολέμου έχουν καταστραφεί. Ωστόσο, θα επιδιώξουμε να δώσουμε μία, κατά το δυνατόν, αντιπροσωπευτική εικόνα. Συγκεκριμένα αναφορικά με τα εργοστάσια των Δ. Καρέλλα και των Υιών Λαδόπουλου που είναι και τα παλαιότερα χρονικά και από τα μεγαλύτερα του είδους τους, επισημαίνουμε τα εξής:

Το 1893 ο Καρέλλας απασχολούσε 120 κορίτσια, ενώ το αντίστοιχο εργοστάσιο του Πιερράκου 70²⁸⁰. Γύρω στα 1900 με 1901, όταν οι Λαδόπουλοι απασχολούσαν 300 εργάτες και ο Καρέλλας 190, στο εργοστάσιο Βελισσαρόπουλου εργάζονταν μόνο 80 άνδρες και κορίτσια.²⁸¹ Επιβεβαιώνεται η άποψη ότι πάνω από τα ¾ των εργατών που απασχολούνταν στην κλωστοϋφαντουργία ήταν γυναίκες²⁸². Λίγα χρόνια αργότερα, στα 1907, το εργοστάσιο των αδελφών Λαδόπουλου εξακολουθούσε να απασχολεί τους περισσότερους εργάτες. Σ' αυτό εργάζονταν 40 άνδρες και 220 αγόρια και κορίτσια (συνολικά 260 άτομα), έναντι 180 εργατών που απασχολούσε το εργοστάσιο Καρέλλα.²⁸³ Από τα παραπάνω φαίνεται ότι τα εργοστάσια των Λαδόπουλων και Καρέλλα ήταν από τα μεγαλύτερα στην Ερμούπολη, τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας τους· αυτό επιβεβαιώνουν τα γραφήματα 1 και 2, ενώ το εργοστάσιο των Λαδόπουλων φαίνεται ότι απασχολούσε σχεδόν διπλάσιο αριθμό εργατών έναντι του αντίστοιχου του Καρέλλα.

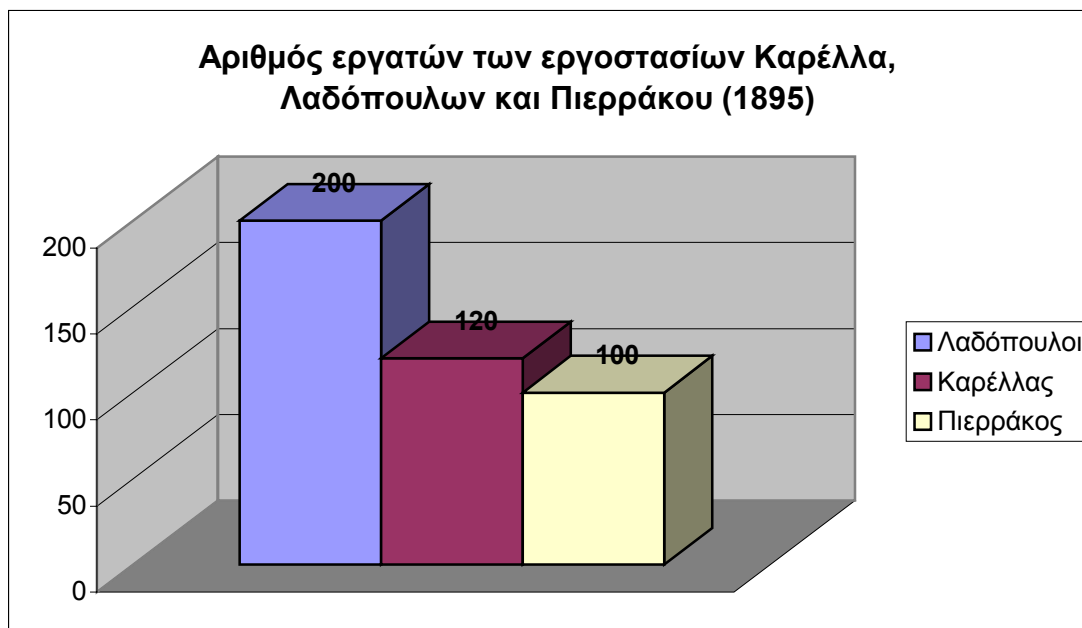
²⁸⁰ Foreign Office 1894, Annual series No 1362, ..., *ό.π.*, *Report for the year 1893...ό.π.*, σ. 13.

²⁸¹ Foreign Office 1901, Annual series No 2599, ..., *ό.π.*, *Report for the year 1900...ό.π.*, σ. 10 και Foreign Office 1901, Annual series No 2788, ..., *ό.π.*, *Report for the year 1901...ό.π.*, σ. 8.

²⁸² Ξενοφών Ε. Ζολώτας, *Η Ελλάς...ό.π.*, σ. 148. Βλ. και άποψη Ε. J. Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 65: « Οι εργαζόμενοι στη βαμβακοβιομηχανία ήταν, κατά το μεγαλύτερο μέρος γυναίκες και παιδιά...».

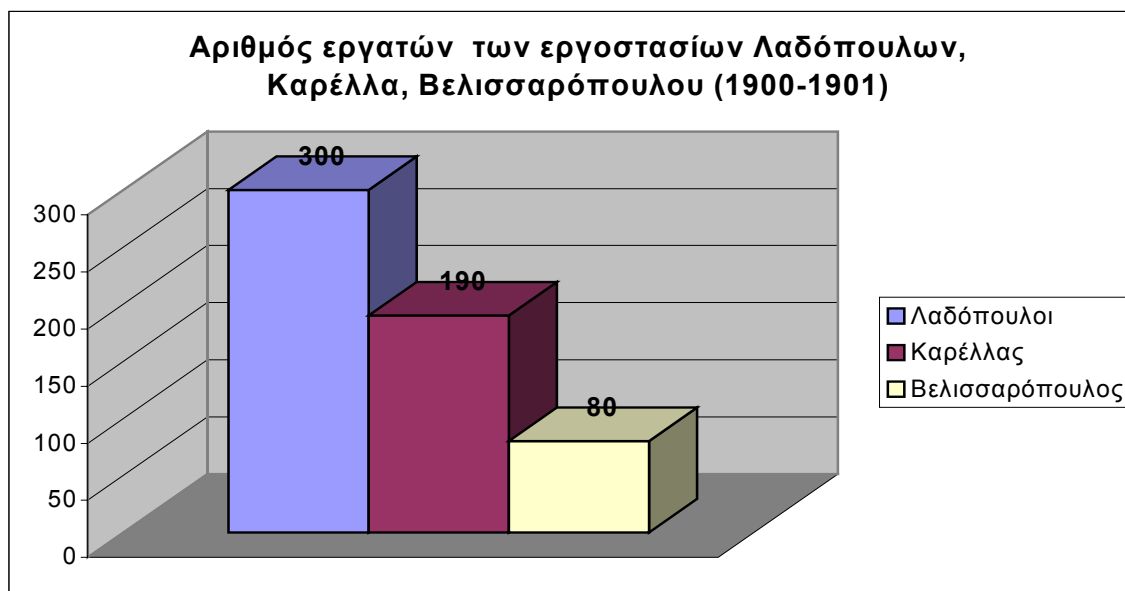
²⁸³ Foreign Office 1907, Annual series No 1204, ..., *ό.π.*, *Report for the year 1907 on the trade of the Cyclades*, London 1907, σ. 8-9.

ΓΡΑΦΗΜΑ 1

Πηγή: Εφημερίδα *Ήλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895, αριθ. 544.

ΓΡΑΦΗΜΑ 2

Πηγή: Foreign Office 1900, Annual series No 2599, *Diplomatic and consular reports on the trade and finance. Greece, Report for the year 1900 on the trade of the Cyclades*, σ. 10. - Foreign Office 1901, Annual series No 2788, ...ό.π., *Report for the year 1901...*, ό.π., σ. 8.

β. Την περίοδο του Μεσοπολέμου και εξής

Σύμφωνα με τη στατιστική της βιομηχανικής απογραφής του 1920, μικρές επιχειρήσεις χαρακτηρίζονταν εκείνες που απασχολούσαν 1-5 εργάτες, μεσαίες όσες διέθεταν από 6 μέχρι 25 εργάτες και μεγάλες εκείνες στις οποίες εργάζονταν από 26 εργάτες και πάνω²⁸⁴. Επομένως οι εταιρείες των Καρέλλα και Λαδόπουλων ανήκουν στην κατηγορία των «μεγάλων επιχειρήσεων». Όσον αφορά τα εργοστάσια του Βαρδάκα και του Μπαρμπέτα, δυστυχώς δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε στοιχεία που να μας δίνουν τον ακριβή αριθμό των εργατών τους κατά τον μεσοπόλεμο. Η βιομηχανική και βιοτεχνική απογραφή του 1920 μας δίνει μόνο γενικά στοιχεία ανά γεωγραφικές περιφέρειες (λ.χ. Νησιά του Αιγαίου, Κρήτη): το ίδιο και η απογραφή των καταστημάτων των βιομηχανικών και εμπορικών επιχειρήσεων που διενεργήθηκε τον Σεπτέμβρη του 1930.²⁸⁵

Συγκρίνοντας την απογραφή των βιομηχανικών καταστημάτων του 1930 με αυτή του 1920 παρατηρούμε ότι ο αριθμός των καταστημάτων της μεταποίησης σχεδόν διπλασιάζεται, ενώ ο αριθμός των απασχολομένων αυξάνεται κατά 35,5%. Τα καταστήματα που απασχολούν 1-5 άτομα κυριαρχούν αριθμητικά (92,3% του συνόλου των καταστημάτων), οι μεσαίες μονάδες των 6-25 ατόμων αποτελούν το 6,4% του συνόλου, ενώ, τέλος, οι μεγάλες μονάδες που απασχολούν πάνω από 25 εργάτες συνιστούν το 1,3% του συνόλου.²⁸⁶

Με αφορμή ένα ασυμπλήρωτο δελτίο της βιομηχανικής απογραφής του 1920 παρατηρήσαμε ότι τα στοιχεία που θα μπορούσαμε να αντλήσουμε θα ήταν πολύτιμα, καθώς ο ιδιοκτήτης ή ο διευθυντής του εργοστασίου καλείται να δώσει πληροφορίες για τη βιομηχανία του, τα προϊόντα της, τις παραγγελίες, τον αριθμό, το φύλο, την ηλικία των εργαζομένων και τον μηχανολογικό εξοπλισμό της εταιρείας. Ωστόσο, οι υπεύθυνοι της Στατιστικής Υπηρεσίας μας διαβεβαίωσαν ότι τα στοιχεία έχουν καταστραφεί, κι αν δεν έχουν, είναι απόρρητα. Επιπλέον δεν μας αφήνει πολλές ελπίδες το άρθρο 22 του Νόμου 36 περί Στατιστικής, σύμφωνα με το οποίο προβλέπεται ότι μετά την επεξεργασία των δελτίων από την υπηρεσία για την κατάρτιση της Βιομηχανικής Στατιστικής, ακολουθεί η καταστροφή των εγγράφων.

²⁸⁴ Ξενοφών Ε. Ζολώτας, *Η Ελλάδα...ό.π.*, σ. 33.

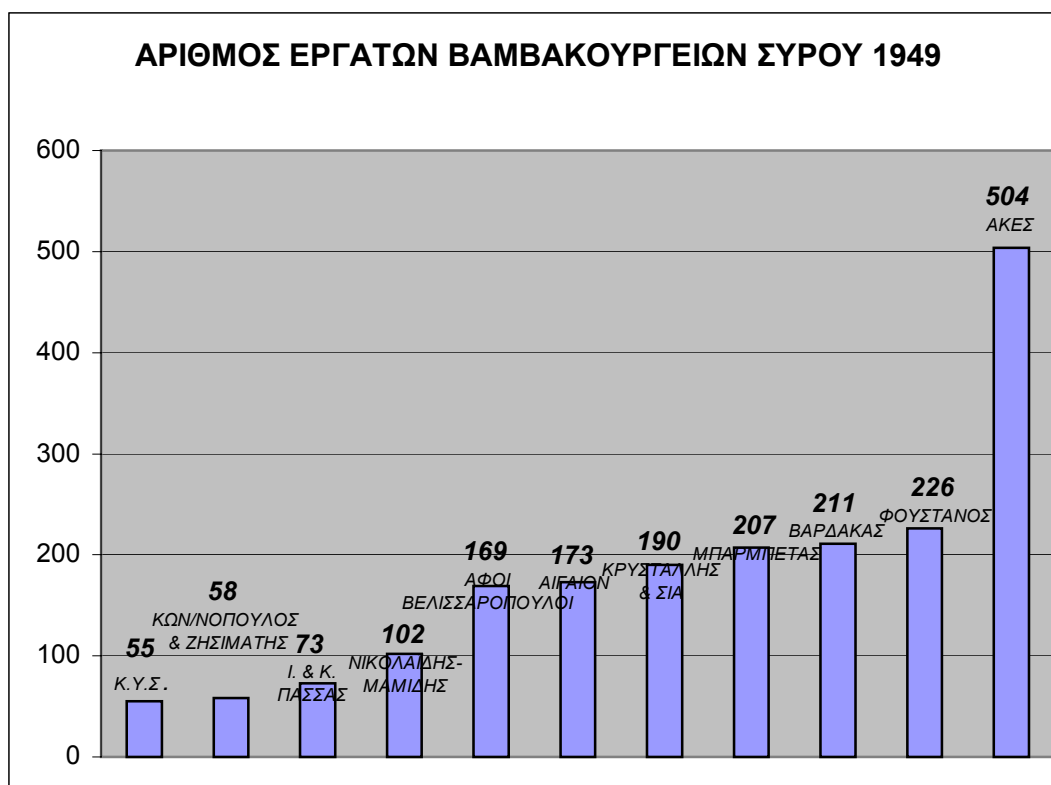
²⁸⁵ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Απογραφή των Καταστημάτων των Βιομηχανικών και Εμπορικών Επιχειρήσεων, ενεργηθείσα τον Σεπτέμβριον του 1930*, Αθήνα 1934, (βιβλιοθήκη Εθνική Στατιστικής Υπηρεσίας, αύξ. αριθ. 209).

²⁸⁶ Στάθης Τσοτσόρογος, *ό.π.,...τ. Α΄*, Η αργόσυρτη εκβιομηχάνιση

Μελετώντας μια μηνιαία κατάσταση πληρωμής του «Νηματοουργείου Σύρου Βαρδάκας Α.Ε.», που κατά προσέγγιση τη χρονολογούμε λίγα χρόνια πριν ή μετά το 1940 (το 1937 η εταιρεία έγινε Α.Ε.), καταγράφονται τα ονόματα περίπου 50 εργατών του εργοστασίου. Επιπλέον για τα εργοστάσια των Βαρδάκα και Μπαρμπέτα μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα από τις συγκρίσεις που επιτρέπουν οι αναλογίες των καταστάσεων. Το 1949 σε εμπιστευτικό έγγραφο της Ένωσης Βιομηχάνων Σύρου προς τη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών του νησιού, αναφέρεται ο ακριβής αριθμός όλων των κλωστοϋφαντουργείων της Σύρου. Αναλυτικότερα, ο Βαρδάκας απασχολούσε 211 εργάτες και ο Μπαρμπέτας 207, τη στιγμή που στο εργοστάσιο της Α.Κ.Ε.Σ εργαζόνταν 504 εργάτες, στην επιχείρηση των Αφών Βελισσαρόπουλων εργαζόνταν 169 εργάτες και στο εργοστάσιο Καρέλλα, που είχε πια την ονομασία «Κλωστοϋφαντήρια Αιγαίον Α.Ε.», 173²⁸⁷ (αναλυτικότερα στοιχεία δίνονται στο γράφημα 3). Όλα τα εργοστάσια εντάσσονται στις λεγόμενες «μεγάλες επιχειρήσεις», αφού ο αριθμός των εργατών είναι αρκετά μεγαλύτερος από το κατώτερο όριο (26 εργάτες). Από ότι παρατηρούμε, τα εργοστάσια του Καρέλλα, του Μπαρμπέτα και του Βαρδάκα είναι από τα μεγαλύτερα του είδους, ενώ το εργοστάσιο των Λαδόπουλων δεν αναφέρεται καθώς είχε μεταφερθεί, κατά την περίοδο της Κατοχής, στην Αθήνα.

²⁸⁷ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Ομοσπονδίας Εμπόρων και Βιοτεχνών Κυκλάδων/ Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Σύρου* (στο εξής ΟΕΒΚ/ ΕΒΕΣ), φάκελος 131/Γ (1949), «εμπιστευτικό έγγραφο της Ένωσης Βιομηχάνων Σύρου προς τη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Σύρου, 6 Ιουλίου 1949».

ΓΡΑΦΗΜΑ 3

Πηγή: ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο ΟΕΒΚ/ ΕΒΕΣ*, φάκελος 131/Γ (1949), «Εμπιστευτικό έγγραφο της Ένωσης Βιομηχάνων Σύρου προς τη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Σύρου, 6 Ιουλίου 1949».

2. Μηχανολογικός εξοπλισμός εργοστασίων

Τα εργοστάσια που εξετάζουμε προμηθεύονταν το μηχανολογικό εξοπλισμό τους από αγγλικούς (κυρίως) και ελβετικούς κατασκευαστικούς οίκους και δευτερευόντως από γαλλικές και γερμανικές εταιρείες. Μάλιστα κάποια εργοστάσια προμηθεύονταν μηχανήματα από ίδιες εταιρείες και συγκεκριμένα τους οίκους «Lord Brothers», «Hovart and Bulloh» και «Brooks and Doxey». Να σημειωθεί ότι η αποστολή των μηχανημάτων γινόταν μέσω ελληνικών και ξένων τεχνικών εταιρειών, όπως το τεχνικό γραφείο «Κωνσταντίνος Γκέρτσος και Σία»²⁸⁸ και την εταιρεία «Παπακωνσταντίνου Λαγάνας και Σία» με έδρα την Αθήνα. Στη Σύρο μάλιστα

²⁸⁸ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, Αρχείο Βιομηχανίας Καρέλλα, κατάστιχο 368 (Αλληλογραφία με τεχνικό γραφείο Κωνσταντίνος Γκέρτσος και Σία για την αγορά κινητήρα «Πίνκε Χόφμαν», Οκτώβρης 1934).

υπήρχε η εταιρεία «Χρήστος Α. Σπανομανώλης» που αναλάμβανε την αντιπροσωπεία και την προμήθεια παντός είδους μηχανημάτων.²⁸⁹ Παράλληλα, πολλές από τις μηχανές των εργοστασίων επισκευάζονταν στη Σύρο. Το μηχανουργείο των αδελφών Μπαρμπέτα αναλάμβανε τέτοιου είδους εργασίες²⁹⁰, καθώς και την κατασκευή «παντός είδους μηχανών», όπως τουλάχιστον διαφημίζει σε σχετική καταχώρησης στο «Πανόραμα της Σύρου».²⁹¹

Στα 1900 οι Λαδόπουλοι διέθεταν μηχανή 108 ίππων για το εργοστάσιο τους, ενώ ο Καρέλλας μια μικρότερης ιπποδύναμης 50 ίππων²⁹². Μάλιστα στην εφημερίδα Σφαίρα αναφέρεται ότι το εργοστάσιο των Λαδόπουλων είχε αρχικά 10.000 ατράκτους, αριθμός που ήταν πάνω από το όριο των ελληνικών βαμβακοβιομηχανιών της εποχής.²⁹³ Παράλληλα οι Λαδόπουλοι στα 1895 διέθεταν διπλάσιο αριθμό αργαλειών (50 τον αριθμό) από τον Καρέλλα (που διέθετε 26) – βλ. γράφημα 4.²⁹⁴ Παρατηρώντας την αναλογία εργατών ανά αργαλειό στην εταιρεία των Λαδόπουλων αντιστοιχούν 5 εργάτες ανά αργαλειό και στην εταιρεία του Καρέλλα 4-5 εργάτες. Από ότι φαίνεται ο Καρέλλας απασχολεί λίγο λιγότερους εργάτες ανά αργαλειό, γεγονός που μπορεί να φανερώνει καλύτερη οργάνωση της παραγωγής και λιγότερα λειτουργικά έξοδα.²⁹⁵

Στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας των εργοστασίων, ο μηχανολογικός εξοπλισμός τους φαίνεται ότι ήταν από τους πλέον σύγχρονους. Ο Βρετανός μάλιστα πρόξενος το 1899 επισημαίνει τη σπουδαιότητα των εργοστασίων Καρέλλα και Λαδόπουλων.²⁹⁶ Αλλά και το εργοστάσιο του Μπαρμπέτα διαφήμιζε στα 1933 (θυμίζουμε ότι ιδρύθηκε το 1921) ότι ήταν εξοπλισμένο με τελειότητα για την εποχή του ελβετικά μηχανήματα.²⁹⁷ Τα τελευταία μηχανήματα του εργοστασίου Καρέλλα που αγοράστηκαν κατά την περίοδο του μεσοπολέμου κατασκευάστηκαν τη δεκαετία

²⁸⁹ Πέτρος Μ. Στεφάνου, *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1928*, ό.π., σ. 160.

²⁹⁰ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, ό.π., σ. 78.

²⁹¹ Κ. Γερασιμίδης (επιμ. Ε. Μονογιός), *Το Πανόραμα της Σύρου...ό.π.* (αναφορικά με το παραπάνω διατυπώνουμε κάποιες επιφυλάξεις, καθώς η πηγή είναι διαφημιστικό έντυπο).

²⁹² Foreign Office 1901, Annual series No 2599, ..., ό.π., *Report for the year 1900...*, ό.π., σ. 10

²⁹³ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, ό.π., σ. 25 και εφημερίδα *Σφαίρα*, Πειραιάς 25 Νοεμβρίου 1895, αρ. 4092.

²⁹⁴ Εφημερίδα *Ήλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895, αρ. 544.

²⁹⁵ Για τον αριθμό των εργατών το 1900 βλ. Foreign Office 1901, Annual series No 2599, ..., ό.π., *Report for the year 1900...*, ό.π., σ. 10.

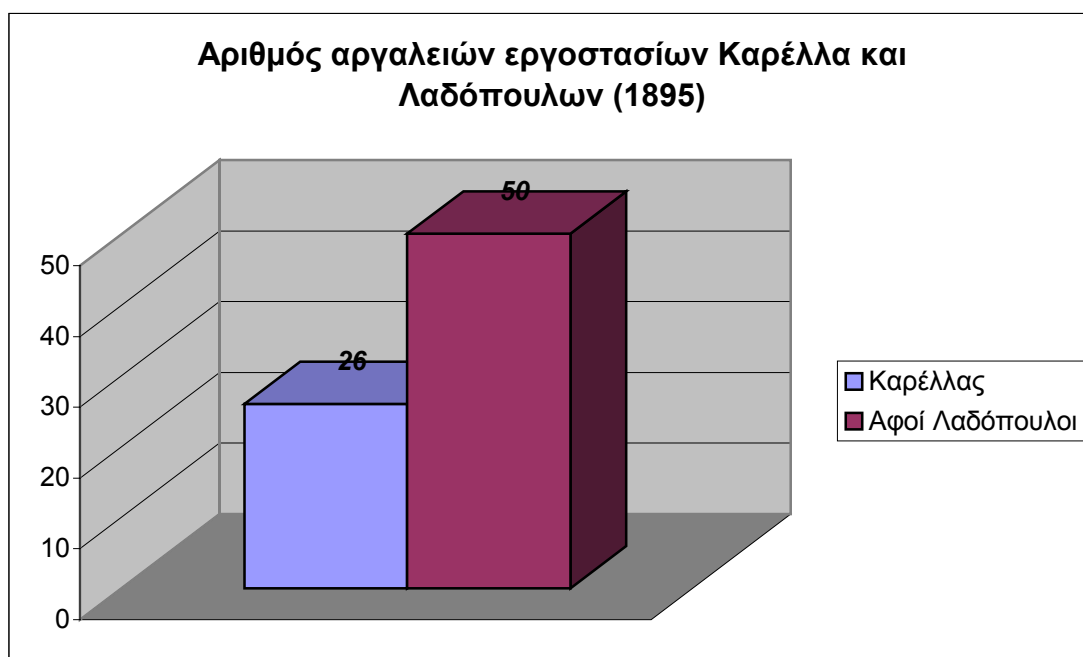
²⁹⁶ Foreign Office 1899, Annual series No 2252, ..., ό.π., *Report for the year 1898...*, ό.π., σ. 6.

²⁹⁷ Κ. Γερασιμίδης (επιμ. Ε. Μονογιός), *Το Πανόραμα της Σύρου...ό.π.* (αναφορικά με το παραπάνω διατυπώνουμε κάποιες επιφυλάξεις, καθώς η πηγή είναι διαφημιστικό έντυπο).

του 1930, το ίδιο και το μεγαλύτερο μέρος του εξοπλισμού του εργοστασίου Βαρδάκα που διέθετε και μηχανήματα του 1910 και του 1938-1939.²⁹⁸

Ωστόσο, από ότι φαίνεται τα μηχανήματα δεν αντικαταστάθηκαν από νέα, αλλά επισκευάζονταν προκειμένου να κρατήσουν περισσότερο διάστημα. Ενδεικτική είναι η εισήγηση του Ευάγγελου Μπαρμπέτα το 1947, στην οποία, ως μέτοχος της εταιρείας Μπαρμπέτα αναφέρθηκε στην άμεση ανανέωση των μηχανημάτων της εταιρείας, καθώς η ποιότητα των νημάτων «δεν ήταν η προσήκουσα»²⁹⁹. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι σε οικονομοτεχνική έκθεση του 1969 (;) θεωρείται η έλλειψη εκσυγχρονισμού των μηχανολογικών εγκαταστάσεων ως ένας από τους λόγους της παρακμής της βιομηχανίας της Ερμούπολης.³⁰⁰

ΓΡΑΦΗΜΑ 4

Πηγή: Εφημερίδα *Ήλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895, αριθ. 544.

²⁹⁸ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Καρέλλα*, κατάστιχα 177 και 368. – Εφημερίδα Ελεύθερος Κόσμος, Σύρος 30 Ιουλίου 1947.

²⁹⁹ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 3, «πρακτικόν υπ’ αριθ. 6 της Έκτης Τακτικής Γενικής Συνελεύσεως της Εταιρείας Νηματουργείων Σύρου Βαρδάκας Α.Ε.» της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1946», σ. 23.

³⁰⁰ ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Μπαρμπέτα*, φάκελος 1814, υποφάκ. 8.

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ
ΒΑΜΒΑΚΕΡΩΝ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Σ. ΜΠΑΡΜΠΕΤΑ

ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΩ 1921

ΕΝ ΣΥΡΩ.

Τηλεγ. Διεύθ. «ΜΠΑΡΜΠΕΤΑΝ» — Τηλέφωνον 1—63

ΤΕΛΕΙΟΤΑΤΑΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ
ΕΛΒΕΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΩΝ

ΟΙΚΟΥ ΓΚΑΣΠΑΡ

ΠΛΗΡΗ ΦΙΝΙΡΙΣΤΙΚΑ ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΑ

ΠΟΙΟΤΗΣ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΗ
ΧΡΩΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΤΕΡΕΩΤΑΤΟΙ

ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ

Δροίλλια, δίμιτα, φαντεζί, (Καμπαρδίνες)

Όξφόρτια, Σατινέδες, Στρωματσόπανα,

Έσωφόρια Ντόκ, Τσαγκαρόπανα,

Καμπαρδίνες Υποδημάτων.

Διαφήμιση του εργοστασίου του Ευάγγελου Μπαρμπέτα στα 1933, στην οποία, ανάμεσα στα άλλα αναφέρονται τα μηχανήματα του εργοστασίου, ελβετικής κατασκευής. Πηγή: Κ. Γερασιμίδης (επιμ. Ε. Μονογιός), *Το Πανόραμα της Σύρου*, Σύρος 1933.

ΧΡΗΣΤΟΣ Α. ΣΠΑΝΟΜΑΝΩΛΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΞΑΓΩΓΗ

ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΙ - ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑΙ

ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ

ΣΥΡΟΣ

Τηλεγραφική Διεύθυνσις

ΧΡ. ΣΠΑΝΟΜΑΝΩΛΗΝ-ΣΥΡΟΝ

Κώδικες

**BENTLEY'S
PRIVÉS**

ΕΙΔΙΚΟΤΗΣ

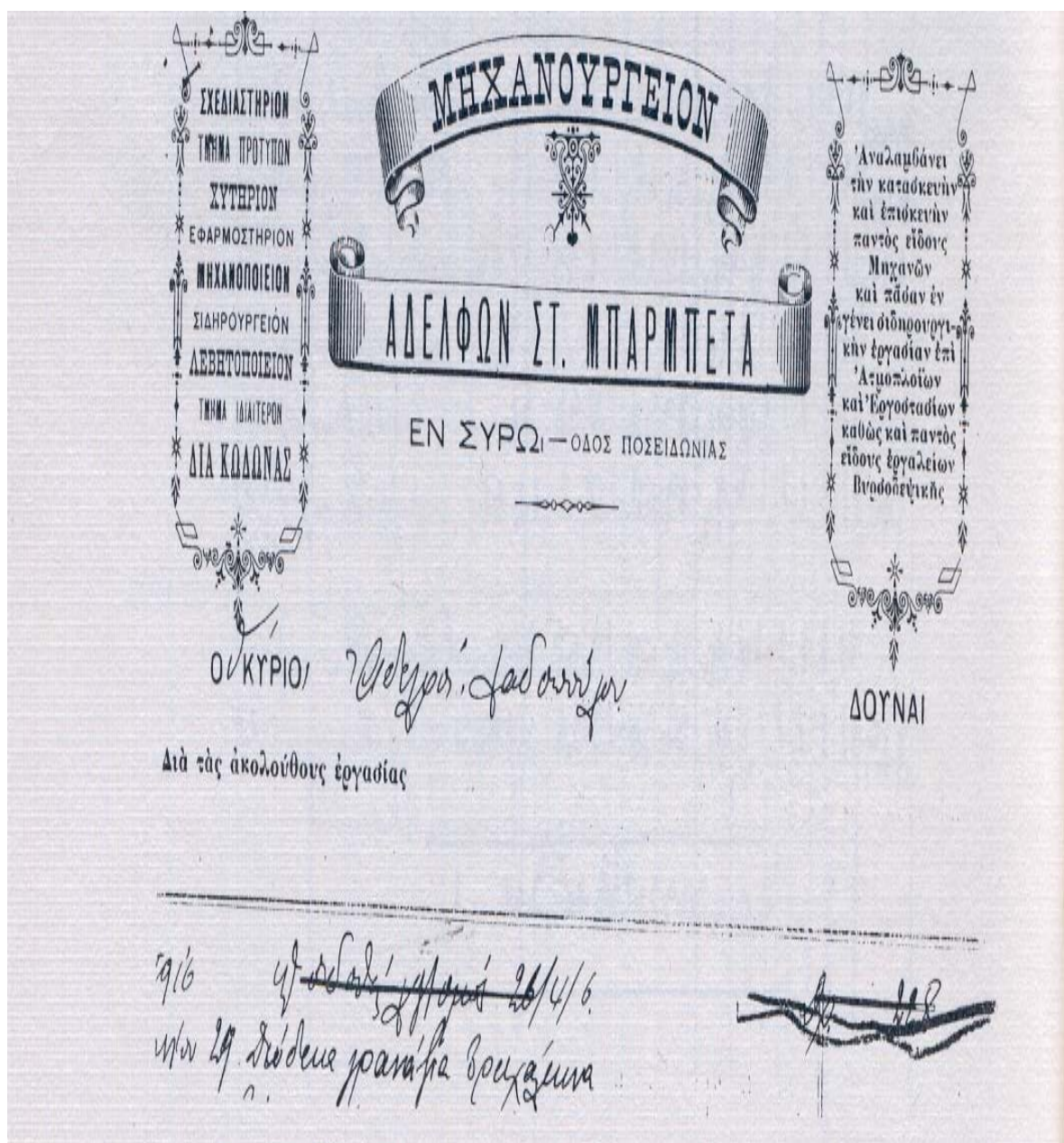
ΒΑΜΒΑΞ

ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΙ ΠΑΝΤΟΣ ΕΙΔΟΥΣ ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΤΕΧΝΙΚΟΝ

Ἐκτέλεσις χρηματιστηριακῶν ἐντολῶν ἐπὶ βάμβα-
κος καὶ ζακχάρων εἰς τὰ χρημασιστήρια Λίβερπούλ
Λονδίνου καὶ Νέας Ὑόρκης δι' ἀνεγνωρισμένου Τρα-
πεζομεσιτικῆ οἴκου,

Διαφήμιση τεχνικῆς εταιρείας προμήθειας καὶ αντιπροσωπείας μηχανημάτων
Πηγή: Πέτρος Μ. Στεφάνου, *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1929*, ἔτος 3^{ον}, Ερμούπολη
1928, σ. 160.

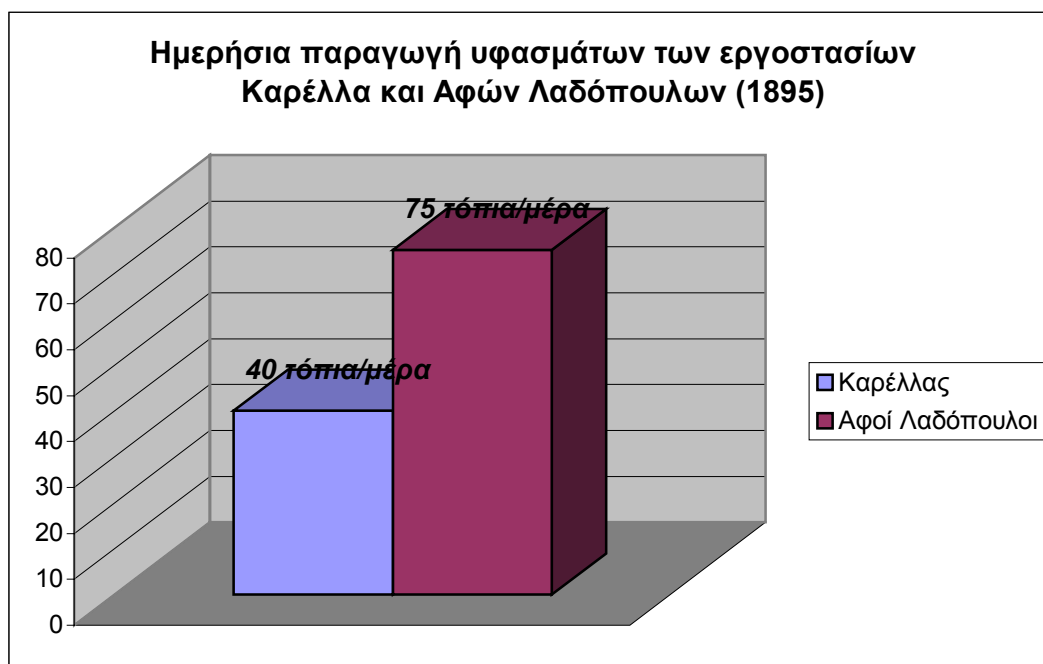

Επισκευές μηχανών εργοστασίου Λαδόπουλων από το μηχανουργείο των Αφών Μπαρμπέτα (απόδειξη Ιουνίου - Ιουλίου 1916)

Πηγή: Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *Το Αρχείο της Βιομηχανίας «Κλωστήριον και Υφαντήριον Ε. Λαδόπουλου υιών εν Σύρω»*, (Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού – Παράρτημα του περιοδικού «Μνήμων», αρ. 12), Αθήνα 1996, σ. 78.

3. Παραγωγή – οικονομικά μεγέθη

ΓΡΑΦΗΜΑ 5

Πηγή: Εφημερίδα *Ήλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895

Παρατηρώντας την ημερήσια παραγωγή υφασμάτων των εργοστασίων Καρέλλα και Λαδόπουλων (γράφημα 5) στην αρχή της λειτουργίας τους και συγκεκριμένα στα 1895, επισημαίνουμε τη διπλάσια σχεδόν παραγωγή του εργοστασίου των Λαδόπουλων (75 τόπια ημερησίως έναντι 40) σε σχέση με αυτή του εργοστασίου Καρέλλα, γεγονός που, ίσως, εξηγείται και από το διπλάσιο αριθμό εργατών και αργαλειών που διέθετε η επιχείρηση των Λαδόπουλων.³⁰¹ Η παραγωγή αυτή ήταν ιδιαίτερα σημαντική, αν λάβουμε υπόψη μας ότι τα εργοστάσια αυτά ήταν από τα μεγαλύτερα του είδους τους εκείνα τα χρόνια. Βέβαια, διατυπώνουμε μια επιφύλαξη αναφορικά με τον μέγεθος των τοπιών, καθώς δεν γνωρίζουμε για το αν τα τόπια υφάσματος διέφεραν από εργοστάσιο σε εργοστάσιο. Από την άλλη η παραγωγή των εργοστασίων σε υφάσματα μετρούταν εκείνη την εποχή σε τόπια, επομένως και σύμφωνα με την εφημερίδα *Ήλιος* της εποχής, που τα θεωρεί όμοια, αποτελούσε ένα μέτρο σύγκρισης για την ημερήσια παραγωγή των εργοστασίων.

³⁰¹ Εφημερίδα *Ήλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895, αρ. 544.

Δυστυχώς την περίοδο του μεσοπολέμου δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε συνολικά στοιχεία για την παραγωγή των εργοστασίων που εξετάζουμε. Ενδεικτικά στοιχεία εντοπίσαμε στο Δημοτικό Αρχείο της Ερμούπολης, τα οποία μας δίνουν μια εικόνα για το πώς διαμορφώθηκε η παραγωγή όλων των εργοστασίων που λειτουργούσαν στο τέλος του μεσοπολέμου στο νησί.

Στο γράφημα 6 εμφανίζεται η παραγωγή νημάτων των βαμβακουργείων της Ερμούπολης από το Μάη του 1939 μέχρι το Μάρτη του 1940. Το εργοστάσιο του Βαρδάκα έχει τη μεγαλύτερη παραγωγή, ακολουθεί η Ανώνυμος Κλωστοϋφαντουργική Εταιρεία Σύρου (Α.Κ.Ε.Σ.) και έπονται τα εργοστάσια των Φουστάνων και του Καρέλλα. Από ότι φαίνεται το μεγαλύτερο νηματουργείο της Ερμούπολης εκείνη την περίοδο ήταν αυτό της οικογένειας Βαρδάκα. Ωστόσο, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι το εργοστάσιο του Βαρδάκα είναι μόνο νηματουργείο, ενώ τα υπόλοιπα, με εξαίρεση το εργοστάσιο των Φουστάνων, είναι κλωστοϋφαντουργεία, με τάσεις καθετοποίησης και δεν παράγουν μόνο νήματα, αλλά και υφάσματα, κορδόνια, αποβάμβακα κ.α.

Στο γράφημα 7 εμφανίζεται η παραγωγή δριλλίων των εργοστασίων της Ερμούπολης την ίδια περίοδο. Στο σημείο αυτό, πρέπει να σημειώσουμε ότι τα περισσότερα κλωστοϋφαντουργεία παράγουν, ως επί το πλείστον, δρίλλια· πρόκειται για ανθεκτικά υφάσματα, που απορροφούνταν από την εσωτερική αγορά, κυρίως τους εργάτες και τους αγρότες. Πρώτο σε παραγωγή φαίνεται ότι ήταν το εργοστάσιο της Α.Κ.Ε.Σ., ακολουθεί το εργοστάσιο των Λαδόπουλων (Βιομηχανία Βάμβακος Ανώνυμος Εταιρεία Σύρου), ενώ σημαντική θέση στην παραγωγή φαίνεται να έχουν και τα υπόλοιπα από τα εργοστάσια που εξετάζουμε, όπως αυτό του Καρέλλα και του Μπαρμπέτα. Αξίζει να σημειωθεί ότι το εργοστάσιο του Καρέλλα δεν είναι το μοναδικό της εταιρείας, αλλά ένα από τα εργοστάσια της εν λόγω επιχείρησης που έδρευε στην Αθήνα. Πάντως, και μόνο το γεγονός ότι τα αναφερθέντα εργοστάσια είναι από τις λίγες βιομηχανίες (το πολύ 20) που λειτουργούσαν στο τέλος του μεσοπολέμου στην Ερμούπολη, φανερώνει τη δυναμική τους.³⁰² Από ότι φαίνεται η Α.Κ.Ε.Σ. αντικατέστησε τους Λαδόπουλους στην πρώτη θέση της παραγωγής που είχαν φτάσει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.³⁰³ Μάλιστα η τελευταία είχε την πρώτη θέση

³⁰² ΓΑΚ – Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, Γ2/3, υποφάκελος «βιομηχανία – εταιρείες περί του τρόπου πληρωμής των φόρων επί των εξαγομένων προϊόντων βιομηχανίας κ.λπ. (1939-1940)».

³⁰³ Να σημειώσουμε ότι η Α.Κ.Ε.Σ. εξαγοράστηκε από την Ελληνική Βιομηχανία Βάμβακος «Πειραική Πατραϊκή». Το 1963 διέθετε 5.000 περίπου ατράκτους. Βλ. σχετικά Χριστόφορος Α. Κατσάμπας, *Πιστεύοντας εις το μέλλον, το χρονικό μιας προσπάθειας*, Αθήνα 1966, σ. 340. – Κατά τον

στην παραγωγή δριλλίων και τη δεύτερη στην παραγωγή νημάτων, γεγονός που φανερώνει και την τάση της εταιρείας για καθετοποίηση της παραγωγής. Αντίθετα, η εταιρεία των Λαδόπουλων φαίνεται να περιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά στην παραγωγή δριλλίων.

Στην αρχή της λειτουργίας του, το εργοστάσιο του Καρέλλα παρήγαγε χρωματιστά δρίλλια, βαμβακερά και άλλα είδη ρουχισμού από ανθεκτικό ύφασμα που προοριζόταν για τους εργάτες και γενικότερα, νήματα και υφάσματα από βαμβάκι.³⁰⁴ Βαμβακερά νήματα, υφάσματα και πετσέτες παρήγαγε και το εργοστάσιο των Λαδόπουλων.³⁰⁵ Το νηματουργείο Βαρδάκα παρήγαγε μόνο νήματα από βαμβάκι, ενώ το εργοστάσιο Μπαρμπέτα διάφορα βαμβακερά υφάσματα.³⁰⁶

Στο τέλος του μεσοπολέμου η Α.Κ.Ε.Σ., εκτός από δρίλλια και νήματα παρήγαγε αποβάμβακα, οι Αφοί Βελισσαρόπουλου παρήγαγαν δρίλλια και τουλουπάνια, οι Αφοί Καρέλλα τίλμα (στουπιά) νήματα, προσόψια, δρίλλια και αποβάμβακα, ο Βαρδάκας νήματα, ο Μπαρμπέτας δρίλλια, οι Νικολαΐδης – Μαμίδης δρίλλια, φυτίλια, κορδόνια, οι Π. και Γ. Φουστάνος νήματα, κόμπους και αποβάμβακα, ενώ οι Λαδόπουλοι και οι Κρυστάλλης και Τσαγκαράκης μόνο δρίλλια.³⁰⁷

Σύμφωνα με στοιχεία που προκύπτουν από το Δημοτικό Αρχείο της πόλης, τα εργοστάσια του Καρέλλα και των Λαδόπουλων παρουσιάζουν μια εποχικότητα στις πωλήσεις, καθώς το χρονικό διάστημα Σεπτεμβρίου – Ιανουαρίου οι πωλήσεις σε υφάσματα για την κατασκευή ρουχισμού αυξάνονται και προσαρμόζονται στις ανάγκες της αγοράς. Ο Μπαρμπέτας σημειώνει μια ακατάστατη πορεία και πιθανόν να εκμεταλλευόταν ευκαιρίες και να έλεγχε αποσπασματικά αγορές. Ο Βαρδάκας φαίνεται να έχει εντελώς αντίστροφη πορεία από αυτή του Καρέλλα και του

Ευάγγελο Λεονταρίτη που εργάστηκε στην Α.Κ.Ε.Σ. την περίοδο 1940-1953, η εν λόγω εταιρεία εκείνη την εποχή διέθετε τους περισσότερους εργάτες και είχε τη μεγαλύτερη παραγωγή στο νησί. Μάλιστα παραθέτω τη μαρτυρία του, για την οποία διατυπώνω ορισμένες επιφυλάξεις, καθώς δεν μπόρεσα να τη διασταυρώσω, σύμφωνα με την οποία, το εργοστάσιο διέθετε το 1947 γύρω στους 700 εργάτες, ανάμεσα στους οποίους και αρκετούς Ρουμάνους [σύμφωνα με συνέντευξη με τον Ευάγγελο Λεονταρίτη, πρώην βοηθό μηχανικό της εταιρείας Α.Κ.Ε.Σ. (την περίοδο 1940-1953), πρώην υπεύθυνο μηχανικό όλων των μηχανημάτων του εργοστασίου Μπαρμπέτα (την περίοδο 1953-1983) και πρώην καθηγητή τεχνικής σχολής κλωστοϋφαντουργίας στην Ερμούπολη, Ερμούπολη 18 Αυγούστου 2001.

³⁰⁴ Foreign Office 1899, Annual series No 2252, ..., *ό.π.*, *Report for the year 1898...*, *ό.π.*, σ.6.

³⁰⁵ Foreign Office 1908, Annual series No 3990, ..., *ό.π.*, *Report for the year 1907...*, *ό.π.*, σ. 8-9.

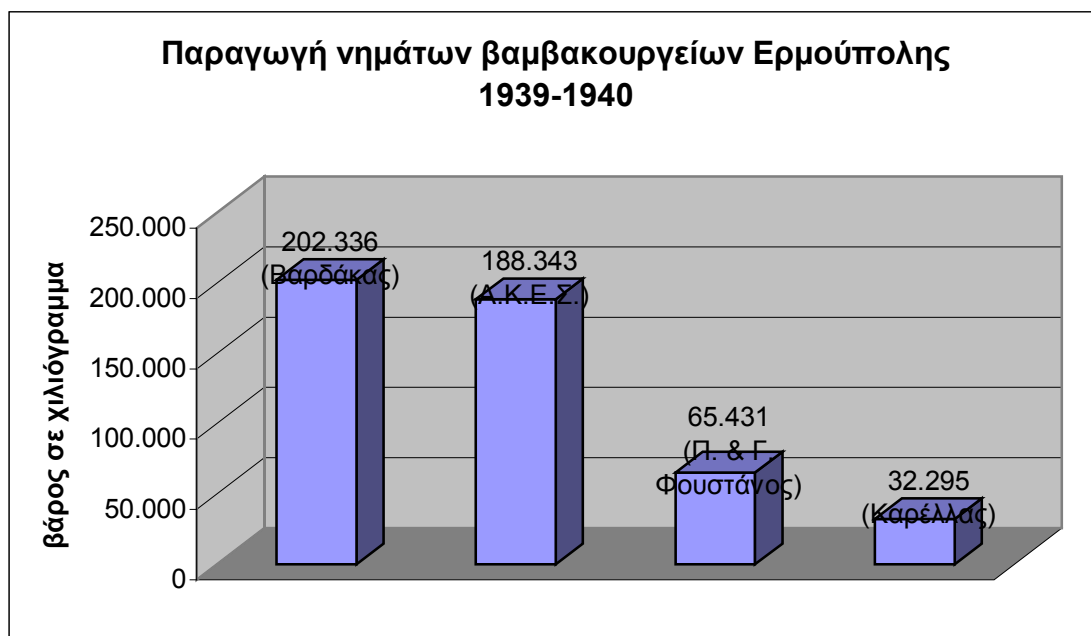
³⁰⁶ *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας 1821-1921*, *ό.π.*, 1923 και 1925, σ. 21 και 22 αντίστοιχα.

³⁰⁷ ΓΑΚ – *Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, Γ2/3*, υποφάκελος «βιομηχανία – εταιρείες περί του τρόπου πληρωμής των φόρων επί των εξαγομένων προϊόντων βιομηχανίας κ.λπ. (1939-1940)».

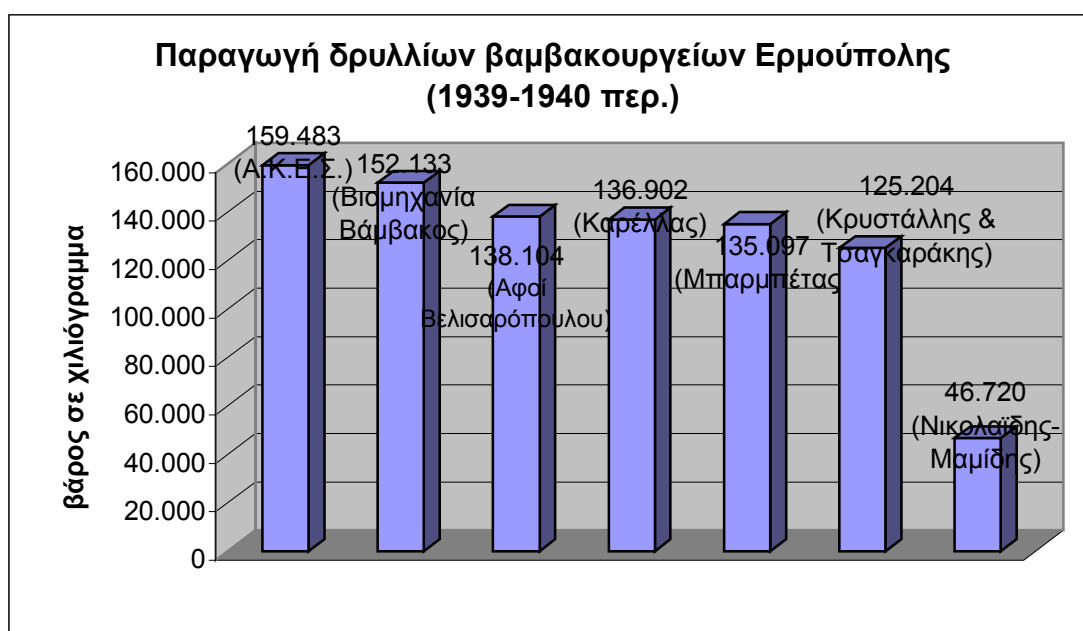
Λαδόπουλου. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι παρήγαγε νήματα και το νήμα έχει διαφορετική εποχικότητα και διαφορετική «συμπεριφορά» από το ύφασμα. Η αντίστροφη πορεία ίσως εξηγείται από το ότι η παραγγελία σε νήμα προηγείται της παραγωγής υφάσματος. Ωστόσο τα στοιχεία αφορούν ένα μικρό χρονικό διάστημα και περαιτέρω συμπεράσματα είναι παρακινδυνευμένα. Το κοινό στοιχείο στην παραγωγή των εργοστασίων είναι ότι από το Μάρτη του 1940 όλα τα εργοστάσια σημειώνουν μια αύξηση της παραγωγής τους.³⁰⁸

³⁰⁸ ΓΑΚ – Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, Γ2/3, ό.π.

ΓΡΑΦΗΜΑ 6

ΓΡΑΦΗΜΑ 7

ΓΑΚ – Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, Γ2/3, υποφάκελος «βιομηχανία – εταιρείες περί του τρόπου πληρωμής των φόρων επί των εξαγομένων προϊόντων βιομηχανίας κ.λπ. (Απρίλης 1939- Μάρτης 1940)».

Συγκρίνοντας τις επιχειρήσεις τον καιρό που μετατράπηκαν σε Ανώνυμες Εταιρείες, βλέπουμε ότι η εταιρεία των αδελφών Λαδόπουλου, με την επωνυμία «Βιομηχανία Βάμβακος Ανώνυμος Εταιρεία Σύρου», είχε μετοχικό κεφάλαιο 10 εκατομμύρια δρχ., έναντι 20 εκατομμυρίων δραχμών των «Κλωστοϋφαντηρίων Δ. Καρέλλα». Στον ισολογισμό του 1927 της εταιρείας των αδελφών Λαδόπουλου, το κέρδος «εξ εμπορευμάτων εν γένει» ανήλθε στα 5.921.153,95 δρχ., έναντι 5.988.688,15 δρχ. των κλωστοϋφαντηρίων Καρέλλα. Παράλληλα το μέρος της εταιρείας Καρέλλα που μοίρασε στους μετόχους της ανήλθε στις 1.305.483 δρχ. έναντι 800.000 δρχ. της εταιρείας των Λαδόπουλων.³⁰⁹ Επιχειρώντας μια ερμηνεία του φαινομένου αυτού θα λέγαμε πως είμαστε σε μια περίοδο, λίγο πριν το θάνατο του πλέον δραστήριου από τα αδέλφια Λαδόπουλου, του Εμμανουήλ και επομένως η επιχείρηση διανύει μια περίοδο κάμψης. Παράλληλα, η οικογένεια Λαδόπουλου συνέχιζε να επενδύει σε άλλου είδους επιχειρήσεις (χρηματοπιστωτικές εργασίες, ναυπηγεία κ.α.), με αποτέλεσμα να μειωθεί η δυναμική της στον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας. Αντίθετα, σ' αυτόν αποκλειστικά τον τομέα επενδύουν οι τρεις γιοι της οικογένειας Καρέλλα, επιχειρώντας και τη δημιουργία δευτέρου εργοστασίου σε συνεργασία με την οικογένεια Βελισσαρόπουλου.³¹⁰

Μελετώντας το μετοχικό κεφάλαιο των εργοστασίων Βαρδάκα και Μπαρμπέτα, παρατηρούμε ότι στα 1936 το «Υφαντήριο Σύρου Ευάγγελος Μπαρμπέτας Α.Ε.» είχε μετοχικό κεφάλαιο 14.000.000 δρχ., ενώ το «Νηματουργείο Σύρου Βαρδάκας Α.Ε.» 18.000.000 δρχ. (1937).³¹¹

Από ότι προκύπτει, το εργοστάσιο των Λαδόπουλων δεν έχει στο τέλος του μεσοπολέμου τις δυνατότητες που διέθετε στα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του. Ωστόσο, διατηρεί μία από τις πρώτες θέσεις στην παραγωγή δριλλίων.

³⁰⁹ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 137 (& Ιουνίου 1928) και συγκεκριμένα βλ. ισολογισμό «Κλωστοϋφαντηρίων Δ. Καρέλλα Α.Ε. από 1 Ιανουαρίου 1927 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1927». – Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 67 (27 Μαρτίου 1928) και συγκεκριμένα βλ. ισολογισμό «Βιομηχανίας Βάμβακος Α.Ε. Σύρου, από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1927».

³¹⁰ Βλ. παρακάτω, στο κεφάλαιο για τους πολυδύναμους επιχειρηματίες.

³¹¹ Βλ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 86 (8 Απριλίου 1936), άρθρο 4 και Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 385 (17 Δεκεμβρίου 1937), άρθρο 4.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Εν Αθήναις
τῆ 7 Ἰουνίου 1928

ΔΕΛΤΙΟΝ ΑΝΩΝΥΜΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ

Ἀριθμὸς
φύλλου 137

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἱσολογισμοὶ κλπ.	
Γενικὸς Ἱσολογισμὸς τῆς Ἀνωνόμου Ἐταιρείας Κλωστο- φαντηρία Δ. Καρέλλα ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1927 ἕως 31 Δεκεμβρίου 1927. 1	Ἱσολογισμὸς τῆς Ἀνωνόμου Ἡλεκτρικῆς Ἐταιρείας Βόλου τῆς 31 Δεκεμβρίου 1927. 3
Γενικὸς Ἱσολογισμὸς τῆς Ἀνωνόμου Ἐταιρείας Ἑλλη- νικῶν Μηχανοποιῶν καὶ Σκευηγείων «Βασιλειάδης» χρήσεως 1927. 2	Γενικὸς Ἱσολογισμὸς τῆς Ἀνωνόμου Ἐταιρείας Πλο- σοποιίας Θεσσαλονίκης «Ὁ Γρανίτης» Α. Ε. τῆς 31 Δεκεμβρίου 1927. 4
	Γενικὸς Ἱσολογισμὸς τῆς Ἀνωνόμου Ναυτικῆς Ἐται- ρείας «Μεγαρίδας» Πειραιῶς ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου μέ- χρι 31 Δεκεμβρίου 1927. 5

ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΙ Κ.Α.Π.

ΚΛΩΣΤΟΨΦΑΝΤΗΡΙΑ Δ. ΚΑΡΕΛΛΑ Α. Ε. (1)
1ον Ἔτος.—Ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1927 — 31 Δεκεμβρίου 1927.

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ	ΠΑΘΗΤΙΚΟΝ
Γήπεδα, Κτίρια, καὶ μηχανήματα	Κεφάλαιον Μετοχικῶν Δρ. 20,000,000.—
Ἐργαστησίων Δρ. 24,957,158.—	» Ἀποθεματικῶν » 250,000.—
Προσθήκην » 3,576,798.55	Δίσμοι διαφορῶν » 10,739,460.45
Δρ. 28,233,956.55	Μέρισμα πληρωτέον » 1,000,000.—
Ἀποσβ. πῶ 1927 ἐπὶ κτι- ρίων Δρ. 310,000.—	Φόρος καθήκοντος προσόδου » 314,024.60
Μηχανα. 3,634,934.80 » 3,944,934.80 Δρ. 24,289,021.75	Υπόλοιπον κερδῶν εἰς νέον » 17,233.20
Γράμματα καὶ νῆματα » 5,696,217.60	
Βάλανα » 1,378,042.—	
Ποσὶ ἐν ταῖς ἀποθήκαις » 825,992.90	
Ἐπιτοκία τοποθετήσεως » 25,584.60	
Ποσίων » 105,879.40	
Δρ. 32,320,718.25	Δρ. 32,320,718.25

Ἀνάλυσις μερίδος «Κέρδη καὶ Ζημίαι».

ΛΥΣΙΣ	ΠΙΣΤΩΣΙΣ
Ἰσοκ.	Κέρδος ἐκ τῆς πώλησεως τῶν προϊόντων τοῦ ἐργοστασίου Δρ. 5,988,688.15
Ἀποσβ. κτιρίων καὶ γηπέδων Δρ. 451,285.25	Κέρδος ἐκ Νομισματικῶν διαφορῶν » 16,750.70
Ἀποσβ. μηχανημάτων » 310,000.—	
» μηχανημάτων » 3,634,934.80	
Καθαρὰ κέρδη :	
Κεφάλαιον ἀποθεματικῶν » 250,000.—	
Μέρισμα τακτικῶν Δρ. 800,000.—	
» πρόσθετον » 505,483.—	
» 1,305,483.—	
Μέρισμα πέρους Κ. Π. » 304,483.— Δρ. 1,000,000.—	
Μέρισμα Δ. Συμβουλίου .. » 36,502.60	
Μέρισμα πέρους Κ. Π. » 8,541.60	
» 27,961.—	
Μέρισμα Κ. Π. » 1,314,024.60	
Υπόλοιπον εἰς νέον .. » 17,233.20	
» 6,005,438.85	» 6,005,438.85

Ἐὸ μέρισμα ἐκ δραχ. 5.— κατὰ μετοχὴν ἀπληκτικῶν φόρου πληρωθήσεται μετὰ τὴν ἐγκρισιν τοῦ παρόντος Ἱσολογισμοῦ παρὰ τῆς
Γενικῆς Συνελεύσεως.

Ὁ Πρόεδρος
Δ. ΚΑΡΕΛΛΑΣ

Ἐν Πειραιεὶ τῆ 29 Μαΐου 1928

Ὁ Πρωτεύων τοῦ Λογιστηρίου
Γ. ΠΡΟΚΟΣ

Ἱσολογισμὸς τοῦ Κλωστοῦφαντηρίου Καρέλλα (1927)

Πηγή: Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Δελτίον Ἀνωνόμων Ἐταιρειῶν, αρ. 137

(7 Ἰουνίου 1928)

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΒΑΜΒΑΚΟΣ Α. Ε. ΣΥΡΟΥ (ΕΤΟΣ 1ον)

(12)

Γενικός Ίσολογισμός από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1927

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ		ΠΑΘΗΤΙΚΟΝ	
Μηχανήμ. καὶ ἐγκαταστ...	4.600.000 —	Μετοχικὸν κεφάλαιον	10.000.000 —
Προσθήκη νέων μηχανημ...	115.476.50	Ἀποθεματικὸν κεφάλαιον	265.000 —
	4.725.476 50	Αὐτασφάλεια	110.000 —
Ἀπόσβεσις	475.000 —	Πιστώτα	62.876 50
Οἰκοδομὰ καὶ γήπεδα	800.000 —	Μερίσματα πρὸς διανομὴν	800.000 —
Ἀπόσβεσις	10.000 —	Φόροι	194.460 —
Ἀποθήκη κλωστηρίου	1.123.500 —	Υπόλοιπον εἰς νέον	24.728 95
Πρώτα ὕλα ὑφαντηρίου	345.552 50		
Ἐμπορεύματα ὑφαντηρίου	639.448 80		
Ὑλικά βαφείου	83.663 50		
Καύσιμος ὕλη καὶ ἔλαιον	24.730 —		
Χρῶστα	1.338.933 85		
Προσωρινοὶ λήμμοι	279.583 75		
Ταμείον καὶ τράπεζα	2.311.153 80		
Ἐξαρτήματα καὶ ἀνταλ. μηχανῶν	200.000 —		
Ἐπιπλα γραφείου	78.000 —		
Ἀπόσβεσις	8.000 —		
Τίμα καὶ Ἀπαβάμικρον	10.022 75		
	<u>11.457.065 45</u>		<u>11.457.065 45</u>

Ἀνάλυσις Μερίδος Ζημιῶν καὶ Κερδῶν

ΧΡΕΩΣΙΣ		ΠΙΣΤΩΣΙΣ	
Γενικά ἔξοδα		Προκῆψαν κέρδος ἐξ ἐμπτων ἐν γένει	
Ἀποσβεσις ὡς ἐν τῷ Ἐνεργητικῷ	493.000 —	Προκῆψαν κέρδος ἐκ τόκων	31.535 95
Ζημίαι ἐπισηφῶν ἀπαιτήσεων	30.617 45		
Ὑλικά βαφείου	487.413 —		
Καύσιμος ὕλη καὶ ἔλαιον	496.416 25		
Ἀντιμισθία	1.968.354 15		
ἔξοδα ἐν γένει	487.946 35		
Προμήθεια	205.457 65		
Φόροι	54.807 90		
ἔξοδα ἰδρύσεως ἐταιρείας ἀποσβέννυνται	169.910 85		
Ἐξαρτήματα καὶ ἀνταλ. μηχανῶν »	133.577 35		
Πρόβλεψις δι' αὐτασφάλειαν	100.000 —		
Πρόβλεψις διὰ κινδύνους ἐργατῶν	10.000 —		
	<u>4.637.500 95</u>		
Καθαρά κέρδη			
Ἀποθεματικὸν κεφάλαιον τακτικόν	265.000 —		
Μέρισμα τακτικόν	600.000 —		
» πρόσθετον	200.000 —		
Ποσοστὰ Διοικ. Συμβουλίου	15.500 —		
» Γεν. Διευθυντοῦ	15.500 —		
Φόρος Κ.Π. ἐπὶ μερισμάτων καὶ ποσοστῶν	194.460 —		
Υπόλοιπον εἰς νέον	24.728 95		
	<u>5.952.689 90</u>		<u>5.952.689 90</u>

Τὸ μέρισμα ἐκ Δραχ. 40. — κατὰ Μετοχὴν ἐλεύθερον φόρου πληρωθήσεται μετὰ τὴν ἐγκρισιν τοῦ Ἰσολογισμοῦ παρὰ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως.

Ἐν Ἐρμούπολει τῆ 15 Μαρτίου 1928

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικ. Συμβουλίου
ΕΜΜ. Ε. ΑΛΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ Διευθ. τοῦ Λογιστηρίου
ΓΕΩΡ. ΚΟΙΚΚΙΑΗΣ

Ἰσολογισμὸς Βιομηχανίας Βάμβακος Α.Ε. Σύρου (1927)

Πηγή: Εφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, Δελτίον Ἀνωνύμων Εταιρειῶν, αρ. 67

(27 Μαρτίου 1928)

Άλλωστε είμαστε λίγο πριν τη φάση της μεταφοράς του εργοστασίου στην Αθήνα. Αναφορικά με το εργοστάσιο Βαρδάκα βρίσκεται σε μία «χρυσή περίοδο», λίγο πριν το θάνατο του Ιωάννη και Παντελή Βαρδάκα. Η μεγάλη παραγωγή του εργοστασίου μπορεί κάλλιστα να συσχετιστεί με τη μεγάλη προσωπική περιουσία των αδελφών Βαρδάκα, μέρος της οποίας δώρισαν, στα τέλη του μεσοπολέμου, για κοινωφελείς σκοπούς. Τέλος, το εργοστάσιο του Μπαρμπέτα διατηρεί μια σημαντική παραγωγή, σε μία περίοδο, κατά την οποία πολλά εργοστάσια έχουν κλείσει.

4. Τόπος εγκατάστασης των εργοστασίων

Πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι όλα τα προαναφερθέντα εργοστάσια βρίσκονται στη βιομηχανική ζώνη της Ερμούπολης, κοντά στο λιμάνι. Το ερώτημα «γιατί συμβαίνει αυτό» μπορεί να απαντηθεί από το ότι στο λιμάνι μπορεί εύκολα να γίνει η εκφόρτωση των πρώτων υλών και η φόρτωση και μεταφορά των παραγόμενων προϊόντων. Έπειτα δεν είναι τυχαίο ότι εκεί υπήρχαν παλαιότερα εργοστάσια τα οποία εξαγοράστηκαν, διαρρυθμίστηκαν και χρησίμευσαν στη στέγαση των νέων βαμβακουργείων.³¹²

Επιπλέον, υπάρχει και ένας άλλος παράγοντας, ο οποίος δεν αναφέρεται σχεδόν ποτέ. Κατά την κατασκευή των χώρων των κλωστηρίων και των υφαντηρίων, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο σωστός κλιματισμός (να υπάρχει η κατάλληλη υγρασία) για να διατηρείται καλή η ποιότητα των προϊόντων. Αν, για παράδειγμα, η υγρασία του νήματος είναι μικρότερη από το 7% και ο καιρός είναι ξηρός, τότε, κατά την τριβή του νήματος με τα διάφορα εξαρτήματα των μηχανών επεξεργασίας, δημιουργείται στατικός ηλεκτρισμός, ο οποίος, λόγω των ηλεκτρικών ιδιοτήτων των ξηρών νημάτων, παραμένει και δημιουργεί πλήθος ανωμαλιών, λ.χ. συστροφή κατά την ύφανση.³¹³ Επειδή εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν τεχνικές συνθήκες κλιματισμού, η υγρασία της θάλασσας δημιουργούσε το ιδανικό, ίσως, κλίμα για την εγκατάσταση σ' αυτόν το χώρο νηματουργείων.

³¹² Για τις συνθήκες περιβάλλοντος των κλωστοϋφαντηρίων και την επίδραση τους στο σχεδιασμό των κτιρίων βλ. και Κωνσταντίνα Δεμίρη, *Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, ιστορική και τυπολογική διεύρυνση*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 1991, σ. 36-42.

³¹³ Αλέξανδρος Θ. Σταυρόπουλος, *ό.π.*, σ. 694.

5. Τόποι Πελατείας

Παραπάνω αναφερθήκαμε στους τόπους πελατείας των εργοστασίων στις επιμέρους ενότητες. Από τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεση μας - κυρίως για τα εργοστάσια των Καρέλλα και των Λαδόπουλων – αντιλαμβανόμαστε ότι οι εταιρείες προωθούσαν τα προϊόντα τους μέσα από ένα εκτεταμένο δίκτυο αντιπροσώπων σε όλη σχεδόν την ελληνική επικράτεια και σε περιοχές που δεν είχαν ακόμη ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος (αναφέρομαι στις περιοχές που ενσωματώθηκαν με τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912 –1913 και τη συνθήκη της Λοζάννης). Μόνο μία προξενική έκθεση μαρτυρά κάποιες συναλλαγές μικρής κλίμακας με την Τουρκία και αυτή βέβαια είναι υπό διερεύνηση, καθώς ο πρόξενος, στα 1908, με τον όρο Τουρκία, μπορεί να εννοούσε περιοχές της Μακεδονίας ή της Θράκης και όχι της Ανατολίας ή άλλων τμημάτων της Οθωμανικής, τότε, Αυτοκρατορίας.³¹⁴ Επίσης τα κατάστιχα αναφέρονται σε συναλλαγές της εταιρείας των Υιών Λαδόπουλου με την Κύπρο.³¹⁵ Εκείνο που έχουμε να επισημάνουμε, τουλάχιστον, όσον αφορά τα εργοστάσια Καρέλλα και Λαδόπουλων, για τα οποία έχουμε και περισσότερα στοιχεία, είναι ότι, με βάση τις υπάρχουσες πληροφορίες, οι περιοχές στις οποίες διοχετεύονται τα προϊόντα δεν αλλάζουν κάθε φορά, με ελάχιστες εξαιρέσεις.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τους χάρτες που επισυνάπτονται στο τέλος της εργασίας παρατηρούμε τα εξής: Με βάση το χάρτη 1 που εμφανίζει τους τόπους πελατείας του εργοστασίου Καρέλλα η επιχείρηση φαίνεται να διοχετεύει τα προϊόντα της σε όλες σχεδόν τις περιοχές της σημερινής Ελλάδας (Πελοπόννησο, Στερεά, Ιόνιο, Αιγαίο, Θεσσαλία, Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη και Κρήτη), ενώ, με βάση τα στοιχεία που είχαμε στη διάθεση μας, παρατηρούμε πολλές περιοχές να συνεχίζουν και στην πορεία του χρόνου να απορροφούν τα προϊόντα της εταιρείας. Κάποιες περιοχές δεν εμφανίζονται στο φάκελο του 1933, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει, αποκλειστικά, ότι έπαψαν να αγοράζουν τα προϊόντα της επιχείρησης Καρέλλα.

Στο χάρτη 2 που εμφανίζει τους τόπους πελατείας του εργοστασίου των Λαδόπουλων, μας δίνεται η εντύπωση ότι πρόκειται για ένα περισσότερο εκτεταμένο δίκτυο πελατείας, που φτάνει μέχρι τις ακτές της Μικράς Ασίας, την Ευρωπαϊκή

³¹⁴ Foreign Office 1908 – Annual Series No 3990...ό.π., σ. 9.

³¹⁵ Για το πελατολόγιο της εταιρείας των Λαδόπουλων βλ. και ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Υιών Λαδόπουλου*, κατάστιχα 4, 12, 13, 14, 15 και 21.

Τουρκία και την Κύπρο. Στο σημείο αυτό παρατηρούμε μια συγκέντρωση των πελατών του εργοστασίου του Καρέλλα και ιδιαίτερα των Λαδόπουλων στην ευρύτερη περιοχή της Πελοποννήσου και της Στερεάς, και μια αραίωση των πελατών, κυρίως του εργοστασίου των Λαδόπουλων στις περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης. Αυτό, ίσως εξηγείται, εν μέρει από το γεγονός ότι στις περιοχές της Κεντρικής Μακεδονίας και ιδιαίτερα στη Νάουσα και στην Έδεσσα υπήρχαν αξιόλογες κλωστοϋφαντουργικές μονάδες, που κάλυπταν τις ανάγκες της εκεί αγοράς και λειτουργούσαν ανταγωνιστικά. Από την άλλη το εργοστάσιο των Λαδόπουλων είχε ήδη ένα εκτεταμένο δίκτυο πελατείας που απορροφούσε τα προϊόντα του, τα οποία έφταναν μέχρι τη Λευκωσία, τη Λάρνακα και την Πάφο.

Ο χάρτης 3 εμφανίζει τους κοινούς τόπους πελατείας των εργοστασίων Καρέλλα και Λαδόπουλων οι οποίοι, από ότι φαίνεται, είναι αρκετοί και εμφανίζουν υψηλή συγκέντρωση στις περιοχές της Πελοποννήσου, της Στερεάς και των νησιών του Αιγαίου. Η υψηλή συγκέντρωση σε αυτές της περιοχές συσχετίζεται ίσως και από το γεγονός ότι είναι πιο κοντά στα εργοστάσια σε σχέση με τις περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης και επομένως ευκολότερη η διακίνηση των προϊόντων. Τέλος, ο χάρτης 4 είναι ενδεικτικός των τόπων πελατείας του νηματουργείου Βαρδάκα: το εργοστάσιο διοχέτευε τα προϊόντα του από τη Σάμο, μέχρι τον Πύργο και από τη Λάρισα, μέχρι τη Νάξο. Δυστυχώς, δεν κατέστη δυνατό να βρούμε περισσότερα στοιχεία για τους πελάτες του εργοστασίου αυτού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρχουν στο αρχείο του. Επιπλέον, τα στοιχεία που εντοπίσαμε στα ΓΑΚ στην Ερμούπολη για το υφαντουργείο Μπαρμπέτα είναι μεταπολεμικά και φανερώνουν ένα μεγάλο δίκτυο πελατών σε όλη σχεδόν τη σημερινή ελληνική επικράτεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Οι πολυδύναμοι επιχειρηματίες

«Πολυδύναμους» χαρακτηρίζουμε τους επιχειρηματίες εκείνους που δεν επενδύουν τα κεφάλαιά τους σε μια και μόνο επιχείρηση, αλλά σε παρεμφερείς επιχειρήσεις ή, ακόμα πιο συχνά, σε διαφορετικούς τομείς της οικονομικής ζωής. Αυτό μπορεί να γίνει προκειμένου να υπάρξει, ίσως, διασπορά του κινδύνου και μείωση του ρίσκου, εφόσον η επένδυση σε ένα και μόνο τομέα εγκυμονεί κινδύνους σε περίπτωση κατάρρευσής του.

Οι επιχειρηματίες των εργοστασίων που αναφέρθηκαν παραπάνω μπορούν να χαρακτηριστούν πολυδύναμοι, εφόσον δεν περιορίστηκαν στη διαχείριση και μόνο της επιχείρησής τους, αλλά ασχολήθηκαν ή συμμετείχαν και σε άλλες. Γι' αυτό και εξετάζουμε από κοινού τις παραπάνω βιομηχανίες, όχι μόνο γιατί ανήκουν στον ευρύτερο κλάδο της βαμβακουργίας, αλλά και γιατί οι ιδρυτές και ιδιοκτήτες τους υπήρξαν πολυδύναμοι επιχειρηματίες και γενικότερα, θα λέγαμε, επιφανή μέλη της Ερμουπολίτικης κοινωνίας με οικονομική, κοινωνική και πολιτική δράση. Η ενασχόλησή τους με την πολιτική ζωή συμπλήρωνε την όλη δραστηριότητά τους, ενώ οι οικογενειακές τους συμμαχίες φαίνεται να εξυπηρετούσαν στρατηγικά τους συμφέροντα.

Σε κάθε επιχείρηση τον έλεγχο τον είχε ουσιαστικά μια οικογένεια. «Η μοντέρνα επιχείρηση που στηρίζεται στο management και η ιδιοκτησία που έχει διαχωριστεί απ' τη διαχείριση εμφανίστηκε στα μέσα και κυρίως στο τέλος του 19^{ου} αιώνα σε μεγάλες χώρες (λ.χ. Η.Π.Α.) και αφορούσε επιχειρήσεις που απευθύνονταν σε μεγάλες αγορές. Η μεγάλη αγορά αποτέλεσε το βασικό κίνητρο για τη διαμόρφωση αυτού του τύπου επιχείρησης. Σε όλες τις χώρες η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων παρέμειναν οικογενειακής μορφής και δε συνιστά σοβαρή ιδιοτυπία το γεγονός ότι στην Ελλάδα έχουμε να κάνουμε με οικογενειακού τύπου επιχειρήσεις κατά κύριο λόγο»³¹⁶. Άλλωστε, η πλειοψηφία των ελληνικών επιχειρήσεων παρέμειναν προσωπικές-οικογενειακές μέχρι πρόσφατα³¹⁷. Από την οικογένεια διακρινόταν συνήθως ένας, ο πλέον δραστήριος, γύρω από τον οποίο συνασπίζονταν όλα τα μέλη. Έτσι, αν και πρόκειται για οικογενειακές επιχειρήσεις με την έννοια ότι

³¹⁶ Βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη, «Παλαιά και νεότερα λογιστικά συστήματα», *Τετράδια Εργασίας 21, Αρχαία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων, Ζητήματα Διαχείρισης= Πρακτικά Σεμιναρίου Ευρωπαϊκού «Leonardo 1995»* (Αθήνα, Δεκέμβριος 1996), Αθήνα (ΚΝΕ/ΕΙΕ) 1998, σ.41-47.

³¹⁷ Χριστίνα Αγριαντώνη, «Βιομηχανία», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα...ό.π.*, σ. 213.

πολλά μέλη από την ίδια οικογένεια συμμετείχαν σ' αυτές, ουσιαστικά την διοίκηση της επιχείρησης αναλάμβανε ένας δραστήριος και πολυδύναμος επιχειρηματίας.

Οι παραπάνω επιχειρηματίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν άτομα με ανοιχτούς ορίζοντες για περαιτέρω επιχειρηματική δράση. Η δράση τους αυτή όμως δεν εστιαζόταν τόσο στην προσπάθεια καθετοποίησης της επιχείρησής τους, όσο στην επένδυση κεφαλαίων σε διάφορους τομείς της οικονομίας που σε ορισμένες περιπτώσεις δεν συσχετιζόνταν μεταξύ τους, με κύριο στόχο το κέρδος. « Άλλωστε στην Ελλάδα και σε κάθε άλλη χώρα ο δρόμος που οδηγεί στη βιομηχανία περνά απ' το εμπόριο και τις τραπεζικές εργασίες»³¹⁸.

Αναλυτικότερα: Ο Δημήτριος Καρέλλας υπήρξε υπάλληλος, έπειτα έμπορος και βιομήχανος, ιδρύοντας το κλωστοϋφαντουργείο «Καρέλλα». Παράλληλα συμμετείχε στο νηματοουργείο «Φουστάνος, Καρέλλας, Βελισσαρόπουλος», ενώ ασχολούταν και με τα ναυτιλιακά και τις χρηματοπιστωτικές εργασίες. Οι γιοι του διατήρησαν το εργοστάσιο του πατέρα τους, ενώ συνεργάστηκαν με την οικογένεια Βελισσαρόπουλου για να ιδρύσουν το νηματοουργείο «Βέλκα».

Ο Αθανάσιος Λαδόπουλος υπήρξε έμπορος, στέλεχος ασφαλιστικής εταιρείας και τραπεζίτης. Ο γιος του Ελπιδοφόρος ήταν έμπορος, εφοπλιστής και τραπεζίτης, ενώ οι γιοι του ίδρυσαν το κλωστοϋφαντουργείο. Παράλληλα, ασχολούνταν και αυτοί με το εμπόριο, τις χρηματοπιστωτικές εργασίες και τα πλοία, ενώ συμμετείχαν στο νεώριο και το μηχανουργείο Σύρου.

Από τους αδελφούς Βαρδάκα, οι τρεις ήταν μηχανικοί, ένας απ' τους οποίους και μεγαλοεργολάβος, ενώ ο τέταρτος δικηγόρος. Οι αδελφοί Βαρδάκα ξεκινώντας από διαφορετικά επαγγελματικά πεδία επένδυσαν στο χώρο της νηματοουργίας.

Οι αδελφοί Μπαρμπέτα είχαν ιδρύσει μηχανουργείο, το μεγαλύτερο μετά απ' το αντίστοιχο του Νεωρίου. Είχαν έρθει σε επαφή με την κλωστοϋφαντουργία, καθώς αναλάμβαναν την επισκευή μηχανημάτων επεξεργασίας βάμβακος. Ο Ευάγγελος Μπαρμπέτας ίδρυσε υφαντουργείο, ενώ συμμετείχε στο μετοχικό κεφάλαιο του νηματοουργείου Βαρδάκα. Αργότερα κατασκεύασε και δικό του

³¹⁸ Βλ. Χρ. Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 43. – Επίσης βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη, «Η ελληνική βιομηχανία τον 19^ο αιώνα. Περιοδολόγηση. Προβλήματα ολοκλήρωσης», *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος} - 20^{ος} αιώνας)*, εισαγωγή – επιμέλεια: Γ. Β. Δερτιλής – Κ. Κωστής, Αθήνα – Κομοτηνή 1991, σ. 397-404. Στη σ. 404 η συγγραφέας αναφέρει ότι στην Ελλάδα οι σχέσεις του εμπορίου με τη βιομηχανία ήταν από την αρχή πολύ στενές, ενώ η βιομηχανική επένδυση, σε κάποιες περιπτώσεις, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας τρόπος αξιοποίησης του εμπορικού κεφαλαίου στο διάστημα κατά το οποίο αυτό μένει «νεκρό».

νηματοουργείο, ενώ ο γιος του ασχολήθηκε και με το εμπόριο υφασμάτων και ίδρυσε ναυτιλιακή επιχείρηση στο εξωτερικό.

Στο σημείο αυτό πρέπει να προσθέσουμε ότι οι προαναφερθέντες δεν ήταν οι μόνοι που επένδυσαν τα κεφάλαιά τους σε πολλούς τομείς της οικονομίας. Ο Δημήτριος Βαφειαδάκης υπήρξε έμπορος, τραπεζίτης, συμμετοχος σε βιοτεχνικές και βιομηχανικές δραστηριότητες και στέλεχος της Ελληνικής Ατμοπλοΐας³¹⁹. Ακόμα ο Ισίδωρος Ανδρουλής από την Ερμούπολη υπήρξε μεγαλέμπορος και τραπεζίτης³²⁰, ενώ ο συντοπίτης του Πέτρος Π. Ράλλης διεύθυνε εμπορικό οίκο στο εξωτερικό και είχε διατελέσει ιδρυτής, διευθυντής και σύμβουλος της Ελληνικής Ατμοπλοΐας³²¹. Επίσης, ο Κωνσταντίνος Τσιροπινάς υπήρξε βιομήχανος (κληρονόμησε από τον πεθερό του, βυρσοδεψείο) και παράλληλα μέτοχος του Νεώριου, τραπεζίτης και εφοπλιστής³²².

Από τη βιομηχανία «Ρετσίνα» στον Πειραιά αναφέρουμε τις τραπεζικές δραστηριότητες του αρχηγού του οίκου Θ. Ρετσίνα. Ο τελευταίος υπήρξε επίσης γενικός πράκτορας για την Ελλάδα της εταιρείας των Γενικών Ασφαλειών της Τεργέστης, καθώς και μέτοχος της Ελληνικής Ατμοπλοϊκής Εταιρείας. Η εφημερίδα *Σφαίρα* το 1885 τον αποκαλεί ως το μεγαλύτερο βιομήχανο της πόλης, καθώς και τραπεζίτη, ενώ φαίνεται να έχει αναπτύξει και μεταποιητική δραστηριότητα³²³. Άλλο παράδειγμα πολυδύναμου επιχειρηματία υπήρξε ο Έκτωρ Ψύχας, Χιώτης στην καταγωγή, σύμβουλος της βραχύβιας χρηματιστηριακής εταιρείας «Ο Ερμής». Παράλληλα, ασχολήθηκε με επιχειρήσεις δημοσίων έργων, η σημαντικότερη από τις οποίες η σήραγγα του σιδηροδρόμου Αθηνών - Πειραιώς. Το 1881 εξαγόρασε κλωστήριο από τον Βολωνάκη· είναι η πρώτη κλωστοϋφαντουργική επιχείρηση που θα υιοθετήσει τη νομική μορφή της Α.Ε. με την επωνυμία «Ελληνική Βαμβακουργική Εταιρεία»³²⁴. Μάλιστα το παράδειγμα του Έκτορος Ψύχα θυμίζει σε κάποια σημεία το αντίστοιχο του Ιωάννη Βαρδάκα. Ο τελευταίος ήταν επίσης μεγαλοεργαλάβος-μηχανικός, εργολήπτης δημοσίων έργων (ανέλαβε την κατασκευή του μώλου της Ερμούπολης). Στη συνέχεια επένδυσε τα κεφάλαιά του στην ίδρυση κλωστήριου.

Αρκετοί βιομήχανοι συνδυάζουν τραπεζικές δραστηριότητες με βιομηχανία, ενώ σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και οι οικογενειακές συμμαχίες. Συγκεκριμένα, οι

³¹⁹ Χρήστος Λούκος, *Πεθαίνοντας στη Σύρο...ό.π.*, σ. 75.

³²⁰ *Ο.π.*, σ. 72-73.

³²¹ *Ο.π.*, σ. 207-208.

³²² Χριστίνα Αγριαντώνη – Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 98.

³²³ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη...ό.π.*, σ. 76.

³²⁴ *Ο.π.*, σ. 77-78

εξαγορές εργοστασίων το 1890 από την οικογένεια Ρετσίνα διευκολύνθηκαν από τη συνεργασία στο πλαίσιο μίας ετερόρρυθμης εταιρείας με το μακεδόνα έμπορο και τραπεζίτη Δημήτριο Χατζηλάζαρο, του οποίου ο ανιψιός Αλέξανδρος Μαλαμίδης παντρεύεται μία κόρη του Ρετσίνα και αναλαμβάνει τη διεύθυνση της επιχείρησής³²⁵. Οι οικογενειακές αυτές συμμαχίες θυμίζουν αντίστοιχες οικογενειών της Ερμούπολης, όταν μέλη των ισχυρών οικογενειών Βαφειαδάκη, Τσιροπινά και Πετροκόκκινου συνδέονται, με γάμο, με μέλη της οικογένειας Λαδόπουλου και όλοι μαζί συμμετέχουν στη «Νέα Ελληνική Ατμοπλοΐα» και στην ίδρυση του «Νεωρίου και Μηχανουργείων Σύρου». Στην αγορά μάλιστα του πλοίου «Ελπίδοφόρου» συνιδιοκτήτες ήταν οι υιοί Βαφειαδάκη.

Μέσα σε όλα αυτά πρέπει να προσθέσουμε και την ενασχόληση ορισμένων επιχειρηματιών με τα κοινά. Ο Δημήτρης Βαφειαδάκης εκλεγόταν δήμαρχος Ερμούπολης για 15 περίπου χρόνια, σφραγίζοντας με την πολιτική παρουσία και την οικονομική δράση του, την περίοδο 1870 - 1890³²⁶. Ο Πέτρος Ράλλης υπήρξε μέλος του δημοτικού και επαρχιακού συμβουλίου³²⁷ και ο Κωνσταντίνος Τσιροπινάς, δήμαρχος Ερμούπολης την περίοδο 1887-1895³²⁸. Στον Πειραιά, η οικογένεια Ρετσίνα και συγκεκριμένα οι Αλέξανδρος και Θεόδωρος ασχολήθηκαν με την πολιτική. Μάλιστα, Θεόδωρος Ρετσίνας διετέλεσε δήμαρχος Πειραιά (με αυτή του την ιδιότητα αναφέρεται το 1894) και βουλευτής Αττικής, ενώ το 1907 υπήρξε συνομιλητής του Κουντουριώτη στις συζητήσεις στη Βουλή για την εφαρμογή του μέτρου επιβολής δασμών στα ξένα προϊόντα³²⁹. Από την οικογένεια Λαδόπουλου ο Αθανάσιος, αφού εκλέχτηκε δημοτικός σύμβουλος³³⁰, έγινε βουλευτής με το δεληγιαννικό κόμμα. Στο βουλευτικό αξίωμα τον διαδέχτηκε ο Εμμανουήλ Λαδόπουλος· ο τελευταίος μάλιστα διετέλεσε τρεις φορές υπουργός οικονομικών. Ο τρίτος αδερφός, Αριστοτέλης Λαδόπουλος, διορίστηκε δήμαρχος την περίοδο 1940-1941³³¹. Ο Δημήτριος Καρέλλας διετέλεσε βουλευτής Μήλου³³². Το 1933 οι τρεις από τους τέσσερις βιομηχάνους που εξετάζουμε εκλέχτηκαν στο δημοτικό συμβούλιο της Ερμούπολης. Πρόεδρος του συμβουλίου ήταν ο Εμμανουήλ Λαδόπουλος,

³²⁵ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 76-77

³²⁶ Βασιλική Θεοδώρου-Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 18-19.

³²⁷ Χρήστος Λούκος, *Πεθαίνοντας στη Σύρο...ό.π.*, σ. 207.

³²⁸ Χριστίνα Αγριαντώνη – Αγγελική Φενερλή, *ό.π.*, σ. 98.

³²⁹ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 88 και 281. – Βοβολίνης Σπ. Και Κ., *ό.π.*, τ. Α', σ. 85β, 88α και 101β.

³³⁰ Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη, 13 Ιουλίου 1891, αρ. 351.

³³¹ Βασιλική Θεοδώρου-Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ.19.

³³² Τάσος Μ. Ζευγώλης, *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1908*, Ερμούπολη 1907, σ. 154.

αντιπρόεδρος ο Παντελής Βαρδάκας και δημοτικός σύμβουλος ο Ευάγγελος Μπαρμπέτας³³³.

Αναφορικά με τη Σύρο πρέπει να σημειωθεί ότι τον 19^ο αιώνα η εμπορική τάξη ασκούσε την τοπική πολιτική εξουσία. Μάλιστα, λόγω της ιδιομορφίας της οικονομίας της Ερμούπολης (η συσσώρευση του εμπορικού κεφαλαίου της εξαρτιόταν από τις εξελίξεις στο εξωτερικό και όχι από την εσωτερική πολιτική), στο μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα, οι έμποροι της Σύρου απουσίαζαν επιδεικτικά από τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα και στην περίοδο της εμπορικής παρακμής της πόλης οι βουλευτές Σύρου δεν είχαν ούτε την ελάχιστη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ιεραρχία του τόπου. Τέλος, επίκεντρο της πολιτικής εξουσίας υπήρξε ο δήμος της Ερμούπολης³³⁴. Η κατάσταση θα αλλάξει εν μέρει στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με τη συμμετοχή ισχυρών οικονομικών παραγόντων της πόλης στην εθνική πολιτική σκηνή (βλ. Λαδόπουλους, Καρέλλα,)

Η πρακτική της τοποθέτησης κεφαλαίων σε πολλούς τομείς συγχρόνως ήταν συνηθισμένη στους μεγάλους Έλληνες κεφαλαιούχους (Ο Βαφειαδάκης, ο Τσιροπινάς, ο Φουστάνος, οι Λαδόπουλοι και ο Καρέλλας από την Ερμούπολη, αγόραζαν μερίδια σε πλοία³³⁵). «Η παράδοση της ανασφάλειας (στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω) και οι περιορισμένες δυνατότητες ανάπτυξης σε ένα και μόνο τομέα συγκαταλέγονται στις πιθανές ερμηνείες. Ως προς το δεύτερο λόγο εντοπίζουμε χαρακτηριστικά παραδείγματα στις βιομηχανίες επαρχιακών πόλεων οι οποίες, όταν αποκτούσαν σημαντικό μέγεθος, επεκτείνονταν και σε άλλους κλάδους, βιομηχανικούς και μη: Ο Μ. Σταματόπουλος του Βόλου στράφηκε στον ηλεκτρισμό και οι Αφοί Στασινόπουλοι της Καλαμάτας σε ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Στο πλαίσιο αυτής της λογικής της πολυαπασχόλησης των κεφαλαίων παρατηρείται, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η στροφή των κεφαλαίων που είχαν κερδηθεί στη ναυτιλία και σε άλλους τομείς, προς τη βιομηχανία»³³⁶.

³³³ Κ. Γερασιμίδης, *ό.π.*, σ. 41. – Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 21 Ιουλίου 1945.

³³⁴ Βασίλης Καρδάσης, «Η Σύρος Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου», *ό.π.*, σ. 326-327.

³³⁵ Βλ. σχετικά Βασίλης Καρδάσης, «Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία, 1832-1914», *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας...ό.π.*, σ. 337-350. Κατά τον συγγραφέα, «ο συνεταιριστικός χαρακτήρας στην πλοιοκτησία διευκόλυνε τη συνεργασία των κεφαλαιούχων κατά περιοχή και αντιμετώπιζε με αρκετά ικανοποιητικό τρόπο τη δεδομένη στενότητα κεφαλαίων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της μορφής ήταν η Σύρος με τους Λαδόπουλο, Τσιροπινά, Νεγρεπόντη, Μαυροκορδάτο και η Άνδρος με τους Εμπειρικό και Γουλανδρή» (*ό.π.*, σ. 350).

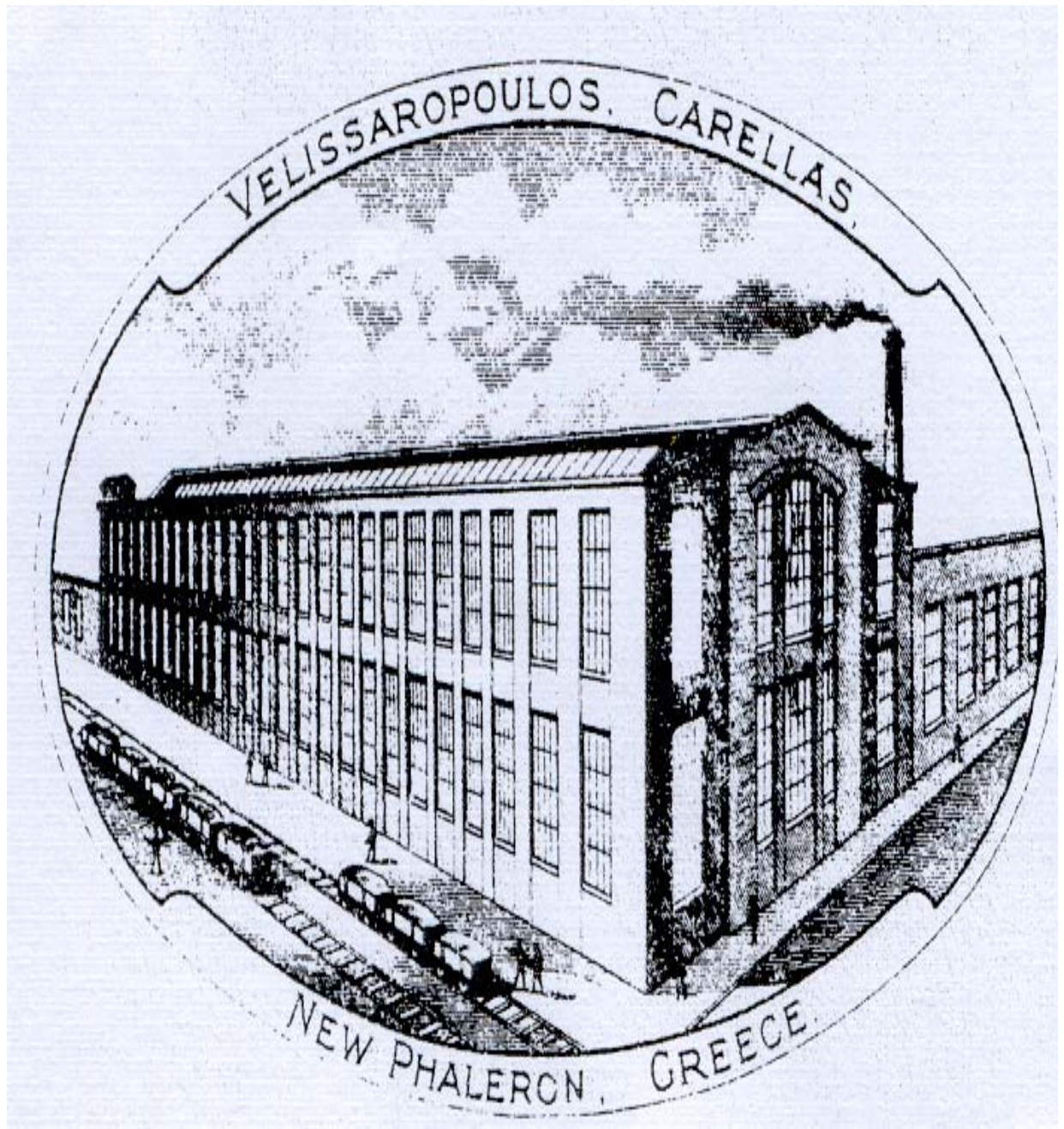
³³⁶ Χριστίνα Αγριαντώνη, «Βιομηχανία», *ό.π.*, σ. 210.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΕΛΛΑΣ

Ἐργοστασιάρχης
Πρώην Βουλευτῆς Μήλου

Πηγή: Τάσος Μ. Ζευγώλης, *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1908*, Ερμούπολης 1907, σ. 154.

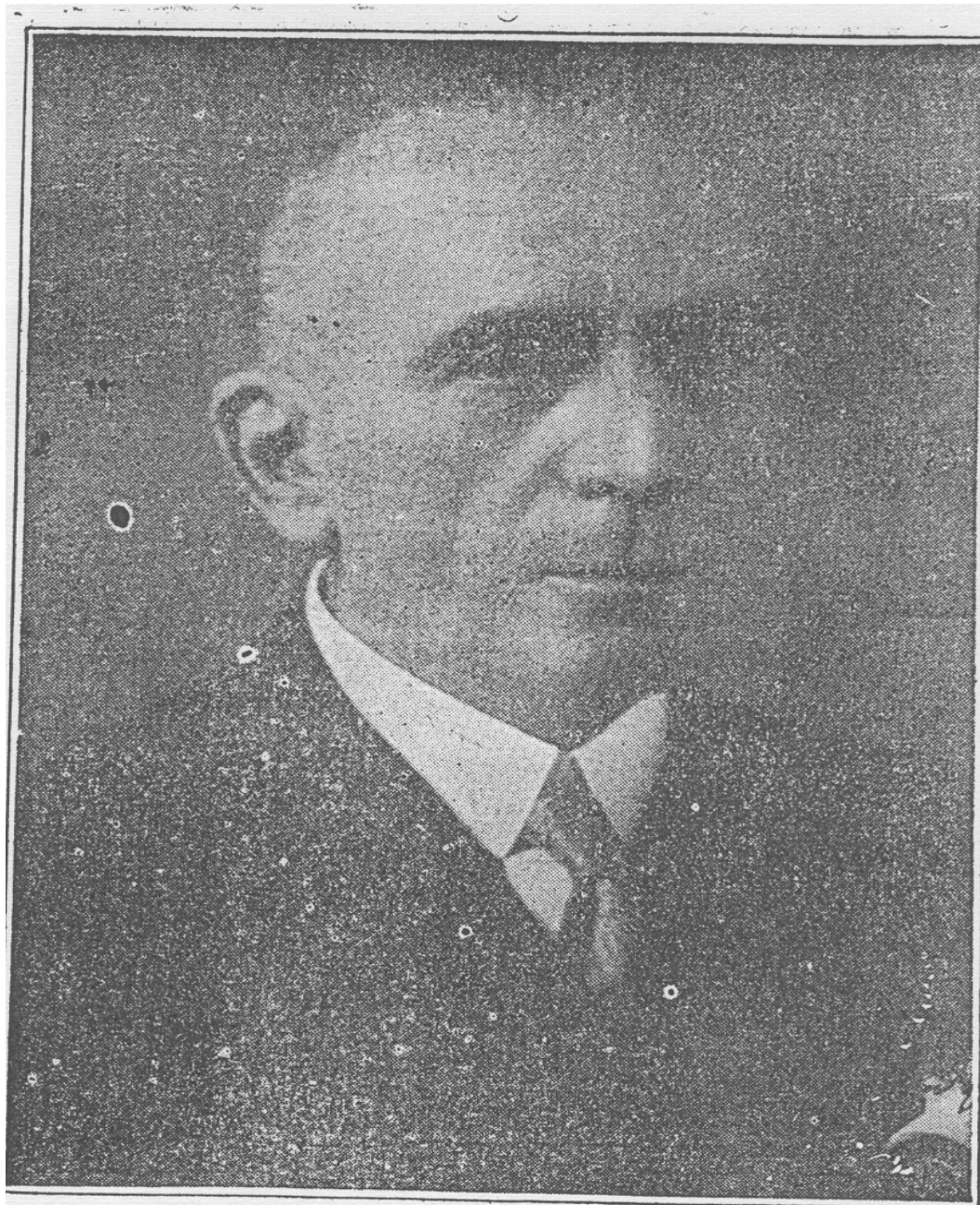

Εργοστάσιο των Βελισσαρόπουλων και των Αφών Καρέλλα στο Νέο Φάληρο.
Πρόκειται για την εταιρεία «ΒΕΛΚΑ». Πηγή: Κατάλογος των Brooks & Doxey Ltd.,
Makers of textile Machinery, χ.τ. 1925, σ. 253.

Έ. Λαδόπουλος. Διδάκτωρ Νομικής, 1892, βιομήχανος, τραπεζίτης, βουλευτής στα 1902, 1905, 1906, 1910, 1915 και 1920. Υπουργός Οικονομικών από 4.5.1922 έως 28.8.1922.

Πηγή: Μάνος Ελευθερίου (εισαγωγή), *Ενθύμιον Σύρον*, Αθήνα (εκδόσεις Γνώση) χ.χ.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

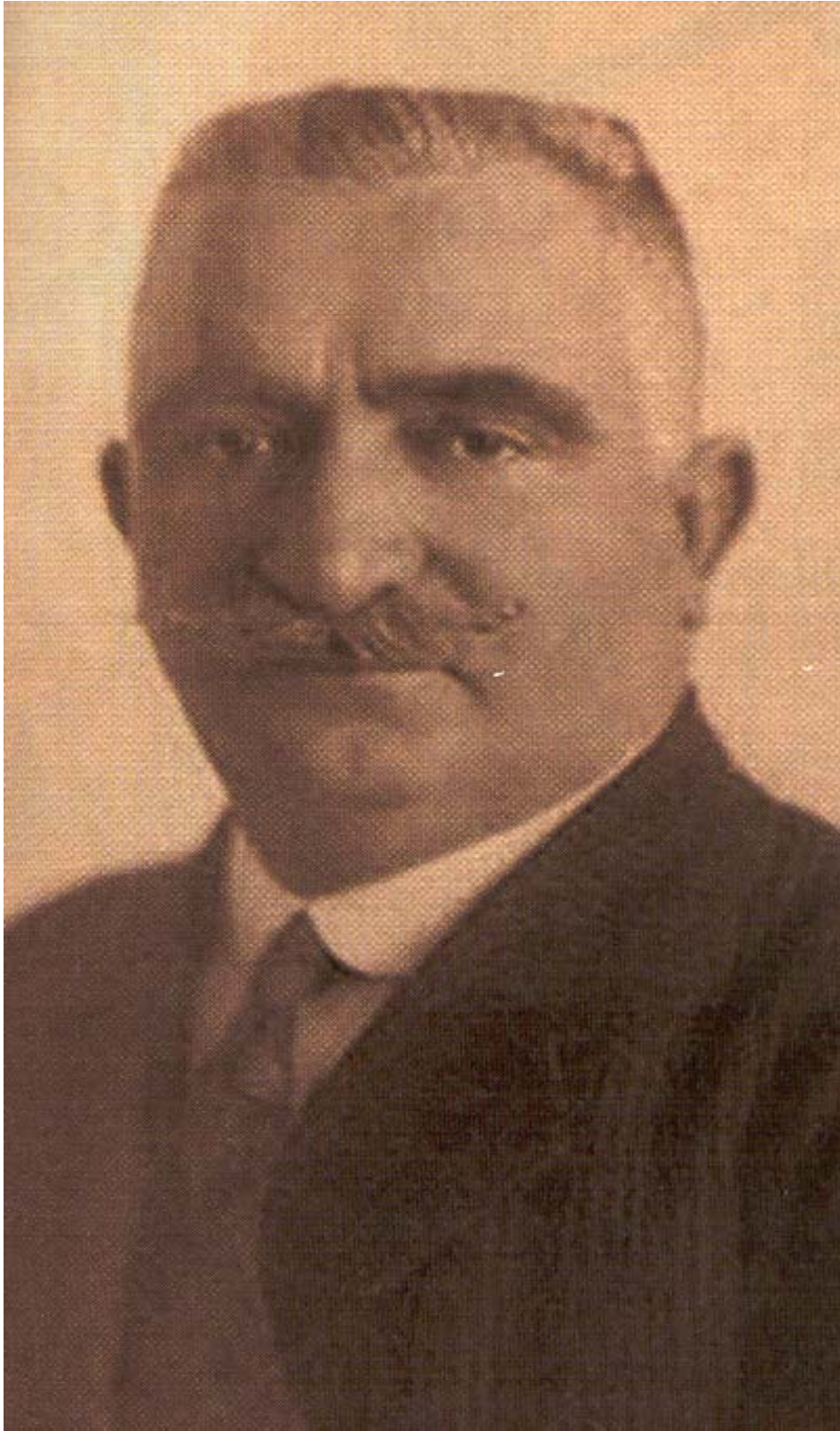
Ἐργοστασιάρχης

Διατελέσας ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν Βουλευτῆς Σύρου

καὶ Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν.

Ο Εμμανουήλ Λαδόπουλος σε μεγαλύτερη ηλικία.

Πηγή: Κ. Γερασιμίδης (επιμέλεια: Ε. Μονογιός), *Το Πανόραμα της Σύρου*, Σύρος 1933.

Ιωάννης Βαρδάκας: Συνιδιοκτήτης του ομώνυμου νηματοργείου Σύρου
(Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης)

Κάρτα του Σταύρου, γιου του Ευάγγελου Μπαρμπέτα, ιδρυτή της ομώνυμης επιχείρησης. Η κάρτα φέρει πάνω αριστερά τη μαύρη γραμμή, ένδειξη πένθους για κάποιο προσφιλές πρόσωπο. Ίσως πρόκειται για τον Ευάγγελο Μπαρμπέτα, πατέρα του Σταύρου Μπαρμπέτα, που απεβίωσε το 1972.

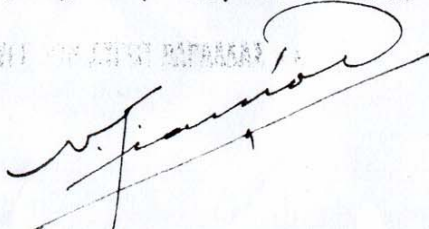
Πηγή: ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Μπαρμπέτα* (βρέθηκε στο ομώνυμο αρχείο, όχι μέσα σε φάκελο).

Π Ι Ν Α Κ Η Μ Ε Τ Ο Χ Ω Ν
Δικαιουμένων να συμμετάσχουν εις την Έτησίαν Τακτικήν Γενικήν
Συνέλευσιν τῆς 15ης Ἀπριλίου 1947

Ὄνοματεπώνυμον	Διεύθυνσις	Μετοχάι	Ψήφοι	Ἀντιπρόσωποι	Διεύθυνσις
Ἀνορέως Δασκαλοπούλου ὡς κληρονόμος καὶ ἐκ- τελεστῆς τῆς διαθήκης καὶ κληροδοτημάτων Ἰωάννου Κ. Βαρδάκα Ἰωάννης Πασσάς	Σταδίου 31 Ἀθήναι Τριανταφ. 15 Σύρος	9100	364	Γ. Καλόξυλος ὡς ἀντιπ. τοῦ Α. Δασκαλοπούλου ὡς κληρ. ἐκ- τελ. διαθήκης Ἰ. Βαρδάκα Ἰ. Πασσάς	Ἰηρέως 3 Σύρος Τριανταφ. 15
Νικόλ. Γιαννίου Θέλα Γιατρώου Ἀλέξαν. Λαγουρός Εὐάγ. Μπαρμπέτας	Ἐπισκοπεῖο " " Τήνος Μπαμπαγιώτου	2500 2400 1500 1500	100 96 60 60	Ν. Γιαννίου Ν. Καΐσαρ Ν. Γιαννίου Ε. Μπαρμπέτας	Ἐπισκοπεῖο Βαφειαδόκη 15 Ἐπισκοπεῖο Μπαμπαγιώτου
Γεώργιος Γιατρώου Νικόλαος Καΐσαρ Ἀντώνιος Κράς	Ἐπισκοπεῖο Βαφειαδόκη 15 Ἐθν. Τράπεζα Σύρου	1800 1000 1000	40 40 40	Γ. Γιατρώου Ν. Καΐσαρ Α. Κράς	Ἐπισκοπεῖο Βαφειαδόκη 15 Ἐθν. Τράπ. Σύρ

Ἐν Σύρῳ τῇ 10ῃ Ἀπριλίου 1947

ΓΕΝΙΚΟΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟΝ

Πίνακας Μετόχων τῆς εταιρείας Βαρδάκα στον οποίο αναγράφονται οἱ μέτοχοι τῆς εταιρείας, ἀνάμεσα στους οποίους καὶ ο Εὐάγγελος Μπαρμπέτας.

Πηγή: ΓΑΚ – Ἀρχεῖα Νομοῦ Κυκλάδων, Ἀρχεῖο Βιομηχανίας Βαρδάκα, φάκελος 999, υποφάκελος 7, «Νοσοκομεῖο Σύρου, ἀποδοχὴ δωρεάς Ι. Κ. Βαρδάκα, 1947, Πίναξ Μετόχων».

Συμπεράσματα – επίλογος

Σ' αυτή την εργασία αναφερθήκαμε στη βιομηχανία της Ερμούπολης και μάλιστα στη βαμβακουργία. Σκοπός μας ήταν να εξετάσουμε αναλυτικά τις συνθήκες ίδρυσης, την παραγωγή, τις αντοχές στις οικονομικές συνθήκες της εκάστοτε εποχής και τη λειτουργία των εργοστασίων του Καρέλλα, των αδελφών Λαδόπουλων, του Βαρδάκα και του Μπαρμπέτα μέχρι το 1940. Αυτός ο χρονικός περιορισμός έγινε, καθώς μεταπολεμικά αλλάζουν αρκετά δεδομένα και συσχετισμοί, το αρχειακό υλικό είναι τεράστιο και επομένως δύσκολο να διαπραγματευτεί στο πλαίσιο μιας διπλωματικής εργασίας. Ο λόγος που επιλέξαμε να αναφερθούμε σε αυτό το θέμα είναι γιατί πρόκειται για κάποιες απ' τις μεγαλύτερες βιομηχανίες επεξεργασίας βάμβακος της Ερμούπολης, γεγονός που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς η πόλη οφείλει σ' αυτού του είδους τη βιομηχανία την ανάκαμψή της τα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα, τη διέξοδο της από την οικονομική κρίση και απ' την άλλη είναι οι μόνες των οποίων έχει διασωθεί το αρχειακό υλικό.

Παράλληλα εξετάσαμε το κοινωνικό και οικονομικό προφίλ των ιδρυτών των παραπάνω βιομηχανιών. Πρόκειται για άτομα (κάποια απ' τα οποία με σπουδές στην Ελλάδα και στο εξωτερικό) που παλαιότερα ασχολούνταν με το εμπόριο, τις επιχειρήσεις, τη ναυτιλία, τις κατασκευές και άλλου είδους βιομηχανίες και εκμεταλλευόμενοι τις ιδιαίτερες συνθήκες για επένδυση στην κλωστοϋφαντουργία ασχολήθηκαν μ' αυτόν τον κλάδο. Η καταγωγή τους από διάφορα μέρη της Ελλάδας, Μακεδονία, Πελοπόννησο, αλλά και Μικρά Ασία. Η οικονομική τους κατάσταση πολύ υψηλή, ιδιαίτερα στην περίπτωση των αδελφών Λαδόπουλων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι οι τελευταίοι ήταν εκείνοι που πρώτοι έφεραν αυτοκίνητο στη Σύρο³³⁷.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στο μοντέλο του πολυδύναμου επιχειρηματία που αποτελεί κοινό στοιχείο για τους ιδρυτές και των τεσσάρων εξεταζομένων εργοστασίων. Οι ιδρυτές των εργοστασίων, ξεκινώντας από διαφορετικά πεδία της οικονομίας (εμπόριο, χρηματοπιστωτικό σύστημα, ναυτιλία, δημόσια έργα κ.α.) επένδυσαν στην κλωστοϋφαντουργία. Με αφορμή τα παραδείγματα των παραπάνω επιχειρηματιών, επισημάναμε το φαινόμενο αυτό της πολυαπασχόλησης των κεφαλαίων, που δεν αποτέλεσε πρωτοτυπία της Ερμούπολης, αλλά «κοινό τόπο» στην ελληνική οικονομία. Θα μπορούσε κάποιος να χαρακτηρίσει την ενέργεια των

³³⁷ Βασιλική Θεοδώρου – Χρήστος Λούκος, *ό.π.*, σ. 20.

επιχειρηματιών να επενδύσουν σε διαφορετικούς τομείς της οικονομίας, ως αδυναμία τους να αναπτύξουν ένα και μόνο τομέα, προχωρώντας στην καθετοποίηση της παραγωγής· όταν τα περιθώρια ανάπτυξης ενός τομέα είχαν, κατά την κρίση των επιχειρηματιών, εξαντληθεί, επένδυναν σε κάποιον άλλον. Από την άλλη η ενέργεια αυτή θα μπορούσε να ερμηνευτεί στο πλαίσιο της νοοτροπίας για το εύκολο, αλλά και σίγουρο κέρδος που εκμηδενίζει ή τουλάχιστον μειώνει αισθητά τον κίνδυνο οικονομικής κατάρρευσης των επιχειρηματιών, καθώς οι οικονομικές απώλειες σε ένα τομέα επένδυσης, αντισταθμίζονται ή τουλάχιστον μετριάζονται από το κέρδος σε κάποιον άλλον.

Καταξιωμένοι επαγγελματικά, μέσα από οικογενειακές συμμαχίες και πολιτικές, οι επιχειρηματίες αυτοί σκιαγραφούσαν το πορτραίτο τους. Οι πολιτικές φιλοδοξίες τους, τους οδήγησαν στο καταλάβουν αξιόλογες θέσεις. Πολλοί διετέλεσαν δημοτικοί σύμβουλοι, πρόεδροι του δημοτικού συμβουλίου, ένας δήμαρχος, άλλοι πρόεδροι και ιδρυτές σωματείων, αλλά και βουλευτές. Μάλιστα η περίπτωση του Εμμανουήλ Λαδόπουλου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού διετέλεσε 3 φορές υπουργός οικονομικών σε διαφορετικές κυβερνήσεις. Το ενδιαφέρον τους για την πολιτική συμβάδιζε με την οικονομική τους δύναμη και τα ερείσματα που προσπαθούσαν να δημιουργήσουν στην τοπική κοινωνία. Υπήρχε ένας ανταγωνισμός που θα έλεγε κανείς ότι ξεπερνούσε το πλαίσιο των βιομηχανικών μεγεθών και περνούσε στην καταξίωση που θα είχε ο καθένας στην κοινωνία, μέσα από την πολιτική τους παρουσία και, για κάποιους άλλους, τις μεγάλες φιλανθρωπικές τους δραστηριότητες. Οι τελευταίες ερμηνεύονται και από την τάση για κοινωνική προβολή, τον κοινωνικό ανταγωνισμό και, ίσως, την ύστατη προσπάθεια ορισμένων για τη σωτηρία της ψυχής τους, σύμφωνα με τη χριστιανική αντίληψη. Οι επιχειρηματίες μέσα από τις φιλανθρωπίες τους- όσοι τουλάχιστον προέβαιναν σε τέτοιες ενέργειες- και τη συμμετοχή τους σε ιδρύματα και αγαθοεργίες εκφέρουν ένα δημόσιο λόγο, «αναγορεύονται σε θεματοφύλακες ενός συστήματος αξιών» και γίνονται δημόσια πρόσωπα³³⁸. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι παρατηρούμε επιχειρηματίες, που δεν ασχολούνταν τόσο με την πολιτική, όπως τον Ιωάννη Βαρδάκα να προβαίνει σε μία τεράστια δωρεά για φιλανθρωπικούς σκοπούς σε

³³⁸ Βλ. σχετικά και την αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή της Ευθυμίας Λ. Κάννερ, *Φιλανθρωπία: Κοινωνική Λειτουργία του Φαινομένου στην Ορθόδοξη Κοινότητα της Κων/πολης (1753-1908)*, Τμ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1999. – Βασιλική Θεοδώρου, «Φιλανθρωπία και πόλη. Ορφανοί και άστεγοι παιδιά στον Πειραιά γύρω στο 1875», *Μνήμων* 14 (1992) σ. 71-90.

αντίθεση με τον Εμμανουήλ Λαδόπουλο, ο οποίος ως υπουργός οικονομικών δεν έχει την ανάγκη να γίνει δημόσιο πρόσωπο, αφού η φήμη έχει ήδη ξεπεράσει τα στενά τοπικά όρια του νησιού.

Οι πρώτες εταιρείες του Καρέλλα και των Λαδόπουλων δημιουργήθηκαν την περίοδο της παρακμής της ναυτιλίας της Ερμούπολης από σημαντικούς παράγοντες της πόλης που είχαν τα διαθέσιμα κεφάλαια, αλλά και τη θέληση να επενδύσουν στη βαμβακουργία. Πέρα από τις ιδιαίτερες συνθήκες για την επένδυση στο χώρο της κλωστοϋφαντουργίας, είναι ιδιαίτερα σημαντική η απόφαση και η επιθυμία ορισμένων κεφαλαιούχων να επενδύσουν σ' αυτό τον κλάδο στη Σύρο, τη στιγμή μάλιστα που είναι γνωστό ότι η βιομηχανία είναι ένας τομέας που δεν αποδίδει άμεσα, αλλά μακροπρόθεσμα. Μόλις πέτυχε το «πείραμα» του Καρέλλα, των Λαδόπουλων, αλλά και των Βελισσαρόπουλων και Φουστάνων, που από ότι φαίνεται λειτούργησε πιλοτικά, σταδιακά και άλλοι επιχειρηματίες ασχολήθηκαν με τη βαμβακουργία, όπως ο Βαρδάκας και από τους τελευταίους ο Μπαρμπέτας, που κλείνει τον κύκλο των επιχειρηματιών που ασχολήθηκαν με τη βιομηχανία βάμβακος.

Οι αρχικές ομόρρυθμες εταιρείες μετατράπηκαν, στο πλαίσιο και του νόμου 2190/1920 «περί Ανωνύμων Εταιρειών», σε ανώνυμες τις δεκαετίες του 1930 και 1940, επωφελούμενες το προνομιακό, αρχικά, φορολογικό καθεστώς και κυρίως το γεγονός ότι η ευθύνη των μετόχων περιορίζεται στο μερίδιο που οι μέτοχοι έχουν συνεισφέρει και όχι στην ατομική περιουσία τους. Πρόκειται για εταιρείες, «οικογενειακής δομής», καθώς και μετά την μετατροπή τους σε Α.Ε. το πλειοψηφικό πακέτο των μετοχών ανήκει στα μέλη της οικογένειας, και μάλιστα σε εταιρείες, όπως σ' αυτή των Λαδόπουλων όλες οι μετοχές ανήκουν μόνο στα μέλη της οικογένειας. Η οικογενειακού τύπου εταιρεία επιβεβαιώνεται και από δημοσίευμα της εφημερίδας «Ελεύθερος Κόσμος» του 1945 το οποίο χαρακτηριστικά αναφέρεται στα τέσσερα αδέρφια της οικογένειας Βαρδάκα: «...Και αι περιουσίαι των ακόμη και οσάκις ήσαν τυπικώς κεχωρισμέναι, ουσιαστικώς όμως απετέλουν περιουσίαν κοινήν και η περιουσία του ενός ήτο πάντοτε εις την διάθεσιν του άλλου και η πρωτοβουλία του ενός προς μίαν ευποιϊαν ή και προς μίαν εμπορικὴν πράξιν ετύγγανεν εξίσου της προηγουμένης απάντων εγκρίσεως. Ο δεσμός της οικογένειας, η εν τη οικογενεία ιεραρχία απετέλει παλλάδιον των ιδεών των»³³⁹.

³³⁹ Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Ερμούπολη 21 Ιουλίου 1945.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σ' όλα τα εργοστάσια με εξαίρεση τη βιομηχανία των αδελφών Λαδόπουλου, που πρόκειται για καθαρά οικογενειακή επιχείρηση, οι ιδρυτές τους είχαν συνεταιίρους. Ωστόσο, οι παραπάνω εργοστασιάρχες είχαν τον έλεγχο της επιχείρησης.

Στην εργασία αυτή προχωρήσαμε σε μια σύγκριση μεγεθών των παραπάνω εργοστασίων, όσο βέβαια μας το επέτρεπαν τα στοιχεία που είχαμε στη διάθεση μας.

Αναλυτικότερα, το εργοστάσιο των Αφών Λαδόπουλων διέθετε διπλάσιο αριθμό εργατών και αργαλειών και παρήγαγε σχεδόν διπλάσια ποσότητα προϊόντων συγκριτικά με αυτό του Καρέλλα, τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας τους. Επίσης οι προξενικές εκθέσεις, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα παραπάνω εργοστάσια ήταν από τα μεγαλύτερα του είδους τους στην Ερμούπολη, κάτι που σχεδόν δεν αλλάζει μέχρι το 1940. Ωστόσο, τα πράγματα διαφοροποιούνται όσον αφορά τα μεγέθη των τεσσάρων εργοστασίων που εξετάζουμε. Την περίοδο του μεσοπολέμου ο Καρέλλας ιδρύει Α.Ε. με διπλάσιο σχεδόν μετοχικό κεφάλαιο απ' αυτό της εταιρείας των Λαδόπουλων. Τα πράγματα δυσκολεύουν λίγο για την οικογένεια των Λαδόπουλων, ιδιαίτερα μετά το θάνατο του διευθυντή της εταιρείας και πρώην υπουργού Οικονομικών, Εμμανουήλ Λαδόπουλου. Από την άλλη η οικογένεια Καρέλλα καταφέρνει αργότερα να επεκτείνει τις λειτουργίες της και να ιδρύσει μονάδες στην Αθήνα, το Λαύριο και το Άστρος Κυνουρίας με την επωνυμία «Αιγαίον Α.Ε.».

Ο Βαρδάκας, μέχρι το τέλος σχεδόν της περιόδου που εξετάζουμε ασχολείται σχεδόν αποκλειστικά με την παραγωγή νημάτων και κατέχει την πρώτη θέση ανάμεσα στα αντίστοιχα εργοστάσια της Ερμούπολης. Παράλληλα, οι Λαδόπουλοι κατέχουν τη δεύτερη θέση στην παραγωγή δριλλίων -τα δρίλλια αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής υφασμάτων της Σύρου- μετά το μεγάλο κλωστοϋφαντουργείο της Α.Κ.Ε.Σ. που ήταν, από το τέλος του Μεσοπολέμου και μετά, το μεγαλύτερο στο νησί. Το υφαντουργείο του Μπαρμπέτα, παρά το κλείσιμο των περισσότερων εργοστασίων την περίοδο πριν το β' Παγκόσμιο Πόλεμο, είχε μια σημαντική παραγωγή που του έδινε μια θέση ανάμεσα στα μεγάλα εργοστάσια του κλάδου στο νησί.

Παράλληλα, επισημάναμε τη διαφορετική εποχικότητα της παραγωγής νήματος και υφάσματος. Η παραγωγή σε ύφασμα αυξάνεται το φθινόπωρο και το χειμώνα, οπότε οι ανάγκες για ένδυση είναι μεγαλύτερες. Με βάση την παραγωγή των εργοστασίων του 1939-1940 παρατηρούμε ότι η περίοδος της μεγάλης

παραγωγής σε νήμα είναι διαφορετική από την αντίστοιχη περίοδο της παραγωγής σε ύφασμα· συγκεκριμένα, οι παραγγελίες σε νήμα προηγούνται της παραγωγής υφάσματος.

Συνεξετάζοντας τα στοιχεία που έχουμε για τα παραπάνω βαμβακουργικά εργοστάσια, καταλήγουμε στο ότι τα μηχανήματα παραγωγής τους είχαν αγοραστεί κυρίως από βρετανικούς και ελβετικούς κατασκευαστικούς οίκους, καθώς και από γαλλικές και γερμανικές εταιρίες (οι τελευταίες προμήθευαν κυρίως γεννήτριες για τα εργοστάσια). Η αποστολή των μηχανημάτων γινόταν μέσω ξένων ή ελληνικών τεχνικών εταιρειών, ενώ επισκευάζονταν μηχανές και στη Σύρο.

Αναφορικά με τους πελάτες των εργοστασίων, φαίνεται πως τα προϊόντα απορροφούνταν από την αγορά όλης σχεδόν της Ελλάδος. Με βάση τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεση μας μπορούμε να εντοπίσουμε εμπορικούς αντιπροσώπους σε αρκετά σημεία της Ελληνικής Επικράτειας. Μάλιστα το εργοστάσιο των Λαδόπουλων είχε εμπορικούς αντιπροσώπους στην Μικρά Ασία, στην Ευρωπαϊκή Τουρκία και στην Κύπρο.

Η επιλογή του τόπου εγκατάστασης των εργοστασίων εξαρτάται από το πλέον κοντινό δίκτυο συγκοινωνιών που μπορεί να εξασφαλίσει την πρόσβαση της επιχείρησης στις πρώτες ύλες και τη διοχέτευση του παραγόμενου προϊόντος στην αγορά, στην περίπτωση μας τη θάλασσα και τις θαλάσσιες μεταφορές. Η παρουσία παλαιότερων εργοστασίων που μετασκευάστηκαν και επισκευάστηκαν ή επεκτάθηκαν διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο, καθώς οι βιομήχανοι αγοράζουν με πλειστηριασμό σε τιμή ευκαιρίας παλαιότερα εργοστασιακά συγκροτήματα τα οποία και προσαρμόζουν στις εκάστοτε ανάγκες τους. Τέλος, στην περίπτωση της βαμβακουργίας, ο παράγοντας «κατάλληλο κλίμα» και συγκεκριμένα η υγρασία που θα εμπόδιζε τυχόν ζημιές κατά την επεξεργασία του βάμβακος συγκαταλέγεται στα κριτήρια χωροθέτησης των εργοστασίων. Να σημειώσουμε ότι στις αρχές του αιώνα οι βιομηχανικές μονάδες δεν διέθεταν τους σημερινούς «υγραντήρες» που εξασφαλίζουν μια ομαλή επεξεργασία, συνυφασμένη με την τελική ποιότητα του παραγόμενου προϊόντος

Εξετάζοντας το είδος των βαμβακοβιομηχανιών παρατηρούμε ότι στις περιπτώσεις των κλωστοϋφαντουργείων του Καρέλλα και του Λαδόπουλου προηγήθηκε η δημιουργία υφαντηρίου και στη συνέχεια ακολούθησε η δημιουργία κλωστηρίου. Και τα δύο εργοστάσια γύρω στο 1900 διέθεταν κλωστήριο, υφαντήριο και βαφείο. Ωστόσο, η ανάπτυξη της υφαντουργίας δεν σημαίνει πάντοτε και την

καθετοποίηση της βιομηχανίας. Λ.χ. το υφαντουργείο Καρέλλα το 1900 διαφήμιζε ότι όλα του τα είδη κατασκευάζονταν από αγγλικά νήματα, ενώ παράλληλα διατηρούσε δικό του νηματουργείο· «αυτό οφείλεται στις ασυνέπειες του δασμολογίου που κύριος σκοπός του ήταν ταμειευτικός και όχι η ανάπτυξη της βιομηχανίας».³⁴⁰

Το εργοστάσιο Βαρδάκα διέθετε νηματουργείο και βαφείο (αργότερα), ενώ αυτό του Μπαρμπέτα υφαντουργείο, βαφείο και στα τέλη του 1970 νηματουργείο. Το συγκεκριμένο εργοστάσιο, παράλληλα με την ύπαρξη νηματουργείου, προμηθευόταν και ιταλικά νήματα. Επομένως δεν έχουμε καθετοποίηση της παραγωγής βάμβακος.

Εκτιμούμε ότι, αξιοποιώντας κυρίως το αρχαικό υλικό, συμβάλλουμε στην ανασύνθεση της ιστορίας των εργοστασίων και βοηθάμε στην ερμηνεία συγκεκριμένων επιχειρηματικών ενεργειών, όπως αυτή του πολυδύναμου επιχειρηματία, καθώς και στη μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας.

Η Ερμούπολη υπήρξε ένα «ζωντανό» παράδειγμα βιομηχανικής πόλης. Τα κατάλοιπα των εργοστασίων, σε συνδυασμό με την μελέτη των αρχείων των βιομηχανιών δημιουργούν μία περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα για τον μελετητή της ιστορίας της.

³⁴⁰ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 80-81.

Παράρτημα Φωτογραφιών

(Τα εργοστάσια φωτογραφήθηκαν τον Αύγουστο του 2002 στην Ερμούπολη της Σύρου. Σημαντική υπήρξε η συμβολή στον εντοπισμό των εγκαταστάσεων του κ. Αντώνη Ρηγούτσου, εργαζόμενου στο Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης.)

Άποψη του εργοστασίου υιών Λαδόπουλου στην Ερμούπολη

Εργοστάσιο υιών Λαδόπουλου: Τμήμα των Βαφείων. Οι δεξαμενές που φαίνονται στην φωτογραφία γέμιζαν με την κατάλληλη βαφή και μέσα σ' αυτές τοποθετούνταν τα υφάσματα

Άποψη του εργοστασίου υιών Λαδόπουλου στην Ερμούπολη

Τα γραφεία του εργοστασίου των υιών Λαδόπουλου στην Ερμούπολη

Άποψη του εργοστασίου υιών Λαδόπουλου στην Ερμούπολη

Το εργοστάσιο Καρέλλα στην Ερμούπολη. Σήμερα στις εγκαταστάσεις του στεγάζεται το Σ/Μ «Ατλάντικ».

Το εργοστάσιο Καρέλλα στην Ερμούπολη

Άποψη του εργοστασίου Μπαρμπέτα στην Ερμούπολη

Άποψη του εργοστασίου Μπαρμπέτα στην Ερμούπολη

Άποψη του εργοστασίου Βαρδάκα στην Ερμούπολη

Άποψη του εργοστασίου Βαρδάκα στην Ερμούπολη

Παράρτημα με τα καταστατικά των εταιρειών

Τα καταστατικά των εταιρειών Καρέλλα, Λαδόπουλου, Βαρδάκα και Μπαρμπέτα από τη σελίδα 120 ως την σελίδα 162 βρίσκονται στο αντίγραφο της διπλωματικής που έχει κατατεθεί στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης. Η επόμενη σελίδα (σελίδα 120 της εργασίας σε ηλεκτρονική μορφή) αντιστοιχεί στη σελίδα 163 της έντυπης εργασίας.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Αρχειακό Υλικό*

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Καρέλλα*, κατάστιχο 104, (Πελάτες εργοστασίου Καρέλλα κατά αλφαβητική σειρά/ τόπο (1910).

ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό βιομηχανίας Καρέλλα*, φάκελος 161, υποφάκελος 2, (Πελάτες εργοστασίου Καρέλλα κατά αλφαβητική σειρά/ τόπο (1933).

ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Καρέλλα*, κατάστιχο 177.

ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό βιομηχανίας Καρέλλα*, φάκελος 135 και συγκεκριμένα το έντυπο με τίτλο «The continental directory of cotton spinner and Manufacturers 1922 – 1933», σ. 368.

ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Καρέλλα*, κατάστιχο 368 (Αλληλογραφία με τεχνικό γραφείο Κωνσταντίνος Γκέρτσος και Σία για την αγορά κινητήρα «Πίνκε – Χόφμαν», Οκτώβρης 1934).

ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό βιομηχανίας Καρέλλα*, φάκελος 577, «Ευθ. Κουτσόπουλος, 1936».

ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό βιομηχανίας Καρέλλα*, φάκελος 1116 (αλληλογραφία 1928).

ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό βιομηχανίας υιών Ε. Λαδόπουλου*, κατάστιχα 4, 12, 13, 14, 15 και 21(Πελάτες εργοστασίου Λαδόπουλου κατά αλφαβητική σειρά/ τόπο (τέλη 19^{ου} αι. – 1916). ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό βιομηχανίας υιών Ε. Λαδόπουλου*, κατάστιχο αριθ. 2, «Αντιγραφή Επιστολών, 7-6-1897 έως 23-8-1897» και συγκεκριμένα βλ. την επιστολή Λαδόπουλου προς Ν. Π. Πουλάκο (13-6-1897).

* Τα αρχεία των προαναφερθεισών βιομηχανιών που βρίσκονται στα Γ.Α.Κ. Κυκλάδων στην Ερμούπολη αποτελούνται από εκατοντάδες ταξινομημένους φακέλους και κατάστιχα, τα περισσότερα εντάσσονται χρονικά στη μεταπολεμική περίοδο. Η επιλογή του υλικού έγινε με κριτήριο τη χρονική περίοδο στην οποία αναφερόμαστε (στην περίπτωση μας τέλη 19^{ου} αιώνα μέχρι και τη δεκαετία του 1940) και το περιεχόμενο των φακέλων· λόγω των περιορισμένων δυνατοτήτων της έρευνας -από άποψη χρόνου και απόστασης- επιλέξαμε τους φακέλους εκείνους που εμπεριέχουν γενικά στοιχεία για τη λειτουργία των βιομηχανιών και την πολιτική των επιχειρήσεων (λ.χ. παραγωγή, αριθμό εργατών, εξοπλισμό, πελατολόγιο, αλλά και πρακτικά αποφάσεων Δ.Σ. και αλληλογραφία με εμπορικούς στοιχεία για τον αριθμό, την επωνυμία και την παραγωγή των εργοστασίων, κυρίως στο τέλος του Μεσοπολέμου. Το αρχείο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου είναι υπό ταξινόμηση και τα στοιχεία που αντλήσαμε είναι από όσους φακέλους είχαν ταξινομηθεί εκείνη τη στιγμή (οι περισσότεροι χρονολογούνται μεταπολεμικά). Επίσης έγινε προσπάθεια να αντλήσουμε στοιχεία από το Εργατικό Κέντρο, ωστόσο, σύμφωνα με τις διαβεβαιώσεις των αρμοδίων, το αρχείο είναι αταξινόμητο και προς το παρόν όχι προσβάσιμο.

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας υιών Ε. Λαδόπουλων*, κατάστιχο 3, "βιβλίον διαφόρων εξόδων του ατμοπλοίου "Ελπιδοφόρος" του έτους 1910, ταξείδιον 1^{ον}»(11 Δεκεμβρίου 1909 - τέλη Ιανουαρίου 1910).

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας υιών Ε. Λαδόπουλου*, φάκελοι 22 και 30).

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, κατάστιχο 145 (πελατολόγιο εργοστασίου).

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 793 (ενημερωτικά φυλλάδια μηχανημάτων).

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 800, (ενημερωτικά φυλλάδια μηχανημάτων).

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 879, (ρύθμιση κτενιστικών μηχανών «Χάρτμαν»).

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 1.

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 3, "πρακτικόν υπ' αριθμ. 6 της έκτης τακτικής Γενικής Συνελεύσεως της εταιρείας... "Νηματοουργείον Σύρου Βαρδάκας Α.Ε." της 9ης Δεκεμβρίου 1946".

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999 (υποφάκ. 7), (περί εκπροσώπησης του νοσοκομείου στις συνελεύσεις, 12/4/1947).

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, «πρακτικό της υπ' αριθ. 6 της 6^{ης} Γενικής Συνέλευσης της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1946»

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 3, «Νηματοουργείο Σύρου Βαρδάκας Α.Ε., Γενική Τακτική Συνέλευση της 15-4-1947, διάφορα σχετικά».

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 999, υποφάκ. 7, «Νοσοκομείο Σύρου, αποδοχή δωρεάς Ι. Κ. Βαρδάκα, 1947» και συγκεκριμένα βλ. τον πίνακα των Μετόχων.

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 1000 (υποφάκ. 3), πρακτικό 8ης έκτακτης γενικής Συνέλευσης της 16ης Απριλίου 1947.

Και υποφάκ. 5.

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχείο Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 1004 (απογραφή εργοστασίου).

- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 1122/ υποφ. 2 (παραγγελία ανταλλακτικών του Βαρδάκα από το εργοστάσιο "Guldner Mototen Gesellschaft" -11/5/1928).
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 1131, (φυλλάδια των εταιρειών "American Machine Company" και "A Hind Corporation").
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 1191 (προσφορά από την Siemens - παραγγελία μηχανημάτων).
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 2034 (υποφ. 7), "Υπόμνημα Αφορών το Κλωστήριον Βαρδάκα Σύρου".
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 2047.
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Βαρδάκα*, φάκελος 2073 (υποφ. 11).
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Μπαρμπέτα*, φάκελος 1814 και κυρίως «Πληροφοριακόν Σημείωμα προς την Εμπορικήν Τράπεζαν της Ελλάδος».
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό Βιομηχανίας Μπαρμπέτα*, φάκελος 2517.
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Ομοσπονδία Εμπόρων - Βιοτεχνών Κυκλάδων, Εμπορικό - Βιομηχανικό Επιμελητήριο Σύρου (στο εξής ΟΕΒΚ/ΕΒΕΣ)*, φάκελοι 131Α και 131Β.
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Αρχειό ΟΕΒΚ/ΕΒΕΣ*, Σ/131/Γ (1949), «Εμπιστευτικό έγγραφο της Ένωσης Βιομηχάνων Σύρου προς την Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Σύρου, 6 Ιουλίου 1949».
- ΓΑΚ - Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, *Δ/Α/Βιομηχανίες - Εταιρείες - οίκοι - Β' - 1923*, «Κατάλογος εργοστασίων λειτουργούντων εν τω Δήμω Ερμούπολεως».
- ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων, *Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης*, υποφ. Γ2/3, «βιομηχανία - εταιρείες περί του τρόπου πληρωμής των φόρων επί των εξαγομένων προϊόντων βιομηχανίας κ.λπ. (1939-1940)».
- Βιβλιοθήκη Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας - Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, *Οδηγός Ελληνικής Βιομηχανίας*, Αθήνα 1949.
- Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας, *Γ', Χιακόν Αρχείον*, επιμ. Ιωάννου Βλαχογιάννη, δαπάνη φιλοτίμων Χίων, τ. 5^{ος}, Αθήνα (τυπογραφείο, Π. Δ. Σακελλάριου) 1910.
- Βιβλιοθήκη Σταύρου Βαφία (Ερμούπολη) αρ. 727 α' 2, "Υφαντήριον Σύρου Ευάγγελος Σ. Μπαρμπέτας Α.Ε.", Καταστατικόν, φύλλον Δελτίου Ανων. Εταιρειών, αρ. 86/1936, 370/1956, 196/1958.

Προξενικές Εκθέσεις[♦]

Foreign Office 1894 - Annual series No 1362, *Diplomatic and consular reports on the trade and finance. Greece, Report for the year 1893 on the trade of the Cyclades*, London 1894, σ. 13.

Foreign Office 1896 - Annual series No 1720...ό.π., *Report for the year 1895 on the trade of the Cyclades*, London 1896, σ. 13.

Foreign Office 1899 – Annual series No 2252...ό.π., *Report for the Year 1898 on the trade of the Cyclades*, London 1899, σ. 6.

Foreign Office 1901 – Annual series No 2599...ό.π., *Report for the Year 1900 on the trade of the Cyclades*, London 1901, σ. 10.

Foreign Office 1907 – Annual series No 1204...ό.π., *Report for the Year 1907 on the trade of the Cyclades*, London 1907, σ. 8-9.

Foreign Office 1908 – Annual series No 3990...ό.π., *Report for the Year 1908 on the trade of the Cyclades*, London 1908, σ. 8-9.

Συνεντεύξεις

Συνέντευξη με τον Ευάγγελο Λεονταρίτη, πρώην βοηθό μηχανικό στην εταιρεία Α.Κ.Ε.Σ. (την περίοδο 1940-1953), πρώην υπεύθυνο μηχανικό όλων των μηχανημάτων του εργοστασίου Μπαρμπέτα (την περίοδο 1953-1983) και πρώην καθηγητή τεχνικής σχολής κλωστοϋφαντουργίας (Ερμούπολη 18 Αυγούστου 2001).

Συνεντεύξεις με τον Αντώνη Ρηγούτσο, πρώην μηχανικό της βιομηχανίας Μπαρμπέτα και νυν εργαζόμενο στο Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης (Ερμούπολη, 18 Αυγούστου 2001)

(Ερμούπολη, 14 Αυγούστου 2002).

Συνέντευξη με τον Δημήτριο Αθ. Κρίνο, συνταξιούχο δικηγόρο (Ερμούπολη, 14 Αυγούστου 2002).

[♦] Οι προξενικές εκθέσεις απόκεινται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη – Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, στην Αθήνα.

Βιβλιογραφία

Βοηθήματα

Αγριαντώνη, Χρ. *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1986.

-----, «Η ελληνική βιομηχανία τον 19^ο αιώνα. Περιοδολόγηση. Προβλήματα ολοκλήρωσης», *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος} - 20^{ος} αιώνες)*, εισαγωγή – επιμέλεια: Γ. Β. Δερτιλής – Κ. Κωστής, Αθήνα – Κομοτηνή 1991, σ. 397-404.

-----, «βιομηχανία», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα, Οι Απαρχές 1900-1922*, Αθήνα (βιβλιόραμα) 2002, σ. 173-221.

Αγριαντώνη Χρ. – Φενερλή Α., *Ερμούπολη – Σύρος, Ιστορικό οδοιπορικό*, Αθήνα (Ολκός) ²2000.

Αμπελάς Τ., *Ιστορία της νήσου Σύρου από των αρχαιοτάτων χρόνων, μέχρι των καθ' ημάς*, Ερμούπολη (τύποις Ρ. Πρίντζη) 1874, (ανατύπωση: Χρ. Α. Καλημέρης, Ερμούπολη) 1998.

Αναστασόπουλος Γ., *Ιστορία της Ελληνικής βιομηχανίας 1840-1940, Α' (1840-1884)*, Αθήνα 1947.

Ανδρέου Γ., *Η εξωτερική εμπορική πολιτική της Ελλάδος, 1830-1933*, Αθήνα (Ρόδης) 1933.

Βοβολίνης Κ. και Σπ., *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, τ. Α' - Ε', Αθήνα 1959.

Braudel Fernand, *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός, οι δομές της καθημερινής ζωής, το δυνατό και το αδύνατο*, μετάφραση: Αικατερίνη Ασδραχά, τ. Α', Αθήνα (ΜΙΑΤ) 1995.

Bouvier J., *Initiation au vocabulaire et aux mecanismes economiques contemporains XIXe-Xxe siecles*, Παρίσι (SEDES) 1969.

Γαβαλά Π.- Γαρέζου Ελ., *Τα γλυπτά μνημεία του Κοιμητηρίου Αγίου Γεωργίου - Ερμούπολη Σύρος (19ος - 20ος αιώνες)*, Αθήνα (Υπουργείο Αιγαίου - Δήμος Ερμούπολης & εκδόσεις "Γνώση") χ.χ.

Dakin Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, μετάφραση Α. Ξανθόπουλος, Αθήνα (ΜΙΕΤ) ⁴1998.

Γερασιμίδης Κ. (επιμέλεια: Ε Μονογιός), *Το πανόραμα της Σύρου*, Σύρος 1933.

Γεωργαντόπουλος Ελ. Α., *Ναυτιλιακή Οικονομική και Πολιτική*, Πειραιάς (Στ. Καραμπελόπουλος) 1974.

- Δεμίρη Κωνσταντίνα, *Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, ιστορική και τυπολογική διεύρυνση*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 1991.
- Δερτιλής Γ., *Ελληνική Οικονομία (1830-1910) και Βιομηχανική Επανάσταση*, Αθήνα (Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα) 1984.
- Δρακάκης Ανδρέας Θ., *Ιστορία του οικισμού Ερμούπολεως Σύρας*, τ. Α' - Β', Αθήνα 1979 (τ. Α'), 1983 (τ. Β').
- Δρίτσα Μαργαρίτα, «Πρόσφυγες και εκβιομηχάνιση» στο Θ. Βερέμης – Γ. Γουλιμής (επιμέλεια), *Ελευθέριος Βενιζέλος: Κοινωνία- Οικονομία- Πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, σ. 29-70.
- Θανοπούλου Ελένη, «Η διεθνής Ναυτιλία στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα: κρίση και αλλαγές στην παγκόσμια ναυτιλιακή ιεραρχία», στο *Ιστορία και Ναυτιλία, 16^{ος} – 20^{ος} αι.*, επιμ. Τζελίνα Χαρλαύτη, Αθήνα (Στάχυ) 2001, σ. 367-382.-
- Ζευγώλης Τ. Μ., *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1908*, Ερμούπολη 1907.
- Ζωγραφάκης Ν., *Η Ερμούπολις υπό εμπορικήν, βιομηχανικήν, ναυτιλιακήν έποψιν*, Αθήνα 1886.
- Ξενοφ. Ε. Ζολώτας, *Η Ελλάδα εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως*, ²Αθήνα 1964, (α' έκδοση, Αθήνα 1926).
- , *Οικονομική ανάπτυξις και ιδιωτική επιχείρησις, μία πρότασις*, Αθήνα (Τράπεζα της Ελλάδος – Αρχείον Μελετών και Ομιλιών) 1962.
- Θεοδώρου Β. – Λούκος Χ., Το Αρχείο της Βιομηχανίας «Κλωστήριον και Υφαντήριον Ε. Λαδόπουλου υιών εν Σύρω», *Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Παράρτημα του Περιοδικού Μνήμων*, αρ.12, Αθήνα 1996.
- Καρδάσης Β., *Σύρος, Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Αθήνα (ΜΙΕΤ) 1987.
- , «Σύρος, Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857), Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)», επιμέλεια: Γ. Δερτιλής – Κ. Κωστής, Αθήνα – Κομοτηνή 1991, σ. 323-336.
- , «Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία, 1832-1914», *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας...ό.π.*, σ. 337-350.
- , *Από του ιστίου εις τον ατμόν. Ελληνική εμπορική Ναυτιλία 1858 - 1914*, Αθήνα (ΕΤΒΑ) 1993.
- Κατινάκης Σπ. και Κ., *Ανατολικός Εμπορικός Οδηγός*, Αθήνα 1874.
- Κατσάμπας Α. Χριστόφορος, *Πιστεύοντας εις το μέλλον, το χρονικό μιας προσπάθειας*, Αθήνα 1966.

- Κατσιγιάννη Ι., Κονδύλη Α. – Λάγαρη, *Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 2000.
- Κάννερ Λ., *Φιλανθρωπία: Κοινωνική Λειτουργία του Φαινομένου στην Ορθόδοξη Κοινότητα της Κων/πολης (1753-1908)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή στο τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1999.
- Κέντρο Τεχνικού Πολιτισμού, *Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης (ενημερωτικό φυλλάδιο)*.
- Κορδάτος Γ., *Εισαγωγή εις την ιστορίαν της Ελληνικής Κεφαλαιοκρατίας*, Αθήνα 1977.
- Κουσουλίνος Σπ., *Οδηγός Αθηνών, Πειραιώς και των κυριότερων πόλεων της Ελλάδος*, 1900, Αθήνα 1900.
- Κοφινάς Γ., *Ερμηνεία Τελωνειακής νομοθεσίας*, Αθήνα 1900.
- Λυκούδης Εμμ., *Η εν Ελλάδι βιομηχανία και αι απεργίαι υπό την έποψιν της νομικής και πολιτικής οικονομίας*, Ερμούπολη 1883.
- Λούκος Χρήστος, *Πεθαίνοντας στη Σύρο τον 19^ο αιώνα - οι μαρτυρίες των διαθηκών*, Αθήνα (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης) 2000.
- Μανσόλας Α., *Πολιτειογραφικά Πληροφορία περί Ελλάδος*, Αθήνα 1867.
- Mansolas A., *La Grèce a l'exposition universelle de Paris en 1878*, Αθήνα 1878.
- Νεγρεπόντη - Δελιβάνη Μαρία, «βιομηχανία-βιοτεχνία», *Ελλάδα, Ιστορία και Πολιτισμός*, τ. 8^ο, το νέο ελληνικό κράτος – Η οικονομία, Αθήνα χ.χ., σ.133.
- Ο εν Σύρω Εμπορικός Σύλλογος «Ερμής» και ο ελεύθερος λιμήν αυτής*, Ερμούπολη (τύποις Ρ. Πρίντεζη) 1874.
- Ξένος Στ., *Η παγκόσμιος Έκθεσις του 1851*, Λονδίνο 1852.
- Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «Η Βιομηχανική Επανάσταση και η Ελλάδα, 1832-1871», *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1980.
- Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδας 1821 - 1921, η Χρυσή Βίβλος του Ελληνισμού*, τ. Β', μέρος Α' + Β' - βιομηχανία - εμπόριον, Αθήνα (εκδόσεις Ιωαν. Χρ. Χατζηγιάννου) 1923/1925.
- Ποιος είναι ποιος στην Ελλάδα, Βιογραφικό Λεξικό*, Αθήνα (Εκλογή) 1958, σ. 200, λήμμα «Νικόλαος Καρέλλας».
- Ρούσσοσ Ε., *Από την οικονομική δραστηριότητα της Ερμουπόλεως στα 1859, μια εικόνα της δυνάμεως της στην έκθεση των Α' Ολυμπίων*, Σύρα 1960.

- Σβορώνος Νίκος Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1994.
- , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1996.
- Σταυρόπουλος Αλ., *Βιομηχανικοί Κλάδοι*, Πειραιάς (Στ. Καραμπερόπουλος) 1975.
- Στεφάνου Π., *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1928, έτος 2^{ον}*, Ερμούπολη 1927.
- , *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1929, έτος 3^{ον}*, Ερμούπολη 1928.
- Τραυλός Ι.– Κόκκου Α., *Ερμούπολη, η δημιουργία μιας νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα (έκδοση Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος) 1980.
- Τσοτσωρός Α. Στάθης, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939), τ. Α' + Β'*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.) 1993 και 1994 αντίστοιχα.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Απογραφή των Καταστημάτων των Βιομηχανικών και Εμπορικών Επιχειρήσεων, ενεργηθείσα τον Σεπτέμβριον του 1930*, Αθήνα 1934, (βιβλιοθήκη Εθνική Στατιστικής Υπηρεσίας, αύξ. αριθ. 209).
- Υπουργείο Πολιτισμού – Δ/ση Λαϊκού Πολιτισμού, Εφορείες Νεωτέρων Μνημείων, *Βιομηχανικά Μνημεία της Ελλάδας*, Αθήνα, Φεβρουάριος 1999.
- Φουστάνος Αντ. Π., *Ημερολόγιον της Σύρου, εικονογραφημένον, φιλολογικόν, εμπορικόν και χρονογραφικόν, έτος πρώτον 1902 και έτος δεύτερον 1903*, Σύρος 1902.
- Φραγκίδης Α., *Ιστορία της νήσου Σύρου, 1865-1941*, Αθήνα (έκδοση του Συλλόγου των εν Αθήναις και Πειραιεί Συριανών) 1975.
- Χαριτάκης Γ., *Η Ελληνική Βιομηχανία (βιομηχανία – μεταλλεία – εργασία)*, Αθήνα (Εστία) 1927.
- Harlaftis Gelina, *Greek shipowners and Greece, 1945-1975, from separate development to Mutual interdependence*, London (The Athlon Press) 1993.
- Χατζιωσήφ Χρήστος, «Απόψεις γύρω από το ρόλο της βιομηχανίας και τη βιωσιμότητα της Ελλάδας», *Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο*, τ. 2, Ρέθυμνο 1986, σ. 330-368.
- , *Η γηραιά σελήνη, η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830-1940*, Αθήνα 1993.
- , «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, επιστημονική επιμέλεια: Χρήστος Χατζιωσήφ, τ.Β1, Αθήνα (βιβλιόραμα) 2002, σ. 9-57.
- Hobsbawm, E. J. *Η εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*, μετάφραση: Μαριέττα Οικονομοπούλου, Αθήνα⁴ (ΜΙΕΤ) 2000.

Ψαλιδόπουλος Μιχ., (επιμέλεια-εισαγωγή), *Κείμενα για την Ελληνική Βιομηχανία τον 19^ο αιώνα. Φυσική εξέλιξη ή προστασία;*, Αθήνα (Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ) 1994.

-----, *Η κρίση του 1929 και οι Έλληνες Οικονομολόγοι, συμβολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα (Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος) 1989.

Άρθρα σε Περιοδικά και Πρακτικά Συνεδρίων

Αγριαντώνη Χριστίνα, «Η θέση της Ερμούπολης στην ελληνική οικονομία του 19^{ου} αιώνα: οι παγίδες των πηγών», *Τα Ιστορικά* 1 (1983), σ. 193-199.

-----, «Οι μετασχηματισμοί της βιομηχανικής δομής της Ερμούπολης τον 19^ο αιώνα», *Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου ιστορίας για την Νεοελληνική Πόλη, ό.π., τ. Β΄*, σ. 603-608.

-----, «Παλαιά και νεότερα λογιστικά συστήματα», *Τετράδια Εργασίας 21, Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων, Ζητήματα Διαχείρισης= Πρακτικά Σεμιναρίου Ευρωπαϊκού «Leonardo 1995» (Αθήνα, Δεκέμβριος 1996)*, Αθήνα (ΚΝΕ/ΕΙΕ) 1998, σ. 41-47.

Θεοδώρου Βασιλική, «Φιλανθρωπία και πόλη. Ορφανοί και άστεγοι παιδιά στον Πειραιά γύρω στο 1875», *Μνήμων* 14 (1992) σ. 71-90.

Kolodny Emile Y., «Ερμούπολις – Σύρος, γέννησις και εξέλιξις μιας Ελληνικής νησιωτικής πόλεως», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 8 (1969), σ. 249-286.

Λούκος Χρήστος, «Μία ελληνική πόλη σε παρακμή: η Ερμούπολη το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα», *Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου ιστορίας για την Νεοελληνική Πόλη, οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος, τ. β΄*, Αθήνα (ΕΜΝΕ) 1985, σ. 591-601.

-----, «Το αρχείο Λαδόπουλου στην Ερμούπολη», *Τετράδια Εργασίας 21, Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων, Ζητήματα Διαχείρισης= Πρακτικά Σεμιναρίου Ευρωπαϊκού «Leonardo 1995» (Αθήνα, Δεκέμβριος 1996)*, Αθήνα (ΚΝΕ/ΕΙΕ) 1998, σ. 129-132.

-----, «Θάνατοι από πείνα στη Σύρο, 1941-1944. Μύθοι και πραγματικότητες», *Δελτίο του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού*, τ. Α΄: Μνήμη Ελευθερίου Πρεβελάκη, Αθήνα 1998, σ. 191-202.

-----, «Τα δημογραφικά της Κατοχής: μερικές προτάσεις για τη συστηματική αξιοποίηση τους», *Αρχειοτάξιο, περιοδική έκδοση των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας*, 3 (Μάιος 2001), σ. 90-93.

Loukos Christos, «La petite ville face a la grande: Le cas d' Ano Syra au XIXe siecle», *Αριάδνη* 7 (1994), σ. 151-164.

Μπάσιας – Τυπάλδος Αθανάσιος, «περί τελωνειακού δασμολογίου και προστασίας της βιοτεχνίας εν Ελλάδι», *Παρνασσός*, 17 (1894).

Σκαρπιά -Χόιπελ Ξ., «Η βιομηχανία στην Ελλάδα, συνθήκες ανάπτυξης και γενικά μορφολογικά χαρακτηριστικά», *Οικονομία και Κοινωνία*, 7 (1979), σ. 12-13.

Φρέρης Μ., «Η πρώτη απεργία στη Σύρο», *Συριανά*, τευχ. 6 – 7(1986), σ. 11-18.

Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Ελλάδα: Εκβιομηχάνιση, χωρίς επανάσταση», *Αρχαιολογία*, τ.χ. 18 (1986), σ. 54-59.

Εφημερίδες της Κυβερνήσεως

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 40 (7 Ιουνίου 1927), υπ. αριθ. 3048 «καταστατικόν της εταιρείας κλωστήριον Βέλκα».

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 61 (10 Σεπτεμβρίου 1927), υπ' αριθμ. 3203 "Καταστατικόν Α.Ε. Κλωστοϋφαντήρια Δ. Καρέλλα".

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 51 (1 Σεπτεμβρίου 1927) και συγκεκριμένα το υπ' αριθ. 17345 καταστατικό της εταιρείας «βιομηχανίας βάμβακος ανώνυμος εταιρεία Σύρου, πρώην υιών Ελπιδοφόρου Λαδόπουλου».

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 67 (27 Μαρτίου 1928) και συγκεκριμένα βλ. ισολογισμό «Βιομηχανίας Βάμβακος Α.Ε. Σύρου, από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1927».

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 137 (7 Ιουνίου 1928) και συγκεκριμένα βλ. ισολογισμό «Κλωστοϋφαντηρίων Δ. Καρέλλα Α.Ε., από 1 Ιανουαρίου 1927 – 31 Δεκεμβρίου 1927».

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 13 (26 Ιανουαρίου 1928), «περί εκπροσώπησης Α.Ε. Βιομηχανίας Βάμβακος Ανώνυμος Εταιρεία Σύρου».

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 86 (8 Απριλίου 1936), «Καταστατικόν Ανωνύμου Εταιρείας Ευάγγελος Μπαρμπέτας Α.Ε.».

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών*, αρ. 385 (17 Δεκεμβρίου 1937), καταστατικό "Νηματοργείου Σύρου Βαρδάκας Α.Ε.".

Εφημερίδες

Εφημερίδα *Ερμούπολις*, Ερμούπολη 25 Μαΐου 1870, αρ. 292.

Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη 24 Δεκεμβρίου 1876, αρ. 80.

Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη 28 Ιανουαρίου 1887, αρ. 26.

Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη 22 Ιουνίου 1894, αρ. 483

Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895, αρ. 544.

Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη 19 Νοεμβρίου 1895, αρ. 544.

Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη, 12 Φεβρουαρίου 1897, αρ. 597.

Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη 13 Νοεμβρίου 1902.

Εφημερίδα *Ηλιος*, Ερμούπολη 10 Απριλίου του 1904, αρ. 902.

Εφημερίδα *Σφαίρα*, Πειραιάς 25 Νοεμβρίου 1895, αρ. 4092.

Εφημερίδα *Ερμουπολίτης*, Σύρος 24 Ιουλίου 1915, αρ. 1104-504.

Εφημερίδα *Ερμουπολίτης*, Σύρος 24 Νοεμβρίου 1915, αρ. 1204 - 604.

Εφημερίδα *Πρωία*, Αθήνα 6 Απριλίου 1930.

Εφημερίδα *Θάρρος*, Ερμούπολη 18 Δεκεμβρίου 1936.

Εφημερίδα *Θάρρος*, Ερμούπολη 3 Μάη 1940, αρ. 921.

Εφημερίδα *Θάρρος*, Ερμούπολη 18 Μαρτίου 1951, αρ. 144.

Εφημερίδα *Θάρρος*, Ερμούπολη 9 Ιουνίου 1952, αρ. 177.

Εφημερίδα *Ασπίς*, Σύρος 21 Ιουλίου 1945, αρ. 27

Εφημερίδα *Ασπίς*, Σύρος 22 Ιουλίου 1945 (αρ. 28).

Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 21 Ιουλίου 1945

Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 30 Ιουλίου 1947

Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 18 Αυγούστου 1947.

Εφημερίδα *Η Ελληνική Ώρα*, Αθήνα 28 Ιουλίου 1945, αρ. 403.

Εφημερίδα *Ελευθερία*, Σύρος 26 Ιουλίου 1945, αρ. 43

Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Σύρος 21 Ιουλίου 1945

Εφημερίδα *Η Αυγή*, Αθήνα 30 Ιουνίου 1955.